

ÚSTA VOPIS

čili

nauka

o právac a povinnoscach občanských

pre

**počiatočné, opakovacie a mešťanské školy,
učiteľské prípravovny**

a pre

pospolitý ľud v Uhorsku.

Spísal

GABRIEL ZAYMUS,

spravujúci profesor na kráľovskej katolickej učiteľskej prípravovni
baňsko-bystrickej.

Vydal Spolok Sv. Adalberta (Vojtecha).



Turč. Sv. Martin.

Tlačou kníhtlačiarsko-účasťinárského spolku.

1872.

Právo prekladu a prepracovania vyhradzuje si spisovateľ.

Slovenská pedagogická knižnica Bratislava
Sign. U
Prír. čís. 150287

F 52.2 (2) - 4. V. 1. 1971
B. 1. 1. 1971 - U

Predmluva.

Slovo k predbežnému uváženiu.

Jako z nadpisu vidno, spísana je knižka táto pre viacejstrannú upotrebu, ktorá ale dá sa vôbec na dvojakú uviesť, totiž z jednej strany: pre počiatočné školy, rozumejúc tu 6. čili posledný rok jejích, — a z druhej strany: pre ostatnie v nadpise naznačené školy a pre ľud. A síce určené je z knižky tejto pre počiatočné školy to, čo je väčšou tlačou —, pre ostatnie školy a pre ľud krom toho aj to, čo je drobnou tlačou tlačené.

Že spis takýto jako pre tamty prvé, tak aj pre ľud je na čase, ba až veľmi potrebný, to myslím, netreba už teraz dokazovať. Že je ale pre všetky tyto účele v jednom spoločne, a nie pre každý osobitne zostavený, to sa bude snáď divným pozdávať. Pôvodca sám mal prvotne v úmysle, podať ústavopis len pre počiatočné školy. Že ale preca ináč urobil, k tomu pohnul ho predne ohľad na tú okolnosť, že opakovacie školy na veľmi mnohých stranách ešte chýbajú, a mešťanských tak rečeno ešte ani vôbec nieto, žiakom počiatočných škôl ale, po vystúpení z nich, na každý pád jako v iných tak aj v tomto

predmete obšírnejších známostí nabývať način, čoho sa im k súkromej upotrebe práve týmto spisom poskytuje, spisom to, ktorý im kupovať už nenačin (čo pri terajších pomeroch ľudu slovenského zajiste nemalá výhoda!). Pri tom mal pôvodca ďalej pred očima i to, že ďalšie toto vzdelávanie, a síce nie len súkromé, lež aj v otázných, kde sú alebo budú, školách patričným vystúpencom alebo žiakom oveľa snadnejšie padne na základe už známom, bo v počiatočnej škole prerobenom, tak jako sa to vo prítomnom spise nachodí. Napokon bolo pôvodcovi smerodajným aj to uváženie, že kniha táto má byť spolu aj pre učiteľa, a preto obšírnejšie zostavená, aby látku pre počiatočné školy určenú z obšírnejšieho jej pre ostatnie školy a pre ľud vyloženia uáležite i sám pochopiť i dieťkam vysvetlovať mohol.

Pri podelení látky pre väčšiu a pre drobnú tlač bral pôvodca do úvahy pomery počiatočných a ostatných národných škôl, jako sa ony, didaktikovi, vôbec predstavujú; nakoľko by zvláštne miestne a t.ď. pomery snad dopúšťaly, môže sa v počiatočných školách nečo viacej alebo menej prebierať.

Voždy ale musí sa v počiatočných, a kde jesú, aj v opakovacích školách žiakom všetko *náležite prednášať*. Tým cieľom má učiteľ týchto škôl aspoň tuná podanú látku celú *náležite preštudovať*. V hodinách ale predmetu tomuto venovaných má napred patričnú čiastku žiakom *elementárne predniesť*, t. j. rozličné pojedinné príklady predvádzať, k tomu čo je neznámejšieho, nakoľko možno voždy porovnávaním od

školských, domácich, miestnych, vôbec od známych pomerov vystupovať, a tak potom výsledok asi v tej forme podať, jako je to vo knižke tejto naznačeno; na to môže dať patričnú čiastku z knihy čítať, vysvetlí prichádzajúce snáď ešte menej jasné výrazy a myšlienky, dá samým dietkam pády na vyvinutú známosť z ich zkúsenosti uvádzať, alebo jak to už predtým urobil, opakovať alebo ešte novými dopĺňovať; potom vypytuje sa dietok, pri zatvorených knižkách, na to, čo v celej prednáške podstatného sa predviedlo, — až potom uloží im patričnú čiastku k čítaniu doma a k naučeniu sa z pamäti. Kde má učiteľ viacej oddielov vo svojej škole, môže krom toho žiakom za tiché zamestnanie naložiť, aby to, čo si z celej prednášky zapamätali, na krátce na papier položili. — Napokon má učiteľ aj pri vyučovaní ústavopisu na to dbať, aby nie len rozum známosťami obohacoval, lež aj na srdce žiakov pôsobil, menovite čnosti občanské, lásku k národu, vlasti atď. v nich zaštepoval a dochovával.

V Baňskej Bystrici v deň sv. Vojtecha 1871.

Pôvodca.

Ú v o d.

1. Spoločnosť ľudská. — Každý človek cíti v sebe náklonnosť, bývať a žiť s druhými. Náklonnosť túto vrodil každému Boh sám, lebo chcel aby sa ľudia vospolok milovali a vzájomne si pomáhali. A preto On to aj tak sriadil, že človek ani dľa tela ani dľa duše, ani jako dieťa ani jako odrostlý nemôže žiť celkom sám o sebe, bez pomoci a podpory iných. — Malé dieťa muselo by doprosta zahynúť, keby nemalo, kto by ho opatroval, krmil a šatil; ale aj odrostlý človek nebol by vstave konať sám všetky té mnohé a rozličné práce, ktoré sú k výžive jeho potrebné. Podobne, ba ešte viacej potrebná je človeku pomoc druhých pre duševný jeho život; bo len pri druhých ľuďoch môže on zdokonalovať duševné svoje schopnosti, šlechtit srdce spanilými city lásky, priateľstva, vernosti, poznávať seba, svet a Boha, a stávať sa tým, k čomu je stvorený, čili dochádzať určenia svojho; slovom:

Človek chce a musí žiť spolu s druhými čili vo *spoločnosti*.

2. Rodina. — Nemôžeme ale lásku a ochotnosť svoju hneď a zrovna všetkým ľuďom, celému človečenstvu preukazovať, lež musíme začínať u tých, s ktorými sme najužšie spojení, a ku ktorým viaže nás istý vnútorný, od Boha nám vštepený cit jakoby mimovoľne. A to sú naši rodičia, ktorí všemožne o telesné i duševné blaho naše sa starajú, a bez ktorých by sme v útľom veku zahynúť museli. To sú ale aj bratia a sestry naše, s ktorými tiež tak radi bývame, preto že sú tiež dieťkami rodičov našich.

Rodičia a dieťky tvoria spolu *rodinu*, ku ktorej počítame aj čeliadku, čo rodičom pri rozličných prácach a starostach pomáha. *Rodina je najužšia a najprirodzenejšia spoločnosť ľudská*, ona je základ spoločenského žitia ľudského.

3. Obec. — Jako ale jednotliví ľudia, tak aj celé rodiny potrebujú pre seba pomoc a podporu od iných. Preto družia sa rodiny jedna ku druhej, aby sa vzájomne napomáhaly, chránily a spojenými

silami zaopatrovaly si to, čo ani jednotlivý človek, ani jednotlivá rodina sama o sebe vykonať nevládze. Tak prebýva

Viaciej rodín v osobitných domoch vedľa seba, spoločne na nejakom mieste, buď v dedine čili osade, alebo v meste: to je spoločnosť, ktorej dávame meno: *obec*. V obci prebývame: ona je naše bydlisko; v obci sme sa zrodili: ona je naše rodisko, a spolu s okolím svojim rodný kraj náš. Rodný tento kraj má nám byť predo všetkými inými zácny a milý.

4. **Národ, krajina, vlasť.** — S rodiskom, s domácou obcou susedia na všetky strany na blízko i ďaleko, zase iné obce. Nie vo všetkých ale cítili by sme sa jednako. V nektorých našli by sme takých ľudí, čo tú istú s nami reč hovoria, té isté zvyky a obyčaje zachovávajú, ten istý kroj nosia, a ten istý spoločenský život vedú, jako my, — a tu cítili by sme sa jako medzi svojími. Inde by nám zase všetko jaksi nesvojským a cudzým prichádzalo.

Všetci tí ľudia, ktorých tá istá reč, ten istý kroj, té isté obyčaje a zvyky spojujú a tak svojskými činia, tvoria spoločnosť pod menom: *národ*. Národov je mnoho na svete; každému ale má byť milý predo všetkými inými ten národ, ku ktorému patrí; o blaho tohoto svojho národa má sa každý predovším starať: tak sa stane opravdivým údom národa čili národovcom. —

Každý národ zaujíma nejakú zem, na ktorej bydlí, a síce buď len sám, alebo spolu s inými národy; zem táto prichádza pod menom: *krajina*, ináč aj *otčina*, ponevác ju tí, čo ju obývajú, po svojich otcoch zdedili, alebo *vlasť*, preto že ňou jako vlastnou z milosti Božej vládnu. Takouto krajinou, otčinou čili vlasťou je pre nás Uhorsko. — Všetci tí, ktorí v nejakej krajine prebývajú, sú medzi sebou krajanovia alebo vlastenci. Každý dobrý vlastenec miluje vrúcne, nie len slovom lež aj skutkom, vlasť svoju, a nazýva sa preto aj vlastimilom.

5. Štát. — Ludia sú prirodzene náchylnejší ku zlému nežli k dobrému. Preto je potrebné všade tam, kde viacej ľudí pospolu nazi-va, teda vo spoločnosti udržiavať náležitý poriadok, aby totiž zlé sa odstraňovalo a dobré napomáhalo. Taký poriadok vedie v rodine otec; lebo on ustanovuje, čo sa má činiť, a čo nie; povzbudzuje, aby sa to potom učinilo; a nečiní-li sa tak, haní ba aj tresce. Taký poriadok vedie ďalej vo škole učiteľ, v kostole kňaz, v obci rychtár a t.ď.

Podobne, ba tým viac, musí sa udržiavať náležitý poriadok v celej krajine, lebo ináč nastaly by všade veľké zmatky, nikto by nebol istý ani osoby, ani majetku svojho, bo zlí ľudia by bezpečne kradli, lúpežili, zabíjali, podpaľovali. Aby sa to teda nestávalo, lež naopak

Aby sa napomáhal v krajine pokoj, poriadok a vôbec dobrobyt: na to je v krajine jedna alebo viacej takých osôb, ktoré jej obyvateľom príkazy o tom, čo činiť a čo nie, dávajú; aby sa zachovávaly, dohliadajú; a tých, ktorí ich prestupujú, trescú. Osoba alebo osoby takéto menujú sa vládármi alebo vládou, a majú moc nad obyvateľmi jednej alebo viacej krajín.

Všetci tí ľudia, ktorí v jednej alebo viacej krajinách pod jedným spoločným vládárom alebo jednou spoločnou vládou sjednotení a sriadení žijú, tvoria spolu veľkú obec pod menom: štát (država, ríša). Také štáty sú na pr. francúzsky, nemecký, ruský, turecký; taký štát je aj Uhorsko so svojimi krajinami.

Údovia štátu nazývajú sa štátnymi občanmi, a všetky té krajiny, ktoré k nejakému štátu patria, tvoria spolu štátné územie.

6. Štátna moc. — Kto na čele celého štátu stojí, o tom hovoríme, že vykonáva v ňom svrchovanú čili najvyššiu alebo štátnu moc; a síce vykonáva ju „z milosti Božej“, lebo sv. Pavel hovorí: „Není mocnosti iba od Boha, a ktoré sú, od Boha sriadené sú“. — Štátna moc čini štát neodvislým, samostatným, lebo krom nej nieta na zemi inej, vyššej

moci, ktorá by nad svetskými záležitosťami štátu rozhodovať smela.

Štátna moc je hlavne dvojaká. Napred totiž način*) vo štáte ustanovovať, čo každý občan činiť má a smie, a čo nie; takéto všeobecné ustanovenia čili nariadenia volajú sa *zákonmi*; a tá moc, ktorá zákony tvorí čili dáva, volá sa *zákonodárnou mocou*. — Není ale dosť len zákony dávať; zákon sám ešte nezabezpečuje potrebný poriadok: lež način starať sa aj o to, aby sa vnesené zákony od každého skutočne aj zachovávaly, vykonávaly, a preto treba aj zavracať a trestať tých, ktorí ich prestupujú. Moc, ktorá toto účinkuje, menuje sa *výkonnou mocou*.

7. **Štátnè sriadenie.** — V každom štáte potrebná je štátna moc; nie v každom ale vykonáva sa ona jednako. Spôsob, jako sa to stáva, prichádza pod menom: *štátnè sriadenie* (vládna alebo štátna forma). Štátnè sriadenie je teda v rozličných štátoch rozličné. V nektorých štátoch nachádza sa štátna moc v rukách viacej osôb, ktoré si štátni občania z času na čas volia: to sú slobodné obce čili *republiky*. Takou je v Európe Švajcarsko, na jehož čele stojí rada, zo 7, na tri roky volených údov pozostávajúca. Najznamenitejšia ale republika sú Spojené Obce Severo-amerikánske, kde štátnu moc vykonáva shromaždenie vyvolených občanov a jeden predseda (president), ktorého každé štyri roky volia.

V iných štátoch vykonáva najvyššiu štátnu moc len jedna osoba, a síce nie na určitý nejaký čas, lež doživotne. Taká osoba menuje sa *mocnárom* (*monarchom*), aj *panovníkom* alebo *zemepánom*; taký štát ale, na jehož čele panovník čili monarch stojí, je *monarchia* čili *jednovládne mocnárstvo*, a síce podľa zvláštného názvu panovníkovho: *cíсарstvo*, *krá-*

*) *Način* znamená tu i všade inde v knižke toľko jako: *treba*.

lovstvo, kniežatstvo atď. V Európe sú skoro všetky štáty monarchie.

Panovníci majú rozličné zvláštne názvy a rozličnú dôstojnosť. Najvyššiu hodnosť má *cíсар* (názov vzatý od Julia Caesara, ktorý 44. roku pred Kr. nar. bol panovníkom Rimanským), ináč aj *cár* (= pán, v Rusku), *sultán* alebo *padíšah* (= mocný pán, v Turecku), *šah* (mocný pán, v Persku) alebo *chán* (= mocný pán, u Tatárov). — Menšiu hodnosť naznačuje názov *kráľ* (od slova „kárat“ = trestať, a či od nem. Karl od časov Karla Veľkého?); ešte menšiu názvy: *veľký knieža*, *arciknieža* alebo len vôbec *knieža* (od slova „kňaz“, preto že za starodávna s duchovnou najvyššou mocou a dôstojnosťou aj svetská spojená bývala), *veľký vojvoda* alebo len vôbec *vojvoda* (od „voj“=vojsko a „viest“, preto že vládár sám v čas vojny vojsko svoje do nej vodieval a vodievala), *vladika* (tolko čo: vládár, v Čiernej Hore), *hospodár* (tolko čo: správca, v Rumunsku), *gróf*, z nemeckého slova „grau“, tolko čo: vo štátnom živote zošedivý a preto zkúsený správca). — Turecké cisárstvo menuje sa aj Vysokou Portou, a Pápežské mocnárstvo „Svätou alebo Apoštolskou Stolicou“. — Krom toho majú nektorí panovníci ešte osobitité pobočné názvy, jako: „kráľ najvyšš kresťanský“ (panovník francúzsky) „kráľ katolícky“ (španielsky), „kráľ apoštolský“ (uhorský); a k osobnému rozoznaniu jedných od druhých toho istého mena pridáva sa k tomuto číslo, naznačujúce, koľkátý je ten lebo onen toho mena, na pr. Andrej III., Karol V., Pius IX. — Panujúci, ba aj od panovania odstúpivší cisári a kráľi nosia titul: Veličenstvo (Majestas).

Panovník nastupuje trón čili vladárenie buď tak, že ho za takého štátni občania, najme prednejší vyvolili, alebo že jako príbuzný predošlého panovníka vládu jeho dedičí. Štát s volebným panovníkom je *štát volebný*; kde ale panovníci dedične jeden za druhým vladária, to je *štát dedičný*, a síce *po meči*, keď dedičstvo vlády pripadá len na mužských príbuzných, alebo aj *po praslici*, keď pripadá aj na ženské osoby panujúcej rodiny, ktorá sa aj panujúcim domom alebo len vôbec domom (dynastia) volá. —

K vykonávaniu štátnej svojej moci volí si panovník istých radcov alebo pomocníkov, aby v mene jeho a v porozumení s ním štát spravovali, štátom vládli. Radcovia títo menujú sa teraz obyčajne mi-

nistrami a všetci spolu ministerium-om alebo vládou. —

8. **Rozličné monarchie.** — Moc, ktorú panovník v mocnárstve svojom vykonáva, není všade jednaká: niekde je väčšia, inde menšia. Podľa toho rozoznávame rozličné monarchie, a síce:

a) také, vo ktorých panovník štátnu, i zákonodárnu i výkonnú moc len sám kroz ministrov svojich vykonáva, tak že v tom od občanov štátnych závislý a obmedzovaný není. To sú *neobmedzené* čili *absolutistické monarchie*, jako na pr. v Európe Rusko a Turecko.

Kde by taký neobmedzený panovník najvyššiu moc zle, celkom ľubovolne, bez ohľadu na pravdu a spravodlivosť upotreboval, a tak poddaných svojích jako nevoľníkov čili otrokov utláčal, to by bola monarchia despotická čili nevoľnícka alebo ináč tyrannia, a vládár taký despota alebo tyrant t. j. ukrutník. Vladárstva také aj skutočne bývaly; že ich teraz už niet, alebo aspoň nie tak mnoho a tak hrozných, to je jedno z premnohých dobrodení sv. náboženstva a cirkve kresťansko-katolíckej.

b) Jesú aj také mocnárstva, kde je panovník vo vykonávaní štátnej moci obmedzený, tak že nemôže všetko po svojej vôli činiť, a menovite zákony len v porozumení so štátnymi občanmi ustanovovať môže. To sú *obmedzené* čili *ústavné (konstitucionálne) monarchie*.

Ale aj tyto sú zase rozdielne, a síce podľa toho, koľkí a ktorí z občanov štátnych v záležitostiach štátu účasť berú. Niekde to môžu len osoby z prednejších tried a stavov, tak zvaná *šľachta* alebo *zemänstvo (aristokracia)*; sú ale aj

c) také mocnárstva, kde celé občanstvo berie účasť v riadení štátu. Ono totiž volí z času na čas z pomedzi seba istý počet takých jednotlivcov, ktorí spolushromaždení v mene celého občanstva nové zákony navrhujú, a aj nad tým bdejú, aby sa vynesené

zákony náležite aj vykonávaly. Takí jednotlivci teda občanov čili ľud zastupujú, a preto aj zastupiteľmi ľudu sa menujú. Ich shromaždenie prichádza pod menom: snem alebo dieta alebo pod cudzým názvom parlament. Štát ten ale, vo ktorom si občania takých zastupiteľov volia, nosí meno: *zastupiteľsko-ústavná* čili *parlamentárna monarchia*. Takou je teraz naše Uhorsko.

9. Sloboda. — O takej države, kde aj občania majú vliv na riadenie štátnych záležitostí, hovoríme, že tam panuje *sloboda* občanská, a síce *ústavná* čili *politická*. Jesto totiž ešte iná sloboda občanská, dľa ktorej každý občan môže slobodne činiť všetko to, čo ani spoluobčanom, ani štátu na škodu není. To je *občanská sloboda* v užšom smysle.

Sloboda je jako vôbec pre človeka, tak aj pre občana vzácny dar a poklad, ktorý si má voždy vážiť a chrániť. Lebo vo slobode má on mohútny prosriedok k tomu, aby napomáhal bláhu a dobrobyt spoluobčanov svojích, a tak robil vlohy svoje, ktoré mu Bôh dal, užitočnými pre celý národ, vlasť, štát a človečenstvo. — Za taký veľmocný prosriedok ale slúži sloboda človeku len vtedy, keď ju zná náležite upotrebovať, t. j. keď má pre ňu vzdelaný rozum, šlechetné srdce a čnostnú vôľu. Aj celé národy a štáty len tak požívajú opravdivú slobodu, keď môžu honosiť sa vzdelanosťou a mravnosťou; naproti úpia, stonú viac menej pod jármmom otroctva a tyranstva, jestliže väzia napospol vo tmách nevedomosti a v nerestach neprávosti. A preto sú tak veľmi potrebné školy, jakožto základ pravej vzdelanoti, osvety a mravnosti, a tak aj pravej slobody národov a štátov. Preto ale aj máme byť voždy povďačnými Cirkvi sv. katolíckej, lebo ona je matkou, rodičkou pravých škôl, a tak aj pravej slobody.

10. Občanské práva a povinnosti. — Každá ľudská sloboda musí mať svoje hranice. Lebo človek nežije sám o sebe, lež spolu s inými ľuďmi, a preto nemôže mať slobodno činiť čokoľvek dľa svojej vôle, lež musí často tak činiť, jako iní chcejú. Človek teda všeličo činiť môže a smie, a všeličo zase činiť musí.

Čo človek činiť môže a smie, to sú jeho *práva*; čo činiť musí, to sú jeho *povinnosti*. Čo človek jako

občan činiť môže a smie, to sú jeho *občanské práva*; a čo jako občan činiť musí, to sú jeho *občanské povinnosti*.

Práva a povinnosti tyto majú byť každému občani známe, aby tamty s prospechom upotrebovať, tyto ale náležite plniť mohol; lebo len tak bude on v cirkvi, v národe, vo štáte tým, čím byť má: užitočným údom spoločenstva.

11. **Ústava.** — Každý štát, jakožto sriadená spoločnosť, má zákony, ktorými *ustanovujú sa* jeho štátna moc, vládne sriadenie, a dľa toho aj práva a povinnosti občanské. Všetky tyto zákony spolu vzaté menujú sa *ústavou* čili *konštitúciou*.

Takúto ústavu má aj štát uhorský, a s tou načín sa nám obznámiť, aby sme tak náležite poznať mohli práva a povinnosti občanov uhorských.

12. **Ústavopis.** — Tá nauka, ktorá pojednáva o ústave, a tak aj o právach a povinnostiach občanských, nazýva sa *ústavopisom*.

Knižka táto je takéto ústavopis, a síce pre štát náš uhorský.



I. Odsek.

Štát uhorský.

1. Územie štátu uhorského.

1. — Ku štátu uhorskému patria, čili územie jeho tvoria nasledujúce krajiny: a) Uhorsko v užšom smysle, — b) Sedmihradsko, — c) Horvátsko, Slavonia a Dalmácia, — d) Uhorské Prímorie, — a e) Vojanská Hranica.

2. — **Sedmihradsko** (v čas príchodu Madarov do Európy samostatné kniežatstvo romanské) tvorilo hneď od časov Árpádových čiastku Uhorska, spravovanú od vojvodov, ktorých od sv. Štefana začnúc kráľ uhorský vymenúval, a ktorí zem sebe sverenú celkom dľa uhorských zákonov spravovali. V úzkom tomto sväzku s Uhorskom stála krajina táto až po dobu porážky moháčskej. Potom pripadla, dľa mieru veľko-varadínskeho, Jánovi Zápoľskému, a od tých čias stála pod samostatnými vojvodmi, ktorí ale v mnohom ohľade od vlády tureckej záviseli. Po vyhnaní Turkov ujal cisár a kráľ Leopold I. Sedmihradsko pod vlastné pánstvo svoje, privteliac ho zase k Uhorsku, avšak nie úplne, bo ponechal mu osobitý snem a osobitú vládu. V takomto stave bola zem táto i vtedy, keď ju Maria Theresia na veľkovojvodstvo povýšila. Úplné spojenie obidvúch zemí, roku 1848. snemovne vyslovené, až r. 1868. vstúpilo zase do života, tak že má teraz i vládu i snem s Uhorskom spoločný.

3. — **Horvátsko, Slavonia a Dalmácia** byly zpočiatku len jedna krajina, („trojjediné kráľovstvo“), obsahujúca v sebe ešte aj iné zeme, menovite terajšiu Vojenskú Hranicu, a bola spravovaná od domácich kráľov. Keď ale po smrti kráľa Zvonimíra v zemi domáce zbúry nastaly, povolaný ta od jednej stránky tehďajší kráľ uhorský sv. Ladislav, nie len že pokoj zase zaviedol, lež aj Horvátsko

a Slavóniu v moc svoju prijal, a pod správu synovca svojho Almusa postavil. Celkovite ale, a spolu s Dalmáciou, pripojily sa zeme tieto k Uhorsku až pod nástupcom sv. Ladislava, Kolomanom, keď tento r. 1102. slavnostnou smlúvou sa zaviazal, práva jejích hájiť a zachovávať. Od tej doby stálo Horvátsko a Slavonia voždy (výjmc 1810—1815 pod Napóleonom I.) v úzkom sväzku s Uhorskom až do r. 1848.; vtedy totiž vypuklá vzájomná vojna spojenie toto pretrhla, a krajinám tým vlastnú samostatnú vládu a správu pod cisarom rakússkym vydobyla. R. 1868. ale vstúpilo Horvátsko a Slavonia zase do užšieho sväzku s Uhorskom. — Čo sa ale Dalmácie týka, tá po dlhšie časy aj pod cudzou mocou, menovite pod slobodnou obcou Benátskou, pod Turkom a pod Napoleonom I. sa nachádzala, a len r. 1814. trvácne v moc kráľa uhorského sa prinavrátila; k územiu štátu uhorského ale skutočne ani teraz ešte nazpät privtelená není, spravovaná súc jako krajina rakússka.

4. — **Uhorské Primorie** je teraz pomenovanie nektorych miestností a okolia na severovýchodnom brehu jaderského mora s hlavním mestom: **Rieka** (taljansky: Fiume). Okolie toto, pre námorný obchod dôležité, patrilo k Uhorsku jako čiastka Horvátska (mimo Rieky, ktorá len neskôr povstala) od časov kráľa Kolomana. V 15. stoloťi dostala sa Rieka pod moc cudzú; neskôr stala sa jako slobodný prístav samostatnou, a takou bola až do Marie Theresie a Jozefa II. Tito tvorili z jej okolia „Prímorie Uhorské“ pod uhorským správcom čili gubernátorom v Rieke. Prímorie toto bolo začiatkom tohoto storočia, tak jako Horvátsko a Dalmacia ku francúzsko-illyrským (1809—1814), a na to k rakússkym zemiám privtelené, a k Uhorsku len r. 1822., a po opätnom r. 1848. odpadnutí len r. 1868. prinavrátené.

5. — **Vojanská Hranica** je úzke pozemie, ktoré tiahne sa na juhu od Horvátska, Slavonie a Uhorská podíž medzi tureckých. Pozemie toto utvorené bolo v predošlých storočiach z ujatých čiastok menovaných krajín, tým cieľom, aby jeho obyvateľstvo hranice štátu proti ustavičným vpádom Turkov bránilo. Počiatky Vojanskej Hranice siahajú až do časov kráľa Zigmunda; jej prisne vojenské sriadenie ale pochádza od Marie Theresie. Ponevác cieľ, pre ktorý bola sriadená, teraz už prestal, započato v posledných terajších rokoch Hranicu zase nazpät pod správu občanskú uvádzaf.

6. — Krom menovaných dosial krajín patrily k územiu Uhorska v minulých časoch ešte aj iné, ktoré ale pod osobitnými vojvodmi, kniežatmi a králi a pod vlastnými zákony stály, a len ročný poplatok a vojanskú pomoc dávať musely. To byly menovite: *Rama* čili *Bosna* (od kr. Kolomana, alebo vlastne od Bely II. až po po-

rážka moháčsku r. 1526), *Srbsko* (od Gejzy II. až po mier belohradský r. 1737), *Bulharsko* (od Bely III. až po porážku u Varny r. 1444); *Valachia* čili Rumunsko a *Multany* pod menom „Kumania“ — od Ondreja II. až po porážku moháčsku). Krajiny tieto upadly v udaných dobách pod moc tureckú, pod ktorou aj teraz ešte sa nachádzajú. — Ďalej prináležaly k Uhorsku kráľovstvá *Halič* čili Galicia) a *Vladimírsko* (Lodomeria), od Bely III. až do smrti Ludovíta Veľkého, bo vtedy dostaly sa pod samostatných svojých kráľov, r. ale 1772. po rozdelení Poľska k zemiám rakússkym, ku ktorým aj teraz patria. — Ničmenej ale králi uhorskí ešte voždy aj ztracených týchto krajín tituly nosia, a pri korunovaní sa zaväzujú, že jestli by sa im podarilo ktorúkoľvek z nich vydobyt, privtelia ju k územiu uhorskému.

7. — Územie uhorské menuje sa aj *územím koruny uhorskej alebo sv. štefanskej*, ponevác kráľ uhorský korunou touto korunovaný stáva sa spolu aj vladárom tých krajín, ktoré k územiu uhorskému patria. Územie toto a celistvosť jeho všemožne brániť zaväzuje sa kráľ pri svojom korunovaní; je to ale aj svätou povinnosťou každého občana uhorského, ktorú povinnosť trebárs aj so ztrátou majetku a života svojho plniť musí.

2. Obyvatelstvo štátu uhorského.

1. — Na území koruny uhorskej prebývajú teraz okrem nás *Slovákov: Maďari, Rumuni, Rusíni, Srbi, Horváti, Nemci*, potom podaktorí *Slovinci, Bulhari, Taliani*, jako tiež ajžidia, cigáni, arméni, gréci a turci.

2. — Obyvatelia títo priznávajú sa k rozličným náboženstvám, čili vierovyznaniam alebo k rozličným cirkvám. Väčšina obyvateľstva sú *katolíci* a síce latinského a nektorí gréckeho obradu. Ostatní sú: *gréci nesjednotení* (východná cirkev), *luteráni* (evanjelici augsburgského vyznania), *kalvíni* (evanjelici

helvétskeho vyznania), *unitári* (v Sedmihradsku) a *židia* (hebrejská viera).

3. Pôvod štátu a ústavy uhorskej.

Na území terajšieho Uhorska žily za starodávna, jeden po druhom, alebo pri druhom a pod druhým té najrozličnejšie národy, buď len jako divé, sem i tam sa túlajúce hordy, alebo vo sriadených väčších-menších štátoch.

Najpamätnejší z takýchto štátov je pre nás ten, vo ktorom žili praotcovia naši *Slováci*. Štát tento nazýval sa *Velkou Moravou*, preto že bol rozložený po oboch stranách rieky Moravy, zaujímajúc terajšiu Moravu s hlavním vtedy mestom Velehradom, a naše Slovensko s hlavním mestom Nitrou; krom toho ale aj iné ešte, menovite podunajské kraje.

Vo štáte tomto mali predkovia naši sriadenú správu a ústavu.

Jednotlivé obce u nich volily si *starostov*, ktorí ich zpočiatku aj v bohoslužbe, neskôr len vo svetských záležitostiach spravovali. Obce tyto nazývali *dedina-mi*, jakožto nemovitú majetnosť, ktorá zpočiatku celá len jednej rodine patrila a na ňu dedične prechádzala; volali ich ale aj *osada-mi*, ponevác neskôr aj nie-príbuzní v nich sa osadzovať mohli a osadzovali. — Každý starosta bol *zemän*, t. j. majiteľ zeme, ktorej vlastníctvo rod alebo celá dedina naň preniesla. (Bohatší zemänia menovali sa šľachtici alebo *bohatermi*; tí ale, ktorí nemali vlastného imania boli *porobci*, ktorých zemänia do roboty čili služby najímali).

Viaciej dedín alebo osád tvorilo vidiek, okres alebo *ochodzu*, a viacej ochodzí zase *župu*, jako: Nitra, Devín, Vyšehrad, Ostrihom a t. d. V každej župe bol hrad (zámok), miesto pre väčšiu bezpečnosť proti vpádom nepriateľským upevnené. Tuná sídlil *župan* t. j. hlava a správca župy, zpočiatku od tejto kroz zemänov volený, neskôr dedičný, a napokon od hlavy celej zeme menovaný. Župan spravoval *župné snemy* t. j. shromaždenia, na ktorých radievali sa starostovia a zemänia z celej župy o verejných svojích záležitostiach; župan viedol *súdy* čili *súdné stolice župné*, ktoré konaly sa buď na župnom

hrade alebo v posvätných lesoch dľa istých pravidiel, ktoré *zákonmi* nazývali, pretože nimi to, čo krivého, nepravého, jakoby zakonávali, zatracovali, aby miesto toho panovala pravda.

Na čele celej zeme, celého národa stál *knieža*, ktorého prvotne *kňazom* volali, preto že mal zprvoti aj najvyššie bohoslužobné dôstojenstvo; neskôr ale bol on len svetskou hlavou zeme: správcom, súdcom, zástupcom a vojvodom celého národa, a dostal potom meno: kráľ. Kniežatská (neskôr kráľovská) hodnosť bola dedičná v istom rode. — Knieža (kráľ) ale nepanoval celkom podľa svojej vôle, lež k najvyššej správe zemských záležitostí pridaná bola kniežatu (kráľu) *starešina* t. j. sbor vyvolených mužov, ktorí nazývali sa *starši-mi* alebo *kmet-ami*. Krom toho bola okolo kráľa na dvore jeho, družina z rozličných hodnostárskych mužov záležajúca, jako boli: *nádvorník* (hlavní správca záležitostí kráľovských); *tovarník* (správca dôchodkov kráľovských, ktoré vtedy nie tak z peňazí, jako v rozličných vecí, darov, z rozličného tovaru záležaly) pohárnik a t. ď.

Správa celej zeme vykonávala sa podľa zákonov zemských: ktoré vynášal *zemský snem*, t. j. shromaždenie županov, bohatierov a zemänov, ktorých k tomu knieža (kráľ) z celej zeme svolával, a ktorí potom pod vedením a predsedaním kniežata o záležitostach zemských spoločne rokovali a hlasovali. Na čom sa tak väčšinou hlasov usniesli, to potom, od kniežata (kráľa) potvrdené, značilo sa jako zákon na tak zvané „*právodatné dasky*“ čili tabule. Krom toho konal sa na sneme zemskom aj *najvyšší národný súd*, ktorému tiež knieža predsedal.

Jako ale právo a slobodu, tak mali starí Slováci aj rozličné *povinnosti a tarchy občanské* jako byly: murovanie hradov, služba vojanská, stráženie hraníc, rozličné poplatky čili dane, zpočiatku nie tak v peniazoch, jako v prírodninách a výrobkoch, mýta, neskôr dľa Nemcov aj desiatky a t. ď.

Takýto sriadený stav, takáto sloboda a ústava panovala u pracovcov našich slovenských v države veľkomoravskej.

Država táto roku 907. pre nesvornosť synov kráľa Svätopluka pod mečami nepriateľskými zanikla; nie tak ale ústava slovenská. *Maďari* totiž, ktorí sa potom vo vlasti našej celkom udomácnili, a spolu so Slovákmí, jako tiež aj s inými domácimi obyvateľmi nový

štát uhorský založili, prejmali poznenáhla od sbratrených týchto národov, a menovite *od Slovákov*, jako mnohé iné vzdelané obyčaje (bývanie v domoch, orbu, remeslá a t. ě. tak též aj obecné, župné a štátne sriadenie, krajinské hodnosti, vôbec krajinskú ústavu. Dla vzoru tejto ústavy slovenskej vydal menovite *sv. Štefan I. kráľ uhorský* té zákony, ktorými položil trváci základ pre sriadený štátny život celého Uhorska a pre ktoré sa aj *zakladateľom ústavy uhorskej* menuje.

4. Štátnè sriadenie državy uhorskej.

Država ěili štát uhorský byl hned od začiatku *monarchiou*. Na ěele jeho totiž stáli napred vojvodovia z rodu Árpádovho; roku ale 1000-ho prijal vojvoda Štefan, napotom za svätého vyhlásený, s privením krajiny a rímskeho Pápeža, hodnosť a názov: kráľ, a od tých ěias boli a sú i teraz ešte vládcami, panovníkmi Uhorska králi, a Uhorsko *kráľovstvo*.

Monarchia táto bola ale hned aj *ústavnou*. I vojvodovia i králi vladáрили voždy len s obmedzenou mocou, teda ústavne. Hned zo začiatku, ešte za času vojvodov, bolo smlúvou ustanoveno, že vládca uhorský má byť z rodu Árpádovho, a síce slobodne volený od prednejších mužov krajiny, a títo že majú byť voždy radcami jeho, a spolu s ním spravovať krajinské záležitosti. — Ústavná táto sloboda panovala v Uhorsku — s malými výnimkami — aj neskôr voždy, jako nám to dosvedčuje celý dejepis uhorský, a mnohé **zákonné listiny uhorské**. Z listín týchto zvlášte pamätne sú nasledujúce:

1. Tak zvaná „*zlatá bulla*,“ zákonná to listina,

ktorú kráľ Ondrej II. v porozumení s krajinským snemom r. 1222. vydal; zlatou bullou menovaná preto, že bola privesená k nej zlatá pečať zpomenutého kráľa. V listine tejto určujú sa hranice moci kráľovskej, a potvrdzujú sa starodávne slobody a práva veľmožov čili magnátov, hodnostárov a zemänov krajinských.

Zvlášte vyniká v listine tejto článok 31., vo ktorom dáva sa veľmožom a zemänom krajinským, všetkým spolu i jednotlivým osobitne, sloboda, zprotiviť sa a povstať proti kráľovi, keďby zavinil proti ústave krajinskej. Článok tento ale zrušil sa na sneme roku 1687. pod Leopoldom I.

2. **Zákonná listina z r. 1687.** Táto zmenila dosavadný spôsob dochádzania kráľov uhorských na trón. Týchto si totiž Uhorsko dosiaľ slobodne volilo; dľa listiny tejto ale zriekol sa snem uhorský práva toho, a ustanovil, že nabudúce zákonitým kráľom uhorským má byť voždy prvorodený syn mužských potomkov domu habsbursko-rakússkeho; — kráľ Leopold I. ale navzájom potvrdzuje všetky zákony a práva krajiny, a zaväzuje nástupníkov svojich, aby pred vstúpením na trón kráľovskou listinou a zložením prísahy zabezpečovali ústavnú slobodu krajín uhorských.

3. Tak zvaná **pragmatická sankcia** z r. 1723. Zákon tento vyniesol sa zpomenutého roku za panovania cisára a kráľa Karola III. Tento totiž nemajúc mužských potomkov, usiloval o to, aby jako rakússko-cisarský, tak aj uhorsko-kráľovský trón pre svoju dcéru (Mariu Therésiu) zabezpečil. Čo sa mu aj podarilo. Snem uhorský totiž prijal aj pre Uhorsko ten poriadok, ktorý Karol, ohľadom dedičenia trónu, pre rakússke krajiny, jako neobmedzený cisar, sám bol ustanovil, a ktorý uložený je vo zpomenutej zákonnej listine. Obsah jej je nakrátce nasledujúci: a) snem uhorský prenáša právo na dedičenie trónu uhorského

aj na ženskú vetev, ženských potomkov rodu habsburgsko-rakússkeho, no s prednosťou mužských; — b) kráľ navzájom zaväzuje seba i potomkov, že v Uhorsku panovať budú nie ináč, lež len podľa uhorských zákonov; — c) krom toho kráľ priznáva Uhorsku právo, že si bude môcť kráľov jako kedysi slobodne voliť, v tom páde, keď by i mužská i ženská vetev rodu habsburgsko-rakússkeho vymrela.

Takto zaručujú ústavné práva a slobody Uhorska ešte mnohé iné zákony a listiny. Medzitým vo všetkých tých ústavných právach a slobodách brali účasť — až na najnovšie časy — výlučne len niektorí obyvatelia krajinskí, tí totiž, ktorí ku šľachte alebo zemänstvu patrili, alebo osobité právo k tomu od kráľa dostali. Všetci ostatní z práv a slobôd tých vytvorení boli, a ešte aj dane a tarchy krajinské skoro všetky sami znášať, zemänom role obrábať, robotovať, a všelijaké poplatky, desiatky odvádzať museli; ba mnohí z nich zemänom temer jako otroci „poddaní“ boli, tak že pán jejích s nimi a s jejích majetkom dľa ľubovôle nakladať mohol. —

Smutné tyto pomery zrušily, a tak ústavu uhorskú, štátne sriadenie podstatne zmenily a zdokonálily

4. Zákony roku 1848. Snem uhorský totiž zopomenutého roku nimi vyslovil: že každý občan krajiny, bez rozdielu rodu a stavu, je slobodný, a každý bez rozdielu má právo účasť brať v ústavných právach a slobodách, tak jako je zase tiež každý bez rozdielu podrobený povinnostam a tarchám krajinským. I zavedené je od tohože snemu zastupiteľstvo ľudu, a tak štát uhorský je od roku 1848. *zastupiteľsko-ústavnou čili parlamentárnou monarchiou.*

Štátne toto sriadenie Uhorska ale bolo následkom neblahých búr r. 1848, skoro za 20 rokov prerušené, a došlo ku platnosti až kroz

5. **Zákony z r. 1866, 1867, a 1868.**, ktorými previedlo sa tak zvané „vyrovnanie“ medzi Uhorskom a Rakúskom.

5. **Znaky (címere) krajín štátu uhorského.**

Jednotlivé štáty a krajiny, tak jako aj mnohé rodiny, mestá, čiastky krajín at.d., upotrebujú isté znaky, ktorými odznačujú svoje budovy a iné svoje veci, jako aj nektoré svoje osoby at.d., aby tak zovnútorne istú osobitosť svoju a svoje práva prejavovali. Znaky tyto volajú sa aj címermi alebo erbami. K ním počítujú sa aj isté barvy.

Znak čili címer kráľovstva uhorského je štít štvorhranný, kolmo na dvoje rozdelený; v pravom „poli“ striedajú sa štyry priečne bielé a štyry červené pruhy; na ľavom červenom poli je srieborný dvojité križ, stojáci na zlatej korune, ktorá leží na prosrednom z troch zelených kopcov. Pruhy znamenajú roviny riekami zvodňované, t. j. dolnie Uhorsko; kopce ale značia hornatú zem, t. j. hornie, hornaté Uhorsko. *) — Címer tento vyobrazuje sa obyčajne tak, že nad ním skvie sa koruna uhorská. — *Barvy krajinské* sú: červená, biela (srieborná) a zelená.

Znaky ostatných krajín uhorských sú nasledujúce: *Dalmácia* má: tri korunované leopardie hlavy v modrom poli. — *Horvátsko*: štít, na 20 zlatých a červených kociek podelený. — *Slavónia*: štít, ktorý dve rieky na tri polia delia: hornie s ligotavou hviezdou a dolnie sú modré, prosriednie ale s bežiacou kunou červené. — *Ráma čili Bosna*: srieborné rameno s mečom, vynikajúce z oblaka do nachovo-červeného pola. — *Srbsko*: kancová hlava s červeným šípom vo tleme, na červenom poli. — *Bulharsko*: tri jedna nad dru-

*) Iným znamenajú štyry bielé pruhy štyry rieky: Dunaj, Tisu, Drávu a Sávu; a tri kopce — hory: Tatru, Matru Fatru. Vysvetľovanie toto ale nemá dobrého základu.

hou bežiacie vizle, v červenom poli. — *Halič*: tri končité koruny na modrom, červenou čiarou na dve polia podelenom štíte, a nad nimi čierna kavka. — *Vladimírsko*: modrý štít, s dvoma na červené a biele kocky podelenýma trámoma. — *Kumánia* (nekdejší to názov pre Valáchiu a Multany): modrý štít, na ktorom stojí korunovaný čierny lev, s vyčnievajúcim červeným jazykom, s hviezdou v horňom ľavom, a s obráteným vľavo mesiacom v dolňom pravom kúte. — *Sedmihradsko*: štít červeným trámom na dvoje podelený; na horňom modrom poli čierny orol s vystretýma krýdlama, ponad ním na pravo zlaté slnko, na ľavo srieborný srp mesiaca; na dolňom zlatom poli sedem červených váží, štyry hore, tri dolu (odtiaľ vraj názov: Sedmihradsko).

II. Odsek.

Kráľ uhorský.

1. Zákonitosť kráľa uhorského.

Hlava štátu uhorského je kráľ uhorský. Tento sa teraz nevolieva, lež dedične prichádza na trón čili prestol. Dedič trónu uhorského ale, aby bol zákonným kráľom a zákonite vykonával moc kráľovskú, musí

a) skutočne pochádzať z prvorodenej mužskej, alebo ženskej vetve panujúceho rodu habsburgsko-rakúsko-lotharinského;

b) musí sa priznávať k náboženstvu rímsko-katolíckemu; a

c) musí byť zákonite okorunovaný.

Poriadok dedičenia trónu je nasledujúci: dokiaľ jesto potomkov mužských z arcidomu habsburgsko-rakúsko-lotharinského, majú títo po práve prvorodenstva na trón nasledovať; keďby nebolo potomkov mužských, majú právo na trón ženské z rodu toho, a síce tiež podľa prvorodenstva.

2. Korunovanie kráľa uhorského.

Keď sv. Štefan hodnosť a názov kráľa na seba prijal, dal sa spolu aj slavnostne okorunovať, tou korunou, ktorú mu rímsky pápež Sylvester II. bol poslal. Od tých čias bývali králi uhorskí voždy korunovaní. A korunovanie toto není len púhy obrad, lež požaduje sa zákonom na dedičovi trónu uhorského, k tomu, aby práva kráľovské úplne a zákonnite vykonávať mohol.

Ale aj korunovanie samo musí byť **zákonitě** t. j. má sa konať v šesti mesiacoch po smrti predošlého kráľa, — korunou uhorskou, tou, ktorou sv. Štefan bol okorunovaný, — a v porozumení so zákonitým snemom uhorským.

Miesto korunovania bol pred porážkou moháčskou obyčajne Stolný Belohrad (preto práve „Stolným“ zvaný), na to Prešporok, od r. 1848. ale ustanovený je za také miesto Pešť-Budín.

Ku korunovaniu patrí hlavne troje, a síce: 1. vydanie kráľovského úverného listu; 2. vlastný korunovačný obrad; 3. korunovačná prisaha.

1. Korunovať sa majúci kráľ musí napred vydať snemu krajinskému listinu, vo ktorej slavnostne sľubuje zachovávať a udržiavať ústavu, a všetky slobody, práva a zákony krajinské. Listina táto, tak zvaný **kráľovský úverný list**, potvrdzuje sa potom od snemu a ukladá sa v zákony.

V tom úvernom liste čili „inaugurálnom diplóme“, ktorý panujúci teraz kráľ náš, Jeho Veličenstvo Franc Jozef I. pred korunovaním svojím r. 1867. vydal, obsaženo je hlavne nasledujúce: kráľ sľubuje, a) že práva, ústavu, zákonitú neodvislosť, slobodu a územnú celistvosť Uhorska zachová a aj od druhých zachovávať dá; — b) že korunu krajinskú nedá z krajiny vyvážať, lež že ju nechá v zemi pod ochranou svetských, od snemu vyvolených strážcov; — c) že príslušné ku korune uhorskej krajiny, ktoré by nazpäť vydobyl, ku nej privteli; — d) že po vymretí dedičov z domu rakúskeho, v prag-

matickej sankcii zpomenuých, právo, kráľa slobodne voliť, krajine nazpak sa prinavráti; — e) že budúci dediči trónu majú byť zaviazaní, diplóm tento pred korunovaním za svoj prijať a snemu vydať.

2. Vlastný obrad korunovačný koná sa nasledujúcim spôsobom:

V určený pre korunovanie deň uberá sa kráľ v početnom a skvelom sprievode cirkevných i svetských veľmožov a členov snemu do korunovačného kostola. Pri dverach prijíma ho prímaš krajinský; odtiaľ vedie sa do sakristie, a ztade k oltáru. Tu drží k nemu prímaš krátku reč o náležitom spravovaní krajiny, na čo keď kráľ pokľakne a ruky na evanjelium položí, prisaha ho na udržovanie pravdy a pokoja a obranu cirkve; po litanii a modlitbe pomáže ho svätým olejom na pravom ramene, pleci a prsiach, na čo obliekajú ho do plášťa a ostatných šiat po sv. Štefanovi. Tu začne prímaš slavnostnú sv. omšu. Medzi epištolou a evanjeliumom pripášu kráľovi meč sv. Štefana, ktorý vytasiac, v povelí tri križe máchnie, na znak toho, že je hotový vieru kresťansko-katolícku proti všetkým nepriateľom brániť. — Na to nasleduje vlastné korunovanie. Kráľ pokľakne na najvyšší stupeň oltára, a tu mu prímaš a palatín (posledne miesto toho minister-predseda) položia korunu na hlavu, dajú do pravej ruky kráľovskú berlu čili žezlo, a do ľavej zlaté jablko: takto potom pri hlučnom „éljen“-ovaní, pri spievaní „Teba Bože chválime“, pri hlučaní zvonov a rachote diel zaujíma kráľovský prestol (trón).

Po ukončení sv. omše ide kráľ, rúchom a klenotami tými ozdobený, so slavnostným sprievodom peší po podlahe, súknom krajinských bariev obtiahnutej, do druhého susedného kostola, pri čom nesú sa pred ním zástavy rozličných krajín štátu uhor-

ského a dvojitého kríž apoštolský (ktorý svätý Štefan spolu s korunou od pápeža Sylvestra bol dostal, na znak apoštolského svojho účinkovania v Uhorsku); za ním ale ide na vrch koni minister peňažitých záležitostí, rozsypajúc zlaté a srieborné pamätne peniaze korunovačné medzi ľudstvo. V kostole potom, povyšuje niekoľkých mužov za rytierov so zlatými ostrohami, poudierac nežno každého z nich na ľavom kolene skloneného, na pravom pleci mečom sv. Štefana.

3. Odtiaľ berie sa kráľ v celej predošlej nádhere svojej na koni a s celým slavnostným sprievodom — (aj biskupi v ornátoch, na koňoch) — na vyznačené miesto pod holým nebom, a tam z povyšenejšieho stanoviska, pred členami snemu a pred celým ľudom, s pozdviženými tromi prsty pravej ruky a s drahocenným krížom v ľavej, **zkladá prísahu kráľovskú**, ktorú mu prímaš predrieka. V prisabe tejto, ktorá tiež potom do zákonníka sa ukladá, sľubuje kráľ znovu, že bude sväte zachovávať a udržiavať ústavu, slobodu, zákony, neodvislosť a územnú celistosť krajiny.

Potom vyjazdí kráľ na tak zvaný kráľovský kopec, zhotovený z podovážanej z jednotlivých stolíc krajinských zeme, vytasí meč a máchne štyri kríže vo štyri strany sveta, na znak, že je hotový krajinu a jej občanov proti nepriateľom z ktorejkoľvek strany, udatne brániť. Napokon vedie sa kráľ vo víťazoslavnom pochode do kráľovského paláca; tu sa potom vydržiava korunovačná hostina, pri ktorej poslujú kráľovi krajinskí veľmoži a cudzozemskí vyslancovia.

Pri *korunovaní kráľovnej* nekladie sa jej koruna uhorská na hlavu, lež len na pravé plece.

Korunovanie vzalo pôvod svoj vo východno-rímskom čili gréckom cisárstve v V. storočí po Kr. P., odkiaľ ho prijaly západno-

europské drávy, a tak aj Uhorsko, miesto predošlého nastolovania (u Slovanov), alebo pozdvihovania na štít (jako u Germánov t. j. Nemcov starých). Korunovanie koná sa na kráľoch, cisároch a pápežoch. Nektori, jako kráľ pruský, kladú si korunu sami na hlavu.

3. Uhorsko-krajinské klenoty.

Klenotom nazýva sa vôbec každá zo zlata, sriebra a iných drahých kameňov zhotovená a preto vzácna vec. — Krajinské klenoty sú té vzácne predmety, ktoré celá krajina k ozdobeniu najvyššej svojej hlavy a k naznačeniu najvyššej jej moci pri korunovaní upotrebuje, a jako drahý poklad voždy vo zvláštnej úcte drží a zachováva. Medzi klenotami štátu uhorského zaujímá prvé miesto:

1. **Koruna uhorská.** Menuje sa aj svätou a apoštolskou. Záleží zo dvoch. Hornia je pôvodu latinského, tá istá, ktorú rímsky pápež Sylvester II. vojvodovi Štefanovi bol poslal, a ktorou tento 15. aug. r. 1000. v Ostrihome za kráľa bol korunovaný. — Dolnia koruna je pôvodu gréckeho, pochádzajúc od gréckeho cisara Michala Dukas-a, ktorý ju za panovania kráľa uh. Šalamona vojvodovi Gejzovi do daru poslal; so svätoštefanskou spojená bola najskôr vtedy, keď tenže Gejza stal sa kráľom. — Obidve koruny ozdobené sú početnými svätými vyobrazeniami a podobami nektorých gréckych cisarov a jedného uhorského kráľa, totiž Gejzu; váža spolu 9 hrivien a 6 lotov; a ligoce sa na nich 53 zařirov, 56 rubínov a 338 pravých perál.

Uhorsko drží si korunu svoju, jako znak a záloh najvyššej moci panovníkov svojích, od starodávna voždy vo zbožnej úcte a pod zvláštnu, neunavnou opaterou; zabraňuje zákonom jej vyvážanie z lôna svojho a usta-

novuje si k jej ochrane zvláštne, na sneme volené osobnosti, totiž strážcov koruny.

V dobe Árpádovcov bývala koruna uhorská vo chráme stolno-bolohradskom, pod opaterou kanonika strážca, ktorý za to znamenité statky požíval. Neskôr až po porážku moháčsku opatrovala sa na Vyšehrade, potom v Prešporku; od konca predošlého storočia ale, od posledných totiž rokov panovania Jozefa II., opatruje sa v Budíne.

Pri všetkej tejto opatere podstúpila ona premnohé *nehody*. Tak zvláste za kráľa Václava, ktorého otec, tohože mena kráľ český zo strachu pred jeho protivníkmi, spolu s korunou a v celej nádhere kráľovských šiat do Česka nazpät zaviedol; — potom za nástupcu jeho Otta bavorského, ktorému sa táže koruna, od Václava vymožená, z voza, na ktorom ju v drevenej nádobe schovanú so sebou do Uhorska viezol, vytratila, ale aj šťastlive zase od vyslaného na to jazdca v jednom kalužnisku našla; — za Vladislava I., proti ktorému Alžbeta, vdova po kráľovi Albertovi, synáčka svojho Ladislava na trón povzniesť chcejúc, tohoto i s korunou, v kolíske jeho ukrytou, do Rakús odviezla, a korunu cisarovi Fridrikovi III. do zálohu odovzdala, od ktorého ju až po mnohých rokoch kráľ Matiáš vymenil; — za Ferdinanda I., ktorý ju do Viedne vzal, odkiaľ pod Matiášom II. do Uhier nazpak prišla; — za Jozefa II., ktorý ju zase do Viedne odviešť dal, v posledných rokoch života svojho ale nazpak do Budína poslal; — konečne po vojne z roku 1848., keď totiž Ludovít Kossúth s ňou z krajiny utiekol, a ju na hraniciach tureckých, asi na hodinu cesty od Starej Orsovy u päty hory Allion zakopal; zkadiaľ ju r. 1853. v čas rozvodneného Dunaja v nebezpečenstve postavenú vykopať a na istejšie miesto odniešť dať chcel; v čom ho ale, keď sa to prezradilo, predišli vyslanci vlády viedenskej, od ktorých vynajdená koruna 20. septembra 1853. do Viedne, 21. ale do Budína sa dostala, kde sa v kaplnke hradu budinskeho k verejnému obzeraniu vystavila.

2. **Kráľovská berla**, čili žezlo, je bohaté zlatom obitá palica, na spôsob budzogaňa. Končí sa v krištálovu guľu, ktorá je podelená na tri kruhy, a v každom z nich vypodobnený je sediaci pes, obraz to bedlivosti a vernosti.

3. **Kráľovské jablko** t.j. guľa z pozlátenej sriebornej platne, vnútri prázna, a na vrchu s dvojitém krížikom.

4. **Meč sv. Štefana.** Je to ten tenký, dlhý, rovný meč, ktorým Vencelín, víťaz slovenský, mladého Štefana podľa zvyku staroslovenského na znak vojvodstva pri Hrone opásal, keď mal tiahnuť proti odbojnému Kupovi, ktorého vojsko potom aj skutočne porazil s pomocou bojovníkov slovenských. Okolo rukoväte sú zlaté platne, jedna s vyrytým nápisom: „JHS“ (Ježiš), druhá s nápisom: „M R A (Maria).

5. **Plášť sv. Štefana.** Je to dielo Gizelly, nábožnej to manželky sv. Štefana, ktorá ho darovala chrámu stolno-belohradskému. Neskôr stal sa plášťom korunovačným. Zhotovený je z modrého hodbábu (ktorý ale teraz už zelenkasto vyzerá) na spôsob kostolného pluviála, s početnými zlatom vyšívanými zlatými obrázkami.

6. **Črievice, rukavice, pletenky (Strümpfe) a pás.**

Dosiaľ menované klenoty opatrujú sa spolu s korunou v Budíne, k čomu ustanovení sú hore zmienení dvaja strážcovia koruny.

7. **Drahocenný kríž** zo zlata, vážiaci 462 kremnické dukáty krom drahokamov, a pochádzajúci tiež z doby Árpádovcov. Ten sa opatruje vo stolnom chráme ostrihomskom. Je to ten kríž, ktorý kráľ pri zkladaní korunovačnej prísahy v ľavej ruke drží.

8. Ku korunovačným klenotom patrila kedysi aj pozlátená **kopija**, ktorú Petor, druhý kráľ uhorský, cisarovi Henrikovi III oddal vtedy, keď mu krajinu v léno t. j. pod vrchniu moc ponúkal, za ktorý proti-ústavný skutok bol aj trónu pozbavený. Kopija ale zostala u cisara, a menovali ju svätou, lebo vraj bol na nej jeden klinec zo sv. kríža Kristovho, prečo ju aj v čas vojny voždy pred cisarom nosili. — Podobne mala by byť medzi korunovačnými znaky aj

9. **Zástava sv. Štefana;** tá však ztratila sa pri korunovaní Karola Malého; a tak teraz pri korunovaní nosí sa len zástava uhorská, a pri nej zástavy príslušných k Uhorsku krajín s patričnými jejich erby.

4. Práva a dôstojnosť kráľa uhorského.

V kráľovi uhorskom sosústreďená je svrchovaná moc štátu uhorského; a preto požíva on dľa zákonov té najznamenitejšie práva, ktoré dodávajú mu velikej moci a dôstojnosti nad všetkých občanov štátu.

1. Jemu prislúcha názov „**Veličenstvo**“ (Majestát), čo tolko znamená, že od žiadneho iného panovníka nie je odvislý, lež že je samostatnou hlavou celého štátu. Jeho podoba razí sa na peniazoch; on predstavuje krajinu u cudzých panovníkov a mocností; on je hlavným veliteľom celého vojska. — Prislúcha mu ale aj názov „*kráľ apoštolský*“, „*apoštolské Veličenstvo*“, a síce jako nástupcovi sv. Štefana, ktorý názov ten od pápeža Sylvestra II. spolu s korunou a apoštolským krížom dostal, na uznanie velikých svojích zásluh o kresťanstvo.

Názov tento („*kráľ apoštolský*“) nosia králi uhorskí, najme v záležitostach uhorských, zvlášte od časov Marie Therésie, ktorej ho pápež Klement XIII. roku 1758. potvrdil.

2. Jeho osoba je **svätá a nedotknuteľná** (neobraziteľná), čo tolko znamená, a) že na neho nepadá zodpovednosť za vládne účinky, lebo za to zodpovední sú, na zodpovednosť ťahať sa môžu len radcovia, ministri jeho; — b) že jemu podlžen je jedonkaždý obyvateľ krajiny najhlbšiu úctu a poddanosť.

3. Jemu patrí **moc zákonodarná**, lebo zákony od snemu vynesené platnými sú len vtedy, keď ich kráľ potvrdil, alebo — jako sa hovorí — zasvätil (sankcionoval); bo môže ich aj nepotvrdiť, zavrhnúť.

Len on môže ďalej *snem* svolávať, odročovať, zatvárať, áno aj pred riadnym časom rozpúšťať.

4. Výlučne jemu patrí najvyššia **moc výkonná**; bo len s jeho usozúmením a v jeho mene robia sa všetky t^e opatrenia, ktorými sa vynesené zákony do života sa uvádzajú.

5. On je **najvyšší patrón cirkve katolíckej**, a jako taký má právo vysokých jej hodnostárov vymenúvať, a na spravovanie jej statkov, dôchodkov, tak jako aj jej škôl, najvyššie dozorstvo vykonávať. — On je tiež vrchním ochrancom a dozorcem ostatných cirkví, len že už s menšími právami. —

Velikú túto moc a tyto práva ale vykonáva a kráľ nie ľubovoľne, ani nie len sám osobne, lež dľa z e m s k ý c h z á k o n o v, ktoré len spolu so snemom tvoríť môže, — a kroz iných, totiž kroz ministrov a kroz podriadených týmto úradníkov, ktorí všetci moc a práva svoje v mene kráľovom vykonávajú, a za všetky svoje vrchnostenské účinky zodpovední sú. — Krom toho obmedzená je moc kráľova v cirkevných záležitostiach mocou pápeža, ktorý má právo, vymenúvania a iné nariadenia jeho v záležitostiach cirkve katolíckej potvrdzovať.

Zovňajšie znaky dôstojnosti kráľa uhorského sú:

1. Krajinské *klenoty*, ktorými pri korunovaní ozdobovaný býva.

2. *Titul* jeho, ktorý je trojaký: veľký, prosrední a malý.

Veľký upotrebuje sa v dôležitých a celého štátu sa týkajúcich prípadoch. — **Prosrední** pri menej dôležitých a menej slavnostných záležitostiach. — **Malý** v každom spise, na ktorý sa Jeho Veličenstvo podpisuje. — Plný titul kráľa uhorského jako takého je: Z milosti Božej Apoštolský kráľ uhorský, dalmátsky, horvátsky, slavonský, haličský, vladimírsky, bosenský, srbský, kumanský a bnlharský, veľvojvoda sedmihradský. — V osloveniach ústnych i písomných patrí kráľovi nášmu titul: Císarské a apoštolské Veličenstvo! Najmilostivejší Pane! („Císarské“ preto, že je on spolu aj císarom rakússkym.)

3. **Kráľovské pečate**, ktoré sú päťoraké pre rozličné potreby.

4. Skvostné **sidlo** čili residencia, totiž cisarský hrad vo Viedni a kráľovský v Budíne; v ktorom poslednejšom zdržúva sa tiež po isté časy roka.

Krom toho má on ešte mnohé iné skvostné bydliská a hrady v Rakúsku (Schönbrunn, Laxenburg a t. d.) a v Uhorsku (Holič, Gödölov a t. d.)

5. Skvostný kráľovský **dvor**, t. j. početné, kráľovi k úcte a úsluhy ustanovené osoby.

a) Krajinskí zástavníci alebo baróni, jako: kráľovský pokladník, nadstajník, pohárnik, komorník nadstolný, dvorník, najvyšší prídvorník a kapitán uhorskej zemänskej telesnej stráže.

b) Vyznačenci (veľkokrížnici, komandéri a rytieri) víťazného rádu sv. Štefana.

c) Kráľovskí dvoraníni, a uhorská zemänská telesná stráž.

6. **Kráľovský trón**, a rozličné **čestné úkony**, jako: verejná modlitba za kráľa, verejné slávenie narodenín a menín jeho, slavnostné jeho prijímania, keď cestuje, všeobecný krajinský smútok po jeho smrti a t. d. —

Kráľovnej tiež prislúcha titul: Veličenstvo, a ona berie účasť vôbec v dôstojnosti kráľovského manžela svojho, nie ale v moci jeho.

Dietky kráľove obojeho pohlavia nosia názov: Jeho (Jej) Jasnosť cisarsko-kráľovský (á) arciknieža (arciknežna).

III. Odsek.

Snem uhorský.

1. Štyry krajinské stavy do r. 1848.

Jakokoľvek veľiká je nie len dôstojnosť, lež aj moc kráľa uhorského, občanstvo uhorské požívalo preca, a požíva i teraz významné práva, ktoré tvoria jeho ústavnú čili politickú slobodu.

Najznamenitejšie z týchto práv je účasťenstvo v moci zákonodárnej, vo tvorení zákonov na sneme čili diete.

Nepatrilo ale v predošlých časiech každý občan krajinský k takému slobodnému občanstvu; do roku 1848. byly to len tak zvané *štyry krajinské stavy*, t.j. I. veľmoži cirkevní, II. veľmoži svetskí, III. nižšie zemänstvo, a IV. slobodné kráľovské mestá a slobodné okresy.

I. Veľmoži cirkevní.

K veľmožom cirkevným čili k veľkňazom alebo prelátom patrili, a aj teraz ešte patria: arcibiskupi a biskupi rímsko-a grécko-katolícki, a grécko-východní čili nesjednotení; ďalej veľprepošt záhrebský, veľký opát pannónsky z rádu benediktínskeho, a prepošt jásovský z rádu premonštrátskeho. Medzi nimi vyniká ešte i teraz hlavne:

Arcibiskup ostrihomský, jako prímaš uhorský, rodený vyslanec svätej apoštolskej stolice (v Ríme), a knieža ríše predtým nemeckó-rímskej, teraz ale rakúsko-uhorskej. On je ďalej hlavný tajomník a kancellár kráľovský, a preto aj strážca kráľovskej dvojitej pečate; on korunuje kráľa, a berie účasť v korunovaní kráľovnej.

Vesprímsky biskup je dedičný kancellár kráľovnej, ktorú tiež aj korunuje.

II. Veľmoži svetskí.

Druhý stav krajinský tvorili svetskí veľmoži čili magnáti. Títo boli, a **aj teraz ešte** sú dvojaki: A) úradní t. j. tí, čo najvyššie úrady a hodnosti krajinské zastupujú, — B) dediční t. j. kniežatá, grófi a baróni.

A. K úradným veľmožom patrili a patria ešte:

1. *Nádvorník* čili *palatín*. Hodnosť táto ale je teraz upráznená, a nezaplní sa, až pokým sa vnove neusporiada podľa pravidiel zodpovednej terajšej vlády uhorskej. — Do 1848. roku bol on námestníkom kráľa, zastupoval ho, keď ho v krajine nebolo, a tak bol prvý v krajine po kráľovi.

Práva nádvorníkove boly ďalej nasledujúce: on svolával snem k voleniu nového kráľa, keď bolo zapotreby, a viedol na ňom popredný hlas; — bol opatrovníkom čili tútorom máloletého kráľa, a jako taký spravoval krajinu miesto neho; — kládol pri korunovaní, spolu s prímašom, korunu kráľovi na hlavu a kráľovnej na pravé plece; — býval prosredníkom medzi kráľom a krajinou, vyrovnávajúc sporné záležitosti medzi nima; — bol dedičný hlavný župan spojených stolíc peštanskej, pilišskej a šoltskej; — grófom jásov a kumánov; — hlavným vodcom zemänskeho „povstania“ čili „hotovosti“, t. j. vojska,

ktoré zemänstvo vystrájalo; — predsedom vyššej tabule snemovej, — námestnej rady t. j. najvyššej krajinskej vládnej vrchnosti, — a sedmipánskej čili septemvirálnej tabule t. j. najvyššieho krajinského súdu.

Nádvorníka volil snem zpomedzi 4, od kráľa navrhnutých mužov, a síce doživotne. Zvoleného viedli pred kráľa, pred ktorým zkladal predpísanú prísahu.

2. *Krajinský súdca*. Tento je teraz predsedom najvyššieho krajinského súdu.

Krajinský súdca (Judex curiae) nazýval sa zpočiatku kráľovským dvorským súdcom, preto že voždy nasledoval dvor kráľovský. Do r. 1848. zastupoval nádvorníka v predsedníctve vyššej tabule snemovej, sedmipánskej tabule a námestnej rady.

3. *Horvátsky bán* bol a je i teraz ešte najvyšším úradníkom Horvátska, Slavonie (a Dalmácie), podobným uhorskému palatinovi. Býva v Záhrebe.

Jako taký svoláva s porozumením kráľovským snem pre tyto krajiny do Záhrebu, a predsedá mu, tak jako aj bánskej tabuli, najvyššiemu to súdu zpomenuťých krajín.

4. *Taverník* bol predsedom zvláštneho súdu (tavernického súdu) pre nektoré slobodné mestá. Teraz je spolusúdcom najvyššieho krajinského súdu.

Taverník, vlastne tovarník od slova slovenského „tovar“, bol prvotne správcom všetkých dôchodkov kráľovských (ktoré za starodávna nie tak z peňazí, jako z rozličných vecí, z rozličného tovaru pozostávaly). On zastupúval tiež nádvorníka a krajinského súdca v predsedaní vyššej tabuli snemovej, a námestnej rade.

5. Kráľovský najvyšší *pokladník, nadstajník, pohárnik, komorník, nadstolný, dverník, prídvorník*; týchto úrady nepoťahujú sa na zemskú správu, a majú význam len pri korunovaní.

6. *Kapitán uhorskej zemänskej telesnej stráže čili gardy*.

Dosiaľ menovaní svetskí veľmoži nazývajú sa krajinskými zástavníkmi.

7. *Prešporský gróf, z rodiny Pálffy*.

8. Dva *strážcovia koruny*, ktorých volí snem z počtu vyznačených na to od kráľa veľmožov.

9. *Hlavní župani* stolíc uhorských a sedmihradských; potom gróf sasský, a správca riečanský čili fiumánsky.

B. K dedičným veľmožom patrili a patria plnoletí mužskí údovia kniežatských, grófskych a barónskych rodín v krajinách štátu uhorského.

III. Nižšie zemänstvo.

Tretie miesto medzi stavy krajinskými pred r. 1848. zaujímalo nižšie zemänstvo, čili všetci tí zemänia krajinskí, ktorí ani k cirkevným ani svetským veľmožom nepatrili. — Slobody zemänské požívali aj kňazi z nižšieho duchovenstva.

Tretí tento stav volal sa aj stavom rytierskym.

IV. Slobodné kráľovské mestá a slobodné okresy.

Štvrtý stav krajinský záležal zo slobodných kráľovských miest a zo slobodných okresov. Sú to té mestá a okresy, ktoré z milosti kráľovej obdržaly tú slobodu, že nie sú poddané vrchnosti stoličnej, lež len kráľovskej vyššej, a preto na území svojom majú samostatné úrady a súdy.

Pôvod slobodných týchto miest a okresov siaha do najstarších časov kráľovstva uhorského; medzi krajinské stavy ale prijaté boly té mestá pod Žigmundom kráľom, a slobodné okresy až koncom minulého storočia.

Hlavnejšie práva štyroch krajinských stavov do roku 1848. boly nasledujúce:

1. Cirkevných a svetských veľmožov, nižších zemänov, kňazov a jednotlivých obyvateľov slobodných miest a okresov nebolo slobodno zaťknúť prvej, nežli by bol proti ním od zákonitého súdu

výrok vynesený býval: ani sám kráľ nesmel nikoho z nich bez predbežného vypočutia a súdobného preukázania ani v osobe ani v majetku znepokojovať.

2. Žiaden z nich nebol povinovaný ku službe vojanskej (výjmc vo hraniciach krajiny, to ale na vlastné útraty: zemänské povstanie čili hotovost) ani nepodliehal žiadnym iným tarchám, jako: plateniu daní a mýta, a ubytúvaniu vojska. Len obyvatelia slobodných miest a nektorých slobodných okresov boli povinní platiť daň vojanskú a uhospodovať vojsko.

3. Len veľmož alebo zemän mohol brať účasť v záležitostiach stoličných.

4. Do r. 1844. len veľmož alebo zemän mohol zastávať jakýkoľvek úrad a hodnosti; len on mohol byť majiteľom zemänských statkov, a vykonávať na nich právo nad podannými.

5. Len štyri tyto stavy krajinské mali právo účasť brať v záležitostiach celej krajiny, bo len ony tvorily krajinský snem.

2. Krajinský snem do r. 1848.

Preláti a magnáti tvorili osobitne tak zvanú vyššiu tabuľu, ku ktorej mali právo dostaviť sa osobne; ostatnie dva stavy ale volily si ablegátov t. j. vyslancov, ktorým dávaly potom tak zvaný návod (instrukciu) t. j. určily, čo majú zastávať na sneme. Vyslancov týchto volily si zemänia z každej stolice po dvoch, a slobodné mestá a okresy tiež po dvoch: všetci títo vyslanci tvorili potom druhú čiastku snemu, tak zvanú nižšiu tabuľu.

K tejto nižšej tabuľi patrili ešte aj: vyslanci od kapitúl; opáti; prepošti; zástupci tých prelátov, ktorí nedostavili sa osobne pri vyššej tabuľi; a zástupci magnátskych vdov a sirôt. Právo hlasovania ale mali len vyslanci zemänov a slob. mestá, tyto poslednie všetky spolu len jeden hlas.

Predsedom vyššej tabule bol nádvorník, alebo krajinský súdca alebo tavernik; nižšej ale predsedal tak zvaný „osobník“ čili „personál“, ktorého kráľ menúval.

Každá tabuľa viedla obyčajne osobitnú poradu. Na čom sa napred nižšia tabuľa usniesla, to sdeľovala vyššej kroz poslov; a na čom sa konečne obidve dohodly, to platilo jako usnesenie celého snemu, ktoré potom, nádvorníkom a prímašom podpísané, posielalo sa kráľovi na potvrdenie; až keď ho tento potvrdil, stalo sa úplne p.atným zákonom.

Za starých časov odbývaly sa snemy uhorské pod šírym nebom, najčastej na rovine Rákoš, pri Pešti, odkiaľ aj snem sám tak sa na-

zýval (odtiaľ aj slovenské porekadlo: po rákoši páni múdri bývajú); členovia snemoví bývali vtedy počtom na niekoľko tisíc; a v plnej zbroji. — Ferdinand I. preložil snem zo širšieho poľa do miest; a od tých čias vydržoval sa on až do r. 1848. najčastej v Prešporku. — Podobne rozličné boli aj lehoty, vo ktorých sa snem svolával. V poslednom čase bolo ustanovené, svolávať ho raz za každé tri roky.

3. **Krajinský snem teraz od r. 1848.**

Zákony z r. 1848. zrušily nadpráva zemánstva, a pririekly všetkým občanom krajinským bez rozdielu jednakú účasť vo právach, tak jako aj v povinnostiach občanských. Tak dostal zvlášte aj snem krajinský, ktorý do tých čias len té štyri krajinské stavy tvorily, nové sriadenie, ktoré aj teraz má a ktoré je nasledujúce

1. Snem uhorský pozostáva zo dvoch sborov. Sborny tyto sú: *snemovna veľmožov* čili pánska a *snemovna zastupiteľov ľudu* čili vyslancov.

Snemovna veľmožov alebo aj „vyššia“ pozostáva z cirkevných a svetských veľmožov, ktorí majú právo a povinnosť, v nej osobne účasť brať.

Snemovna táto sriadená je teda v celku tak, jako bola pred r. 1848. vyššia tabuľa. Zmena stala sa len v tom, že z Horvátska, krom predtým už oprávnených údov, do nej patria ešte dva, k tomu zvláštne na sneme záhrebskom vyvolení vyslancovia; — jako též aj v tom, že jej teraz miesto nádvorníka alebo námestníkov jeho (totiž: krajinského súdca a taverníka) na čele stojá predseda a podpredseda, ktorých oboch kráľ z pomedzi údov snemovny tejto vymenúva.

Snemovna vyslancov alebo aj „nižšia“ zakladá sa teraz na zastupiteľstve ľudu. Do nej totiž volia si občania krajín uhorských, či zemáni či nezemáni, svojích zastupiteľov. Voľba táto stáva sa podľa podelených na to okresov stoličných, a mestských. Každý okres stoličný a každé mesto volí si jedného vyslanca. Len Horvátsko vysielá zastupiteľov svojích z osobitného svojho snemu v Záhrebe.

Všetkých vyslancov je 439; z týchto pripadá na vlastné Uhorsko 334, na Sedmihradsko 75, na Rieku (Fiume) 1, na Horvátsko a Slavoniu 29. — Dalmátsko a Vojenská Hranica na teraz ešte nie sú zastupené na sneme uhorskom.

Zastupitelia títo volia sa na tri roky. Po troch rokoch volia sa zase noví.

2. Právo zastupiteľa čili vyslanca krajinského voliť majú predne všetci tí, ktorí právo to už pred r. 1848. požívali, totiž 20-roční mužskí údovia zemänských a veľmožských čili magnátskych rodín. Krom toho ďalej má to právo každý občan krajinský, t. j. každý obyvateľ krajiny, ktorý sa v nej zrodil alebo aspoň podľa zákona uvlastnil čili udomácnil, ale len mužský, a len vtedy, keď zodpovedá nasledujúcim požiadavkám zákona:

1. Musí byť dospelý t. j. najmenej 20 ročný.

2. Musí byť samostatný t. j. že nestojí ani pod otcovskou, ani opatrovníckou (tútorskou), ani gazdovskou mocou, ani vo skutočnej službe vojanskej.

3. Musí byť slobodný od trestu pre zločin.

Vytvorení sú z práva toho tí, ktorí stoja pod trestom pre zpreneverilosť, podludníctvo (šmuglovanie), zbíjanie, vraždu a podpaľačstvo.

4. Musí byť natolko majetný a vzdelaný, aby bol vstave ubrániť a poistiť sa proti tým, ktorí by ho podplatili chceli.

Požiadavke tejto zodpovedá:

a) kto vo slobodných kráľovských mestách alebo v obcách so sriadenu radou (magistrátom) vládze domom alebo majetkom v hodnote 300 zlatých v sriebre, — v iných obcách ale štvrtinou sedenia vo smysle urbárskom, alebo tomu rovným majetkom, — a síce buď výlučne sám, alebo spoločne so ženou, a poľažne s máloletými dieťkami;

b) kto je jako remeselník, kupec, továrnik t. j. fabrikant osadený, jestliže má vlastnú rukodielnu (varštat), alebo kupeckú miestnosť, alebo továrnu (fabriku), a jestli, keď je remeselníkom, neprestajne aspoň jedným tovaryšom robí;

c) kto, bárs aj do predošlých dvoch oddielov nepatrí, môže

prenkázat 100 zlatých v srebro stáلهo a istého ročitého dôchodku z vlastného pozemkového majetku alebo z istiny (kapitálu);

d) bez ohľadu na dôchodky: doktori, ráhhojiči, pravotári, zememerači, akademickí umelci, profesori, členovia uhorskej učenej spoločnosti, apothekári, kňazi, kapláni, obecní zápisníci (notári), a národní učítelia v tom volebnom okrese, vo ktorom majú stále svoje bývanie.

3. Právo vyvoleným byť za zastupiteľa krajinského, má každý ten volič, ktorý už dokonal 24. rok veku svojho.

4. Svolanie snemu. Snem krajinský svoláva kráľ kráľovským svolávajúcim listom, a síce členov vyššej snemovny každého osobne; údov nižšej snemovny ale cestou stolíc a kráľovských miest, keď totiž tyto vyzýva, aby si volily vyslancov, a tí aby potom dostavili sa ku snemu na čas, v liste tom určený.

5. Spôsob volenia vyslancov krajinských. Šiesti týždňami pred otvorením snemu konajú sa volby. Napred popisujú sa voličia. K popisu tomuto musí sa každý osobne dostaviť a dať sa zapísať, bo len tak má potom právo voliť.

Pre tyto popisy, a vôbec preto, aby sa volby náležite, dľa zákona konať mohly, volí si každá stolica, a každé slob. kráľ. mesto tak zvaný ústredný výbor, a síce tým spôsobom, aby v ňom zastúpené byly všetky volebné okresy teže stolice, a všetky k mestu tomu patriace čiastky alebo obce, i so svojími predstavenými. Výbor tento, jehož všetci údovia predpísanú prísahu zložiť sú povinní, ustáli volebné okresy, vyšle pre každý z nich k popisovaniu voličov poverenníctvo z troch údov záležajúce, a ustanoví a s najvätsou verejnosťou hneď aj oznámiť dá miesto, kde, a čas kedy sa té popisy v každom volebnom okrese, za 14 dní nepretržene viesť budú. — Po uplynutí času k popisovaniu ustanoveného, vyloží sa jeden soznam popísaných voličov na určité verejné miesto, aby ho jedenkaždý prezreť mohol. Kto by tam mena svojho zapísaného nenašiel, trebárs sa bol osobne dať zapísať; alebo kto by proti zapísaniu dakoho iného nečo mal, môže sa o to, do určitého času, obrátiť s prosbou čili reklamáciou na ústredný výbor, ktorý prosby také zkúma a buď vyslyší alebo zavrhne. — Tenže ústredný výbor určí, a zase

s tou najvätsou verejnou zavčasu oznámiť dá miesta, kde, a deň i hodinu, kedy sa voľba sama začne a konať bude; spolu aj vyvolí pre každý volebný okres ku spravovaniu voľby jedného predsedníka a jedného zápisníka, v čas potreby i náhradníkov.

V deň voľby shromaždia sa voličia na volebnom mieste, a síce, tak jako aj k popisom, bez jakejkoľvek zbrane; potom začne sa voľba v určitú hodinu. Jestli všetci voličia len jedného muža za vyslanca odporúčajú, vyhlási sa ten ihneď za jedného hlasne vyvoleného. Ináče voličia hlasujú, a kto najviac hlasov dostane, ten je potom vyvoleným vyslancom.

Shromaždenie voličov otvorí v určitú hodinu predseda voľby. Tu má každý volič právo navrhnúť jedného jednotlivca za snemového vyslanca. (Sám predseda nemôže byť vyvolený v tom okrese, vo ktorom voľbe predsedá). Keď sa od všetkých len jeden odporúča, alebo keď voličia zdajú sa ujednotajňovať na jednom z viacej odporúčaných, tu postaví predseda voľby na voličov tú otázku: „či pristávajú jednomyselne na vyvolenie muža (menuje ho), alebo či žiadajú hlasovať?“ — Žiada-li teraz aspoň 10 voličov hlasovanie, to ho ihneď nariadi. V protivnom páde vyhlási voľbu za ukončenú a patričného muža za vyvoleného vyslanca. To je voľba jednohlasná čili kroz akklamáciu.

Má-li sa ale voliť hlasovaním (votizovaním), to si vyvolí každá stránka, z pomedzi prítomných tam svojích voličov, dvoch mužov za dôverníkov; títo tvoria potom, spolu s predsedom voľby a hlasu nemajúcim zápisníkom, výbor hlasy sbierajúci. I začne sa hlasovanie.

Hlasovať má právo každý ten, ale aj len ten, kto je v poslednom popisnom sozname voličov zaznačený, a síce len v tom volebnom okrese, vo ktorom je zapísaný. Musí ale každý hlasovať sám osobne t. j. meno toho, koho si žiada za vyslanca, osobne udat' pred hore menovaným výborom, ktorý meno každého po poriadku hlasujúceho značí. V započatom hlasovaní pokračuje sa bez pretrženia do tých čias, pokým sa voličia hlása. — Po hlasovaní spočítujú sa hlasy. Aj hlasovanie aj spočítovanie hlasov koná sa verejne. Potom oznámi sa výsledok. Osvedčilo-li sa viacej nežli polovica všetkých čo hlasovali za jedného muža, to ten má všeobecnú vätsšinu hlasov za seba, a vyhlási sa za vyvoleného; — dialo-li sa ale hlasovanie na viacej jednotlivcov, a nedostal-li žiaden

z nich všeobecnú väčšinu, vtedy nastúpi druhé užšie hlasovanie na tých dvoch jednotlivcoch, ktorým najviac hlasov bolo pripadlo, a síce není-li snáď možno v ten istý deň, teda hneď na druhý, a tiež bez pretrženia; kto z tých potom viacej hlasov dostane, ten vyhlási sa za vyvoleného vyslanca a doručí sa mu zápisnica o voľbe, ktorá mu slúži za úverný list čili mandát vyslanecký.

Udržovanie dobrého poriadku pri voľbe, tak jako aj pri popisoch, je právom a povinnosťou predsedu, ktorý v páde potreby k tomu cieľu aj zbrannú pomoc použiť môže.

Stránka s voľbou nespokojná môže proti nej odôvodnený protest ku budúcnemu snemu zaslať.

6. Jako sa má držať statočný občan ohľadom na voľby? — Právo zastupiteľa na snem voliť je pre občanov to najznamenitejšie, najdôležitejšie, lebo volením tým oni prosredne účasť berú vo tvorení zákonov krajinských, majú vliv na osúd krajiny, a požívajú tak veľikú slobodu. Práve preto ale musí každý občan právo to aj náležite upotrebovať.

Statočný občan totiž hľadá napred obznámiť sa so záležitosťami, o ktorých na budúcom sneme porada viesť sa má; potom rozmýšľa, rozvažuje dobre, kto by záležitosti té na sneme pre dobro občanov a celej krajiny najlepšie zastupovať a napomáhať mohol a chcel; preto aj radí sa o tom, a síce triezvou myslou, nie pri korheľovaní, so svojimi dobrými priateľmi, so spoluobčanmi; tak prichádza ku vlastnej mienke, ku vlastnému presvedčeniu. Presvedčenie toto si on potom všemožne chráni, a nedá sa od neho odvrátiť ani darmi, ani hrozbami: on sa nikomu nezapredá, bo váži si slobodu svoju. Podobne ale aj ctí si presvedčenie iných, trebárs by sa aj s jeho vlastným nesrovnávalo; bo vie, že ľudia jako o iných, tak aj o krajinských záležitostiach rozlične smýšľajú, a jeden s dobrým svedomím toto, druhý zas iné drží za prospešnejšie. A preto on tých, ktorí k inej stránke patria, preto neznevažuje, nepotvára, neprenasleduje, ani pijatikou, darmi a hrozbami od ich presvedčenia neodvádza a nepodpláca.

Takto drží sa statočný občan aj pri samej voľbe. K tejto, jak ho len nejaká neprekonateľná príčina nezdržuje, dostaviť sa na žiaden pád nepremešká; lebo si, a to právom, myslí, že keď by presvedčenie svoje na vážku položiť zanedbal, uškodil by asnaď záujmom svojim a krajinským, ponevác často jeden jediný hlas rozhoduje o tom, či sa nečo prospešného prevedie alebo nie.

7. Zahájenie snemu. — Snem zahája čili otvára v určitý k tomu deň kráľ, a síce buď osobne, alebo

kroz poverenníka svojho. Shromaždení totiž v Pešti členovia vyššej snemovny a zastupitelia ľudu ustanovia sa v prestolnej (trónnej) dvorane kráľovského paláca v Budíne; a tu im potom kráľ, ktorý ta so skvostným sprievodom vstúpi, tak zvanú prestolnú čili trónnu reč prečíta, a tak snem zaháji.

8. Účinkovanie snemu. — Po zahájení, shromaždia sa členovia snemu v Pešti, a síce krajinskí zastupitelia v tak zvanom „krajinskom dome“, údovia vyššej snemovny ale tiež v osobitnej miestnosti (nateraz v „národňom muzeum“), a započnú svoje účinkovanie.

Každá snemovna sa napred sriadi t. j. uhodnoverňuje svojích členov a vyvolí si úradníkov, jako: predsedov, zápisníkov a t. ě.

Vyššia snemovna totiž zkúma — pod vedením najstaršieho člena jako predsedy dľa veku, a niekoľkých najmladších jako zápisníkov dľa veku —, či všetci jej údovia sú zákonite povolani a či sa dostavili; potom zaujmú menovaní od kráľa predseda a podpredseda svoje miesta, a k ním vyvolí si snemovna 4 zápisníkov. — Pod podobnou dočasnou správou zkúma *nižšia snemovna*, či voľba každého jej člena zákonite sa previedla; uhodnoverňuje t. j. uznáva za platne vyvolených (verifikuje) tých, proti ktorých voľbe žiadnej ťažkosti nenachádza; v protivnom páde ale nariadzuje vyšetrovanie alebo novú voľbu. A keď je už väčšina vyslancov tak uhodnovernená, vyvolí si nižšia snemovna z pomedzi nich predsedu, dvoch podpredsedov, zápisníkov a iných úradníkov.

Potom podelí sa celá nižšia snemovna na rozličné odbory čili oddiely, preto, aby dôležitejšie otázky a záležitosti snemové napred v odboroch sa uvažovali, a len potom pred celú snemovnu ku všeobecnej porade prichádzaly.

9. Predmety porád snemových sú vôbec všetky záležitosti krajiny sa týkajúce. Menovite ale má snem právo: a) spoločne s kráľom zákony tvoríť a staré zrušovať; — b) starať sa o to, či vynesené zákony

vláda vypíňuje, zachováva a zachovávať dáva; — c) ustanovovať a povolovať dane krajinské, počet vojakov (novákov) a iné obecné farchy.

Toto sú stále záležitosti snemové. Príležitostné sú zvlášte nasledujúce: a) voľba kráľa a jeho korunovanie; voľba ale len na ten pád, keď by, čo Boh uchovaj! panujúci rod kráľovský i po meči i po praslici vymrel; — b) voľba nádorníka čili palatína; — c) voľba dvoch strážcov krajinskej koruny; — d) predkladanie troch jednotlivcov, z ktorých kráľ jedného za predsedníka štatnej účtovnej stolice vymenúva; — a e) uvlastenie čili uobčanie cudzincov.

10. Krajinské zákony tvoria sa nasledovne: Kráľovské Ministerium alebo jednotliví snemoví členovia predložia čili navrhnu nižšej snemovni na písme to, čo si žiadajú na zákon povýšiť. Takáto predloha čili návrh zákona pojednáva sa potom, čili rokuje sa o nej, napred v patričnom odbore snemovom, potom v utvorenom na to úsredňom výbore, a napokon v celej snemovne, a síce najprv všeobecne, a potom do podrobna po jednotlivých jeho odsekoch. — Jestli snemovna vyslancov ten návrh zákona väčšinou hlasov príme, pošle ho snemovne pánskej, kde zase napred všeobecne, a potom podrobne o ňom rokujú. — Urobiali tu v návrhu tom nejaké premeny, odošlú ho s tými premenami snemovne nižšej nazpät, a tá znovu rokuje o ňom. Až keď sa obidve snemovny na návrhu tom dohodnú, stane sa z neho uzavretie celého snemu.

Uzavretie toto, predsedníkmi a zápisníkmi oboch snemovien podpísané, predostiera snem kroz Ministerstvo kráľovi na potvrdenie. Jestliže kráľ predložený sebe návrh schváli a príme (bo má právo ho aj neprijat), to ho potvrdí (sankcionuje), a aj ministerium ho podpíše (protiznačí čili kontrasignuje), a potom je to už platný zákon. Ten sa potom na sneme slavnostne prečíta, a v krajinskom

zákonníku, jako aj cestou vrchnosti po celej krajine jako taký vyhlási.

11. Interpelovanie — Snem stará sa, jako hore rečeno, aj o to, aby utvorené zákony vláda náležite vykonávala a zachovávala. Preto má každý člen snemu právo jednotlivého ministra, alebo celé ministerstvo za každé jeho nariadenie, alebo snaď zanedbanie na otázku brať čili interpelovať; a tí sú povinní na to odpovedať.

S danou odpoveďou snem buď sa uspokojí, alebo nie. Jestli je snem s ňou nie spokojný, môže vláde nedôveru svoju vysloviť; v tenkrát prichodí tejto od vládnutia odstúpiť, a miesto svoje iným popustiť. Ba v dôležitejších pádoch môže snemovna nižšia vládu, t. j. ministrov, aj v obžalobu postaviť; obžalovaných tak ministrov súdi súd z vyššej snemovny vyvolený.

12. Prosby pred snem. — Právom interpelovania snem rozličným nedostatkom odpomáha. A preto aj môžu jednotlivé stolice, mestá, obce alebo iné sbory a spolky, ba aj jednotliví občania obracať sa s prosbami pred snem o odpomoženie krivdám a nedostatkom svojim. Prosby tieto ale musia byť náležite odôvodnené a od patričných podpísané (bo bezmenné sa odvrhujú); a musia sa oddať snemu kroz nektoreho snemového vyslanca; len prosby a predlohy krajinských vrchností oddávajú sa kroz predsedu snemového. Prosby té snem potom dáva zkúmať a dľa uzavretí svojích vybavovať.

13. Povoľovanie daní, vojska a iných tiarch krajinských. — Pre krajinu, pre občanov veľmi dôležitá je najme tá otázka: jaké dane platiť, koľko novákov, (nových vojakov rekrutov) dávať, a jaké iné tíarchy obecné znášať? Preto aj má snem právo, nad všetkým týmto rozhodovať: on to určuje z roka na rok a stráži nad tým, aby sa krom povolených snemom daní, novákov a iných tiarch žiadne iné občanom neukládaly. Čo sa zvlášte daní týka, to snem každý rok napred podané sebe o nich účty zkúma, či totiž na predošlý rok povolené dane vláda na té ciele obrátila, na ktoré ony povolené boly; a potom berie do pojednávania tak zvaný krajinský

rozpočet čili budget (čítaj: bôdžet), t. j. tú ministerskú predlohu, vo ktorej navrhujú sa dôchodky a výdavky krajinské pre budúci rok, jako sa dajú popredku predvídať.

14. Ministri na sneme. — Ministri majú jako takí právo i povinnosť účasť brať na zasedaniach oboch snemovien; povinnosť vtedy, keď majú na nejakú interpelláciu odpovedať, alebo snemu na jeho žiadosť o nečom vysvetlenie podať, alebo úradné listiny svoje predložiť; právo ale vtedy, keď sami chcjú nejaké osvedčenie na sneme podať, a snem je povinný ich slyšať. — Právo hlasovania ale majú ministri v patričnej snemovne len vtedy, keď sú jej skutočnými, riadnymi členmi, t. j. vo vyššej snemovni jako veľmožovia, v nižšej ale, keď sú niekde v krajine za vyslancov vyvolení.

15. Vyslanci horvátski na sneme uhorskom rokujú a hlasujú len o tých záležitostiach, ktoré týkajú sa Uhorska i Horvátska spoločne.

Spoločné záležitosti uhorsko-horvátske sú: a) korunovanie kráľa a vystavovanie korunovačného diplómu v maďarskej i horvátskej reči, jako též povolovanie útrov kráľovského dvoru; preto že kráľ Uhorska je spolu kráľom trojjedinného kráľovstva horvátsko-slavonsko-dalmátskeho; — b) povolovanie novákov a ostatnie záležitosti krajinskej obrany; — c) záležitosti daňové a peňažité (finančné); — d) záležitosti kupectva a priemyslu; — e) všetky té záležitosti, ktoré sú štátu uhorskému spoločné s ostatnými krajinami panovníka.

Ostatnie záležitosti, jako: náboženstva, verejnej výučby, práv súdía, a vnútornej správy zemskej pojednáva trojjediné kráľovstvo samostatne na svojom sneme v Záhrebe.

16. Snem zasedáva každý rok. Po troch rokoch sa zatvára a svoláva sa nový. Snem, jako svoláva, tak aj *zatvára kráľ*. On též má právo *snem odročitiť* t. j. zasedanie jeho na kratší alebo dlhší čas zastaviť, ba aj *rozpustiť* ho celkom, ešte pred uplynutím tých troch rokov, a potom nariaďiť nové voľby k novému snemu; to ale zavčasu, tak totiž, aby nový tento snem mohol sa síst za tri mesiace od rozpustenia starého.

IV. Odsek.

Vláda uhorská.

Kráľ, jako už rečeno, moc a práva svoje vykonáva kroz zvláštnych jednotlivcov, ktorých si jako radcov volí, aby v jeho mene a v usrozučení s ním záležitosti krajinskej spravovali, a tak vládli; jednotlivci tí nazývajú sa preto *vládou*.

1. **Pred r. 1848.** tvorily uhorskú vládu uhorsko kráľovská dvorská cancellaria a uhorsko-kráľovská námestná rada.

Prvé miesto zaujímala **uhorsko-kráľovská dvorská cancellaria**, pozostávajúca z cancellára*) jako náčelníka, potom jedného alebo dvoch podkancellárov, a potrebného úradného osobníctva. Sídlo svoje mala od začiatku panovania kráľov z rodu habsburského vo Viedni, ponevác tí tam sídlili. Kroz dvorskú túto najvyššiu vrchnosť vykonával kráľ všetky té veličenské práva svoje, ktoré mu ohľadom zákonodárnej i výkonnej moci patria. — Najvyššou, v krajine samej vládnuoucou vrchnosťou bola **uhorsko-kráľovská námestná rada**. Jej najvyšším predsedom bol nádvočník (palatín), alebo na jeho mieste krajinský sudca, alebo v neprítomnosti oboch taverník; ostatnie jej osobníctvo záležalo z jedného alebo viacej podpredsedov, prisediacich radcov, tajomníkov čili sekretárov, a iných menších úradníkov. Do jej oboru patrilo: starať sa o to, aby zákony krajinskej a nariadenia kráľovskej náležite sa zachovávaly, ďalej o výchovu a školstvo, o poriadok v krajine, tlačové záležitosti, napomáhanie kupectva a priemyslu. —

Pri týchto vládnych vrchnosťach museli často tí istí jednotlivci rokovať, pojednávať a uzavierať o tých najrozličnejších záležitosťach,

*) Názov „cancellár“ pochádza odtiaľ, že za starodávna úrad tento výlučne kňazi zastávali, ktorí listiny kráľovské vo svätyniach mrežami (cancelli) ohradených pri kráľovských kaplnách ochraňovali.

čo zajiste nemohlo byť voždy ku prospechu krajiny; krom toho vláda táto nebola krajine za žiadné nariadenie a opatrenie svoje zodpovedná. Preto aj zákony z r. 1848. vládne této vrchnosti zrušily, a ustanovily na miesto nich *zodpovedné ministerium*, ktoré však po krátkom trvaní v tomže roku zase zrušené, až r. 1867. znovu do života vstúpilo. A tak

2. Terajšou vládou uhorskou je **uhorské ministerium** parlamentárne a zodpovedné. Parlamentárnym čili ústavno-zastupiteľským volá sa preto, lebo ho kráľ z údov tej stránky vymenúva, ktorá je na sneme čili parlamente vo väčšine; zodpovedným ale menuje sa preto, že každý jeho člen je krajine t. j. snemu krajinskému za každý úradný svoj krok zodpovedným. Za to ale aj každé nariadenie, rozkaz, opatrenie, vymenovanie kráľovské je len tak platným, jestli je aj od daktorého člena ministerstva, od daktorého ministra, podpísané (kontrasignované, protiznačené). — Sídlo jeho je Pešť-Budín.

Ministerium uhorské pozostáva z predsedy ministerstva a z ôsmi ministrov. Predsedu ministerstva čili ministra-presidenta vymenúva kráľ sám, ostatných ministrov na odporúčanie vymenovaného ministra-predsedu.

A. Jednotliví ministri a čo do ich oboru patri.

I. Minister-predseda. Minister tento je — jako sa hovorí — „bez tobolky“ (bez portefeuille, čítaj: portfö) t. j. nemá prikázaný sebe zvláštny druh záležitostí. Predseda ministerstva je len na to, aby ostatných ministrov ku všeobecným ministerským poradám svolával, a v poradách tých v neprítomnosti kráľa predsedal a ich viedol.

II. Minister pri boku Jeho Veličenstva. Tento jediný sídli obyčajne nie v Pešť-Budíne, lež vo Viedni.

Do jeho oboru patrí, t. j. záležitosti jemu vykázané sú: udeľovanie zemánstva čili šľachtictva, odmien, titulov, rádov a iných vyznačení pre duchovné i svet-ské osoby za jejích zásluhy.

Krom toho, cestou ministerium tohoto posielajú ostatní ministri predlohy svoje Jeho Veličenstvu; ono tiež zastupuje ostatnie uhorské ministerstvo v tých záležitostach, ktoré týkajú sa spoločne Uhorska a ostatných krajín Jeho Veličenstva.

III. Minister vnútra, čili vnútorných záležitostí.
Do jeho oboru patria všetky té záležitosti, ktoré sa týkajú vnútornej politickej čili občanskej správy krajiny.

Menovite patria sem: záležitosti stolíc, slob. kráľ. miest. mestčiek a obcí a síce: politické t. j. jejích spravovania, policajné t. j. dozorstva nad verejným poriadkom v nich sa týkajúce, a sanitátne čili zdravotné; — ďalej krajinský archív čili listináreň; zmeňovanie mien; urbáriálne náhrady a vyvázovanie pozemkov; udeľovanie krajinského občanstva; osadzovanie sa v krajine alebo vystehovanie sa z nej; sčítovanie obyvateľstva; záležitosti krajinskej biedy a nehôd; záležitosti chudobných a nalezencov; krajinský blázinec; krajinské divadlá; záležitosti verejného zdravotného stavu v krajine; záležitosti verejnej mravnosti a verejného poriadku. — Pod ministerium toto patria teda zvlášte všetci úradníci stoliční, mestskí a dedinskí.

IV. Minister financií čili peňažitých záležitostí.
Do jeho oboru patria všetky záležitosti, krajinských peňazí, dôchodkov a výdavkov sa týkajúce.

Menovite patria sem: správa krajinských statkov a pokladníc; záležitosti potahujúce sa na krajinské dane, štátne (clá*), soľ, doháň, kolky čili štemple, bane a lotterie. — Pod ministerium toto patria: *uhorsko-kráľovská štátna pokladnica* t. j. úrad pre spravovanie záležitostí krajinskej pokladnice; — *finančné správy* čili f. direkcie, ktorých je 16 v rozličných miestach krajiny (u nás: v Prešporku, Baňskej Bystrici a Košicach), a ktoré vedú dozorstvo nad pozemkovými čili gruntovnými daniami; — *daňové čili berné úrady* (štajer-

*) **Clo** (Zoll) je daň čili poplatok, vyberaný na hraniciach štátu od výrobkov čili tovaru, ktorý sa z cudzozemska do domácich krajín pre spotrebu dováža (*clo dovozné*), alebo z tuzemska do cudziny vyváža (*clo vývozné*), alebo z cudzozemska zase do inej cudziny cez domáce kraje preváža (*clo prievozné*). Klam, dľa ktorého dakto tovar potajomne preváža, aby clo platiť nemusel, menuje sa podlu dníctvom (prienosníctvom, pašeráctvom).

amty); — *celné úrady* pre vyberanie pohraničného cla; — *najvyššie solné správy* (direkcie), *solnobaňské úrady* a *soldopravujúce úrady*; — *dohánové továrny* (fabriky) a rozličné úrady pre dôchodky z dohánu; — *peštanský kolkový úrad*; — *baňské úrady* a *štiavnická baňská akadémia*; — *lotterie* (budínska, temešvárska a sibínska); — napokon *finančná stráž*, ktorej členovia, tak zvaní „financi“ majú za úlohu, dozerat, aby nedialy sa žiadne výstupky a klamy pri pálení silice (spiritusu), pri samopredaji (monopóle) *) a pestovaní dohánu, a pri iných veciach, z ktorých štát poplatky berie.

Pre záležitosti peňažité sriadená je krom toho ešte tak zvaná **štátna účtovná stolica**, ktorá má právo a povinnosť, zkúmať účty o dôchodkoch, výdavkoch, majetku a dlžobách celého štátu, a vôbec všetky štátné účty, a strážiť nad tým, žeby voždy v poriadku sa nachádzaly. Stolica táto ale je v záležitostach svojích od ministerium neodvislá; je samostatná.

Štátna účtovná stolica pozostáva z jedného predsedníka, jedného hlavného účtovného radcu, viacej iných účtovných radcov, a z potrebného pomocného osobníctva. Predsedníka vymenúva kráľ doživotne, s protipodpisom ministra-predsedy, z troch jednotlivcov, ktorých mu snem krajinský predkladá; ostatných úradníkov vymenúva kráľ na odporúčanie predsedníka. Plat tohoto je taký, jako plat ministerský. Ani predseda, ani úradníci nesmujú byť členami snemu, ani žiaden iný úrad zastávať, ani medzi sebou alebo s ministry vo príbuzenstve stát.

V. Minister verejných prác a premávky. Do jeho oboru patria záležitosti, týkajúce sa verejných budov, mostov, ciest, železníc, parolodí, zpravidelňovania riek.

Ministeriu tomuto podrobené sú menovite: *zeme-a rieko-mernické úrady* na rozličných miestach krajiny.

VI. Minister orby, priemyslu a kupectva je pre záležitosti, ktoré sú v názve tomto označené.

*) **Samopredaj** čili samoobchod (monopól) je to sriadenie, dľa ktorého štát vyrábánie a predaj istej veci na celom území svojom sám pre seba zadržuje, a zvyšujúc pri predaji jej cenu, daň od nej vyberá (monopól dohánu, soli a p.) —

Menovite patria do jeho oboru: poľnie hospodárstvo, lesníctvo, poľovníctvo, pestovanie dobytku (dobytkárstvo); — priemyselné a kupecké komory, spolky, a továrny; — pošty a ďalekopisy; — hospodárske, lesnícke a kupecké ústavy čili školy; — banky, sporitelne, poisťovacie spolky, záložny a iné účastinné spolky; — sem patrí tiež povoľovanie alebo prekladanie veľtrhov čili jarmokov a trhov, povoľovanie cestových a mostových mýt; — a krajinská statistika čili stavopis.

VII. Minister náboženstva a vyučovania, ináč aj minister osvety. Jemu prislúcha vrchnia správa, alebo aspoň vrchnie dozorstvo nad tými záležitosťami, ktoré týkajú sa rozličných vierovyznaní a školstva v celej krajine, jako tiež aj verejnej osvety čili vzdelanosti.

Menovite náleží do oboru tohoto ministerium:

a) *z ohľadu náboženstva*: má najvyššie dozorstvo nad záležitosťami každého v krajine zákonom uznatého vierovyznania (konfesie); — krom toho *z ohľadu katolíckeho náboženstva zvlášte*: predkladá kráľovi, koho má tento vymenovať za katol. arcibiskupov, biskupov, opátov, prepoštov, kanonikov, a za farárov na nektoré fary, a podpisuje sa potom na jejích vymenovanie; spravuje katol. náboženskú základinu (fond), a hospodárske riadenie jej statkov;

b) *z ohľadu školstva*: vykonáva najvyššie štátné dozorstvo nad vyučovaním v celej krajine, nad všetkými verejnými i súkromnými školami a vychovateľskými ústavmi (výjmuc té, ktoré podrobené sú iným ministrom); — spravuje záležitosť všetkých štátnych, a krom toho aj vyšších a stredných katolíckych škôl a učebných ústavov, jako: university pešťanskej, právnických akademií, gymnázií, reálok; — spravuje školské základiny štátné, a krom toho aj katolícke, ku ktorým (totiž katolíckym) patrí: základina školská, základina univerzitná, a základiny rozličné na štipendia čili podpory pre chudobných žiakov a t. ď.; tiež vedie riadenie statkov, k základinám týmto náležajúcich;

c) *z ohľadu verejnej osvety*: vedie vrchnie dozorstvo nad záležitosťami maďarskej akademie vied, maďarsko-národného muzeum a iných učených spoločností, v porozumení s ministériom vnútorných záležitostí.

Poznámka. Udané tu práva ohľadom katolíckeho náboženstva, katol. školstva a katol. základín prislúchajú ministeriu tomuto len dočasne. Lebo cirkev katolícka zakladá si práve teraz také sriadenie, žeby si všetky té záležitosti, jakožto svoje vlastné sama, samostatne,

bez miešania sa cudzých ľudí, kroz kňazstvo i sveľských veriacích svojích spravovať mohla. Keď takéto sriadenie, tak zvaná **samo-správa** čili **autonomia katolícka** do života vstúpi, ministerium bude mať len právo dozorstva nad tým, či sa pri tomto samostatnom riadení zachovávajú všeobecné zákony krajinské.

VIII. Minister právósúdia čili spraviedlnosti. Do jeho oboru patria vôbec všetky záležitosti, ktoré týkajú sa súdenia čili vykonávania spraviedlnosti.

Jemu podliehajú teda rozličné súdy a súdne stolice; ďalej menovite: záležitosti pofahujúce sa na tlač; — sirotníctvo a opatrovníctvo (tútorstvo); — zplnoletňovanie čili vyhlasovanie jednotlivcov za dospelých; adopcie čili pridedičenia t. j. prijímania dakoho za vlastné dieťa s právom na dedičenie; uprávňovanie nezákonných dietok; — tak zvané fideikomisy čily nerozdelné a neodcudziteľné rodinné poručenstvá *); — zmenky **); — konkursy čili sú-

*) **Fideikomisy** sú poručenstvá takých majetkov, statkov, zväťša šľachtických, ktoré dľa vôle ich majiteľa a s privolením štátu majú zostávať nerozdelené a v držaní jeho rodiny dľa určitého dedičného poriadku.

) **Zmenka (dľa nemecký veksel), je písomná poukážka, ktorou ten, čo ju podpisuje (vydavateľ zmenky) buď sám seba [vlastná zmenka,] alebo nekoého druhého, ktorý to na seba prijíma a preto tiež na ňu sa podpisuje (t. j. zmenkovanca čili prijímateľa zmenky alebo trassáta) [a to je potom vydaná zmenka čili tratta] prísne zaväzuje, že vypísanú v nej písme-nými summu peňazí tomu, kto je v nej jako taký menovaný (t. j. prvému vlastníkovi čili remittentovi), alebo tomu, koho tento za takého miesto seba na rub zmenky zaznačí čili „prevedie“ (t. j. prevedencovi, girátovi, čítaj: džirátovi) v naznačenom tam čase a mieste vyplatí. Takáto zmenka tak prísne zaväzuje dlžníka (t. j. buď vydavateľa zmenky, alebo i tohoto i zmenkovanca), že nevyplatí-li udanú v nej summu peňazí v naznačený čas a na určitom mieste, môžu mu hneď dať exekúciu t. j. môžu mu hneď násilne odobrať toľko peňazí alebo odpredať toľko z jeho majetku, koľko tá summa obnáša. — Vlastníkom zmenky môže byť každý, kto môže smlúvy platne uzavierať, teda každý plnoletý čili dospelý výjmc pomätených na myslí. — Zmenku vydať alebo prijat t. j. zmenkovým dlžníkom miesto druhého sa stať nemôžu: a) ženské, výjmc jestli vedú kupectvo a majú ho verejne zapísané; — b) kňazi jakéhokoľvek náboženstva: — c) reholníci; — d) tí, čo vo vojanskej službe stoja; — e) kupecké spolky, jestli kupectvo svoje spoločné nemajú zapísané u zmenkového súdu; — f) tí, ktorí neznajú písaf (sem ale nepatria tí, ktorí pre nejaký úraz písaf nemôžu, na pr. že si ruku vylomili a p.) — A by zmenka platná bola, potrebno ďalej, žeby bolo v nej udané všetko, čo — dľa hore podaného určenia — ku

behy; *) — žaláre; — amnestie čili omilostenia, t. j. preminutie alebo ulavenie usúdených trestov a odpustenie zlych následkov z odsúdenia.

IX. Minister krajinskej obrany. Do oboru tohto ministerium patria všetky záležitosti uhorského domobranstva čili honvédstva (t. j. vojska osobitného pre obranu štátu uhorského), a nektoré záležitosti ohľadom na uhorské pluky čili regimenty spoločného rakúsko-uhorského vojska.

Poslednejšie tyto záležitosti poťahujú sa na té práva, ktoré ohľadom na spoločné rakúsko-uhorské vojsko krajine uhorskej dľa zákona patria; a to sú: povoľovanie novákov a doplňovanie plukov uhorských, určovanie vojansko-služebného času, a rozmiestovanie i prechovávanie spoločného vojska v krajinách uhorských.

B. Sriadenie jednotlivých ministerstvi.

Každý minister ustanovuje si sám poriadok a spôsob pokonávania prislúchajúcich mu záležitostí, a sridzuje si potrebné pre to vyššie i nižšie osobníctvo, ktoré poslednejšie on sám, prvé ale na jeho predloženie a s jeho protiznačením kráľ vymenúva. K osobníctvu ministerialnému patria menovite: *štátni tajomníci, ministeriálni radcovia, odborní správcovia, odborní radcovia, ministeriálni tajomníci, osnovníci* čili koncipisti, a *osnovní pomocníci* skutoční i čestní.

C. Ministerium horvátsko-slavonsko-dalmátske.

Krom udaných hore ministrov uhorských sídli ešte v Pešť-Budíne **Minister horvátsko-slavonsko-dalmátsky.** Minister tento je „bez tobolky“, a ustanovený na to, aby zastupoval záujmy trojjediného

zmenke patrí, a krom toho ešte miesto kde a deň mesiac a rok, kedy sa zmenka vydala; jako též aj, žeby sa zrejme zmenkou menovala.

*) **Konkurs** čili súbeh je súdne svolanie všetkých veriteľov istého dlžníka, ktorý všetky dlhy svoje zaplatiť nemôže, a tak bankrót urobí: aby v určitej lehote oznámili a odôvodnili pri súde požiadavky svoje, a potom vzali pomerné vyplatenie z celého majetku dlžníkovho.

kráľovstva horvátsko-slavonsko-dalmátskeho u Jeho Veličenstva, na spoločných poradiach ministerských, a pri tých uhorských ministeriumoch, ktoré riada záležitosti Uhorsku i Horvátsko-Slavonsku spoločne.

Na čele samostatnej krajinskej vlády v Horvátsko-Slavonsku stojí **bán**, ktorého kráľ vymenúva, a ktorý je tiež zodpovedný, a síce snemu záhreb-skému.

V. Odsek.

Spoločné rakúsko-uhorské ministerium a Delegácie.

1. Spoločné rakúsko-uhorské záležitosti.

Všetky záležitosti, ktoré sme dosiaľ zpomneli, a ktoré do oboru uhorského snemu a uhorského ministerium patria, týkajú sa výhradne len krajín uhorských. Ponevác ale — dľa pragmatickej sankcie — kráľ uhorský je ten istý, čo aj cisár rakúsky, a tak Uhorsko v osobe panovníka svojho je nerozdielne spojené s krajinami rakúskymi: jesú aj také záležitosti, ktoré — najme pre obapolnú obranu — týkajú sa obojích týchto krajín, uhorských totiž i rakúskych, čili celého „*rakúsko-uhorského-mocnárstva*“ spoločne, a ktoré preto aj názov: **spoločné záležitosti rakúsko-uhorské** majú.

Spoločné takéto záležitosti pojednávalo a spravovalo Uhorsko predtým skrze svoj snem v porozumení jedine s kráľom jako cisárom rakúskym; krajiny rakúske nevykonávaly na to žiadneho vlivu, a

síce preto nie, pretože krajiny tieto mali štátné sriadenie absolutické, tak že cisár jejích o všetkých záležitostiach sám rozhodoval. Za našich časov ale dostaly aj tyto krajiny ústavné sriadenie, a s ním právo rozhodovať o všetkých záležitostiach, jako výhradne domácich, tak aj s Uhorskom spoločných. A preto bolo potrebné zákonom určiť kruh týchto spoločných záležitostí a spôsob, jako sa vybavovať majú. Čo aj stalo sa tak zvaným „vyrovnaním“ medzi Rakúskom a Uhorskom r. 1867., jako je ono uložené vo 12. čl. zákonov z roku toho. Dľa tohoto zákonného vyrovnania

Spoločné tyto záležitosti sú nasledujúce:

1. **zahraničné** t. j. záležitosti medzi celým rakúsko-uhorským mocnárstvom a inými zahraničnými mocnárstvami;

2. **vojanské**, té totiž, ktoré týkajú sa celého rakúsko-uhorského vojska; a

3. **peňažité** čili finančné, t. j. té, ktoré týkajú sa výdavkov pri spravovaní spoločných zahraničných a vojanských záležitostí.

2. Spoločné rakúsko-uhorské ministerium.

Pre spravovanie týchto spoločných záležitostí v mene kráľa uhorského a cisára rakúskeho ustanovené je **zodpovedné spoločné ministerium**.

Spoločné toto ministerium rakúsko-uhorské tvoria **traja spoloční ministri**, dľa trojakých tých spoločných záležitostí. Sídliia vo *Viedni*.

Sú to nasledujúci:

1. **Spoločný minister zahraničných záležitostí**. Tento má starať sa o to, aby cudzé mocnosti s celým mocnárstvom našim v priateľskom pomere stály, a záujmy tohoto napomáhaly; — aby nepriateľské snád jejích úmysly zavčasu na známosť prichádzaly, a tak potrebné proti nim opatrenia sa robily; — aby tým, ktorí z mocnárstva nášho pre kupectvo alebo z iných príčin v cudzine sa zdržujú, v ničom sa tam neublížovalo a p. — Ministrovi tomuto podrobení sú všetci *vyslancovia zahraniční* t. j. tí jednotlivci, ktorých si mocnárstvo, pre napomáhanie práve menovaných cieľov, pri cudzých

panovníkoch udržuje, i s jejích osobníctvom; — jemu též podroben sú *konsuli* t. j. takí zahraniční vyslanci (menšej už dôstojnosti), ktorí len kupecké záujmy mocnárstva v cudzine zastupujú. Cestou zahraničných vyslancov zasiela ministerium toto na cudzé vlády tak zvané *noty* alebo *depeše*, t. j. príписы rozličné.

2. **Spoločný minister vojanstva** spravuje všetky záležitosti spoločného rakúsko-uhorského vojska, vyjmuc té, ktoré — jako hore udano — podriadené sú osobitným ministrom krajinskej obrany rakúskemu a uhorskému.

3. **Spoločný minister financií** odoberá a na určené ciele obracia té peniaze, ktoré mu osobitní ministri finanční, rakúsky i uhorský, mesačne doposielajú, jako summy na spoločné výdavky potrebné.

Jako uhorské, tak má aj spoločné ministerium svoje osobníctvo.

3. **Delegácie.**

K ústavnému pojednávaniu spoločných záležitostí v mene krajín uhorských i rakúskych slúža tak zvané **delegácie**. Sú to vyslanstvá, ktoré si snem uhorský a tak zvaný reichsrath (čítaj: rajchs-rát) t. j. spoločný snem krajín rakúskych, každý zo svojích členov, a síce rovným počtom, volia. Delegácie čili vyslanstvá tyto svoláva spoločný panovník každoročne k poradám, ktoré jeden rok vo Viedni, druhý v Pešti sa držia.

Každá delegácia zasadá, rokuje a uzaviera *osobitne*. Rokovanie vedie sa zväčša o tých predlohách, ktoré spoloční ministri ohľadom na spoločné záležitosti prednášajú. Ale aj jednotliví *delegáti* čili údovia delegácií majú právo návrhy k rokovaniu predkládať, tak jako aj spoločných ministrov interpelovať. Učinené uzavretia sdeľujú si delegácie jedna druhej; a o čom sa tak spolu dohodnú, to povyšuje sa potom na zákon pre obe strany t. j. celé rakúsko-uhorské mocnárstvo. — O čom by sa delegácie medzi sebou dohodnúť nemohly, to *rozhoduje sám cisar-kráľ*, pristúpiac k jednej alebo druhej strane.

VI. Odsek.

Vrchnosti uhorské.

Pre spravovanie celého štátu potrebné sú kráľovi krom ministrov ešte mnohé iné osoby, ktoré by v mene jeho jednotlivé väčšie menšie čiasťky štátu riadily. Osoby také predstavené sú ostatným občanom čili postavené sú nad nimi, a volajú sa preto predstavenými, predstavenstvami alebo **vrchnosťami**.

Vrchnosti sú rozličné, dľa toho, nad jakými čiasťkami štátu sú postavené, a jaké záležitosti pokonávajú.

O nektorých vrchnosťach bola už reč pri jednotlivých ministerstvách; a tak pojednáme tu len o vrchnosťach nasledujúcich.

A. Vrchnosti politické.

Vrchnosti politické čili zemesprávné sú té, ktoré vedú vnútornú občanskú správu v jednotlivých väčších menších čiasťkach krajiny, jako sú stolice, okresy, mestá, mestečká a dediny.

Vrchnosti tyto majú väčšiu alebo menšiu moc podľa toho, vo ktorej z týchto čiasťok krajiny úradujú. Menovite rozoznávajú sa vrchnosti v tak zvaných pravomocnosťach, a vrchnosti v obcach. Tamty majú väčšiu, tyto menšiu moc.

I. Pravomocnosti.

Pravomocnosti čili jurisdikcie sú: a) stolice, — b) výsadné t. j. slobodné okresy alebo vidieky, — a

c) slobodné kráľovské mestá. — Pravomocnosti tyto majú samosprávu t. j. právo a moc záležitosti svoje celkom samostatne spravovať; jejích vrchnosti sú od iných vrchností celkom neodvislé, a len vláde podrobené. Ale aj proti vládnym nariadeniam môže pravomocnosť ozvať sa zavčasu u ministeria, ba aj sťažnosť o tom snemu predložiť.

a) Stolice.

1. Krajina naša podelená je na stolice čili ináč župy. Takýchto stolíc je v Uhorsku 49, a v Sedmihradsku 22.

Župy čili stolice naše sú ústavy veľmi dávne, lebo pochádzajú ešte od praotcov našich, starých Slovákov; Sv. Štefan I. kráľ uhorský ich utvrdil a na celú uhorskú zem i na Sedmihradsko rozšíril. Župy byly voždy najhlavnejšími strážkyňami ústavnej slobody uhorskej.

Pred r. 1848. brali účasť v záležitostiach stoličných len cirkevní a svetskí veľmoži a zemänstvo.

Stolice delia sa zase na okresy (ochodze, vidieky).

2. **Stoličná vrchnosť** záleží z hlavného župana, z iných stoličných úradníkov, a zo stoličného výboru.

3: **Stoličný výbor** sú všetci tí ku stolici patriaci občania, ktorí záležitosti stoličné spolu so stoličným úradníctvom v mene celej stolice vybavujú. — Výbor tento pozostáva z istého počtu tých dospelých občanov stoličných, ktorí majú právo vyslanca na snem voliť, a síce z polovice z takých, ktorí najviac prímých krajinských daní *) platia, a z druhej polovice z takých, ktorých na to obyvateľstvo stolice si vyvolilo.

Stoličným výborníkom t. j. členom výboru nemôže byť ale: a) kto nezná písať a čítať; — b) kto vo stolici aspoň od dvoch rokov majetku nemá, alebo aspoň od dvoch rokov v nej nebýva a dane ne-

*) **Príme dane** sú: daň pozemková čili grunťovná; daň domová; daň dôchodková: daň z osobného zárobku čili výdelková. (Vidz Odsek VII. B. IV.)

platí; — c) kto statky stoličné v prenajme drží, alebo v inakšom účtovnom pomere so stolicou stojí. — *Všetkých výborníkov vo stolici* môže byť najmenej 120, najviac 600: ide to podľa počtu obyvateľstva. — Pri vypočítovaní veľkosti dane, ktorú dakto platí, *dvójnasobne berie sa daň nasledujúcim*: profesorom, údom vedeckých akademií, redaktorom t. j. sostavovateľom novín, kňazom, údom priemyselných a obchodných komôr, doktorom, pravotárom čili advokátom, lekárom, zememeračom, lekárnikom čili apothekárom, ráhhojičom, baníkom, polesným a hospodárskym úradníkom. — *Výborníkov voliť môže každý* ten obyvateľ stolice, ktorý má právo voliť vyslanca na snem krajský. — *Volba* deje sa po volebných okresoch stoličných, verejne, a síce tak, že každý volič sám *osobne* oddá *hlasovaciu ceďulku*, na ktorú napísal toľko mien, koľko výborníkov v jeho volebnom okrese vyvoliť načín. — Prevedená volba výborníkov platí *na 6 rokov*; pri obnovení volbe čili reštaurácii ale, ktorá koná sa každé 3 roky (ponevác polovica výborníkov každé 3 roky vystupuje), môže byť predošlý výborník zase vyvolený.

Stoličný výbor vydržiava spolu, s úradníctvom viac rász do roka vo hlavňom meste stolice **valné shromaždenia** pod predsedníctvom hlavnieho župana, alebo podžupana, keď je župan neprítomný. Na shromaždeniach týchto volia sa — keď je tomu čas — stoliční úradníci a členovia rozličných zvláštnych odborov, a pojednávajú sa iné stoličné záležitosti.

Valné shromaždenie musí stoličný výbor vydržiavať *každý rok dva razy*: ná jar a v jaseň; môže ho ale vydržiavať *aj viac rász* do roka, keď to uzná za potrebné.

Práva a povinnosti valného shromaždenia sú hlavne tyto: 1. tvorí si *stanovy* (štatúta) čili základné pravidlá pre správu domácich záležitostí; — 2. volí patričných *úradníkov* stoličných; dozerá na ích účinkovanie; pozbavuje úradu nedbalých a nesvedomitých a nariadzuje proti ním vyšetovanie; ustanovuje ím platy; utvoruje, jestli treba, nové úradnícké stanice a zrušuje predošlé; — 3. stará sa o to, žeby stoličné cesty, mosty, prielavy čili kanále, a iné *prosriedky premávky*, jako tiež stoličný dom, žaláre, nemocnice a iné *verejné budovy* v dobrom stave sa udržovaly; — 4. môže brať *požičky*, *nadobývať a odpredávať* verejné pozemky, lesy, domy a iný nemovitý majetok; — 5. hotoví si každoročne na jar *rozpočet* o výdavkoch a dôchodkoch pri stolici na plynúci rok, a v jaseň zkúma náležite, či pokladnica stoličná skutočne sa spravovala podľa rozpočtu toho; —

napokon 6. môže rokovať o *návrhoch* stranivá rozličných všeobecných ba aj krajinských záležitostí, sdeľovať *usnesenia* o tom iným právomocnosťam a vláde, a predkládať to v podobe prosby aj snemu krajinskému.

Vážnejšie záležitosti pripravuje, k pojednávaniu na valnom shromaždení, tak zvaný **stály odbor** stoličný, ktorého členov volí si výbor stoličný, a síce na 3 roky, a ktorého predsedom je podžupan.

4. **Hlavní župan.** Na čele stolice stojí **hlavní župan stoličný**, ktorého kráľ na predlohu ministra vnútorných záležitostí vymenúva.

Náčelníci sikulských stolic v Sedmihradsku nosia meno „*főkirálybíró*“ t. j. hlavní kráľovský súdca.

Hlavní župan zastupuje vládu vo stolici, a vedie *vrchnie dozorstvo* nad tým, aby sa záležitosti stoličné náležite pokonávaly, a všeobecné krajinské zákony a nariadenia vládne v stolici jako treba v život sa uvádzaly.

Menovite má on nasledujúce práva a povinnosti: 1. je *predsedom valných shromaždení* stoličných; on ich otvára a zatvára; spravuje jejích porady, a stará sa o udržovanie poriadku a slušnosti pri nich; — 2. je predsedom a má rozhodné slovo v tom odbore, ktorý *navrhuje pre každý úrad stoličný troch jednotlivcov*, z ktorých potom výbor stoličný jedného volí; — 3. *vymenúva* sám stoličného listárnika čili archivára, a podľa potreby, čestných úradníkov; krom toho, po vyslyšaní podžupana, vymenúva: policajného komisára čili strážcu verejného poriadku, kastelána čili hradníka, a vôbec celé pomocné osobníctvo stoličné; — 4. *prezerá* aspoň raz za rok stoličné úrady, aby sa presvedčil osobne, jako si jednotliví úradníci v povinnostiach svojích počínajú; — 5. proti nedbalým alebo vinným úradníkom stoličným môže nariadiť vyšetrovanie, medzitým ich na čas *úradu pozbaviť* a dočasne inými nahradiť; podžupana ale môže tak, na čas, úradu pozbaviť len s privolením ministra vnútorných záležitostí; — napokon 6. môže také *vládné nariadenie*, proti ktorému sa síce stolica kroz podžupana, ba aj po druhý raz kroz valné shromaždenie u patričného ministerium ozvala, od ktorého ale ministerium toto ani potom ešte odstúpiť nechce, aj proti vôli podžupana a valného shromaždenia, v stolici dať uskutočniť čili previesť; potrební k tomu úradníci stoliční povinnovatí sú poslúchať a plniť rozkazy jeho v tom ohľade; ináče má hlavní župan právo ich z úradu vytvoriť.

5. **Úradníctvo stoličné vôbec** je dvojaké: *ustredné*, ktoré býva vo strede to j. vo hlavňom meste stolice, a *okresné*, ktoré býva v jednotlivých okresoch stoličných.

Úradníkov týchto, i ústredných i okresných, volí stoličný výbor, a síce na 6 rokov; nektorých vymenúva župan.

Za úradníka stoličného možno vyvoliť alebo vymenovať len toho, kto a) už doplnil 22. rok veku svojho; — b) je občanom uhorským; — c) nestojí ani pod konkursom čili súbehom, ani pod vyšetrovaním alebo trestom pre nejaký zločin, ani nebol nikdy odsúdený pre potupné priestupky. — Pred nastúpením úradu svojho zkladajú úradníci predpísanú prísahu. — Úradník, ktorý by či úmyselne, či z vinnej nedbanlivosti komukoľvek škodu spôsobil, povinný je tú škodu vynahradiť; tak aj výborníci, ktorí by hlasom svojím prispeli k nezákonným a škodným uzavretiam.

6. **Ústredné úradníctvo stoličné.** Sem patria:

a) **Podžupan.** To je prvý a najvyšší úradník, ktorého si stolica volí. On vedie hlavnú správu v nej, podľa zákonov krajinských, podľa nariadení od vlády a od stoličného výboru, a pri vrchňom dozorstve hlavného župana.

Zvlášte prislúchajú podžupanovi nasledujúce práva a povinnosti: 1. K jeho rukám dochodia všetky stolici doposielané *písemnosti*, menovite aj nariadenia od vlády; — 2. on uskutočňuje tyto *vládné nariadenia*, a síce, sú-li súrne, hneď a bezvýminečne (jako na pr. o povolani záložných vojakov čili rezervistov, alebo dôležité policajné rozkazy a t. ď.); proti ostatným môže sa dva razy (len že každý raz zavčasu, za 24 hodín) u hlavného župana osvedčiť, ktorý po prvý raz osvedčenie jeho patričnému ministrovi i so svojou mienkou odošle, po druhý raz ale (keď totiž minister od nariadenia svojho odstúpiť nechce) podžupana splnomocní, aby k pojednaniu spornej tej záležitosti, najneskôr za 10 dní mimoriadne valné shromaždenie svolal; — 3. on uskutočňuje *uzavretia valného shromaždenia*; podpisuje všetky v mene stolice vydávané písemnosti a ochraňuje stoličnú pečať; — 4. on tiež dozerá stoličným úradníkom, aby povinnosti svoje náležite kónali, a prezerá aspoň raz za mesiac stoličné pokladnice.

b) **Zápisníci** čili notári. Títo vedú zápisnice valného shromaždenia a iných stoličných odborov; sostavujú na písme uzavrené predlohy valného shro-

maždenia a vôbec listiny a písomnosti od stolice, a predkladajú predmety k rokovaníu na valnom shromaždení. *Hlavní notár* vedie aj záležitosti podžupanské, jestli je úrad podžupanský upráznený, alebo jestli podžupan nemôže.

c) **Pravotár** čili fiškál je radcom stolice v záležitostiach právnických; on ďalej ochraňuje a bráni krajinské zákony a stoličné uzavretia, zavádza žalobu (akciu) a navrhuje veľkosť peňažitej pokuty proti tým, ktorí na valnom shromaždení neslušne a urážlive sa držia; a žaluje u toho hlavného súdu, ktorí sa v hlavnom meste stolice nachádza, tých úradníkov stoličných, proti ktorým valné shromaždenie, alebo minister vnútra úradnícku žalobu nariadil.

d) **Predseda** a najmieň dvaja **prísediaci sirotskej stolice** t. j. stáleho ústredného výboru, ktorý vybavuje sirotské záležitosti a spravuje tiež sirotské peniaze.

e) **Pokladník** čili kasír vedie peňažité záležitosti stoličné; vyberá z berničného čili daňového úradu summy, potrebné na platy úradníkov a iné výdavky stoličné; a zkladá o tom všetkom účty.

f) **Účtovník** čili kníhvedúci vedie účtovnú knihu o dôchodkoch a výdavkoch stoličných, a prezerá podobné účty od obcí.

g) **Listárník** čili archivár ochraňuje a v poriadku udržuje stoličnú listáreň t. j. sbierku stoličných listín.

h) **Stoličný lekár, dobytčí lekár, zememerač, stoličný opatrovník** čili verejný tútor, **hradník** čili kastellán t. j. dozorca nad stoličným domom (hradom) a napokon **čestní úradníci** (jako: čestní zápisníci, pravotári a t. ď.).

7. **Okresné úradníctvo stoličné.** Sem patrí:

a) **Služny.** To je prvý úradník vo svojom okrese; on

je postavený nad obcami okresu toho, a vedie dozorstvo nad jejích občanskou správou.

On im oznamuje zákony krajinské, nariadenia od vlády a od stolice, tak jako ich od podžupana prijíma, a stará sa o to, aby ich každá obec plnila a zachovávala. — On ďalej má vo svojom okrese hlavniu starosť o verejný poriadok, o bezpečnosť osoby a majetku, o verejnú mravnosť, verejný zdravotný stav a t.ď. — Napokon vedie služný jako predseda voľbu predstavenstva v dedinách a mestečkách, ktoré nemajú sriadenej rady čili magistrátu; dozerá, aby každý taký predstavený povinnosti svoje náležite zastával; nariadzuje vyšetrowanie proti tým, ktorí sa v tom previnili, a môže takých hneď aj z úradu dočasne vytvorit čili zhodit.

Pre vybavovanie záležitostí svojích drží si služný na stoličné útraty *pisára* (jednoho alebo viac), ktorého si sám vymenúva a prepúšťa. — Proti ustanoveniam služného možno ozvať sa u podžupana, a od toho u ministerstva vnútra.

b) **Mešťanostovia** t. j. prví predstavení v tých mestečkách okresu, ktoré majú sriadenú mestskú radu.

c) Dľa potreby: **okresný lekár**, **o. zememerač**, **o. účtovník**, **o. opatrovník** čili verejný tútor. Napokon patria sem

d) **Policajný komisár** čili dozorca nad verejným poriadkom; **komisár nad cestami** a iní ešte komisári čili dozorci; jesto tiež aj **baby** stoličné.

Úradníkom stoličným stojí na porudzí rozličné *pomocné a služobné osobníctvo* menovite tak zvaní *pandúri* a *hajdúsi*.



Poznámka. Takto, jako to tu naznačeno, sriadené sú stolice teraz dľa 42. článku zákonov z r. 1870. **Predošlé sriadenie od r. 1848**, ktoré až do roku 1872. trvalo rozoznávalo sa od tamtoho v nejednom ohľade, zvlášte ale v nasledujúcich odstavcoch:

1. *Stoličný výbor* pozostával *len z volených* výborníkov. —

2. *Hlavní župan* je v nektorých stoliciach nie slobodne vymenúvaný, lež *dedičný*; menovite patria sem stolice: ostrihomská (knieža prímaš), hevešská (jágerský arcibiskup), turčanská (b. Révay),

prešporská (kn. Pálffy), spišská (gr. Csáky), beregská (gr. Schönborn), komárňanská (gr. Nádasdy), šopronská (kn. Eszterházy), železná (kn. Batthyány), a pešťanská (palatín). — Boli aj *hlavňo-županskí námestníci*, vymenúvaní, aby zastupovali dedičného župana, jestli ten úrad svoj sám zastávať nemohol. — Hlavní župan mal aj vrchnie dozorstvo na vykonávanie spraviedlnosti čili na súdobníctvo vo stolici.

3. *Podžupani* boli obyčajne dvaja, niekde aj traja, z ktorých prvý riadil občanskú správu stolice, druhý súdnictvo, a tretí, keď aj ten bol, zvlášte súdnictvo trestné.

4. Vo hlavňom meste stolice bol aj *stoličný súd* čili súdna stolica alebo „sedria“, ktorej predsedom bol župan alebo podžupan, a členovia „prisažní“ alebo „prisediaci stoličného súdu.“

5. Aj *služný* mal vo svojom okrese i súdnu moc, a preto mal pri boku svojom, ku svojej pomoci, tiež prisazných čili boženníkov.

b) Výsadné okresy a vidieky.

Ku pravomocnostam patria ďalej výsadné čili slobodné okresy a vidieky, také totiž, ktoré nepodliehajú, nie sú podriadené stolici, lež spravujú sa tak, jako tyto samy. Sú to v Uhorsku: okres Jazygov a Kumánov, okres Hajdúkov, okres veľkokikinský, okres XVI. spišských miest, a vidiek kóváarsky; a v Sedmihradsku: vidieky Fogarašský a Naszódsky.

Sriadenie a vrchnosti sú v okresoch týchto také, jako vo stoliciach. Len názvy nektoré sú inakšie. Menovite nosí náčelník okresu spišského názov „**okresný gróf**“; náčelníci ostatných okresov názov „**hlavní kapitán**“ a podnáčelníci názov „**podkapitán**.“ Moc jejích ale rovná sa celkom moci hlavného župana, poťažne podžupana.

c) Slobodné kráľovské mestá.

Jako okresy, tak aj nektoré mestá krajiny našej, a síce obyčajne väčšie, a také, vo ktorých je obchod a priemysel lepšie vyvinutý, dostaly behom časov od kráľov zvláštne výsady čili privilégia t. j. slobody, najme to právo a tú moc, že nie sú podrobené stolici, lež, tak jako tyto, samy sa riada a spravujú, a

tak tiež pravomocnosťami sú. Sú to preto tak zvané **slobodné kráľovské mestá**. Tých je v samom Uhorsku 49.

Aj v týchto mestách je sriadenie v celku také, jako vo stoliciach. Aj tu pozostáva vrchnostenstvo zo župana, z výboru a z úradníctva.

Mestský župan má podobnú moc jako hlavní župan stoličný, a vymenúva ho tiež kráľ.

Mestský výbor, ináč aj *mestské zastupiteľstvo*, sriadzuje sa tu a účinkuje podobne jako vo stolici, buď vo *valných shromaždeniach*, alebo vo vyvolených zo seba rozličných *odboroch*. Celý výbor pozostáva tu najmenej z 48, a najviac zo 400 výborníkov.

Úradníctvo, ináč *mestská rada* čili *magistrát*, záleží v týchto mestách z nasledujúcich úradníkov:

Prvý úradník je tu **mešťanosta**; on je predsedom mestskej rady, a má podobnú moc, jako podžupan pri stolici. — S ním úradujú: **mestský kapitán** (niekde aj dvaja, z ktorých jeden je *hlavním*); tento má na starosti bezpečnosť osoby a majetku, verejnú mravnosť a zdravotný stav, udržovanie poriadku v meste a v patriacom k nemu okolí; — ďalej **radní** čili **radní páni**, **zápisník**, **pravotár**, **predseda a prísediaci sirotskej stolice**, **pokladník**, **listárnik**, **lekár**, **ránhojič**, **účtovník**, **zememerač**, **verejný opatrovník**, a síce dľa potreby jeden alebo viacej. Tí všetci majú podobné povinnosti a práva, jako úradníci týchže mien pri stolici.

Pre hlavnie mestá krajiny, **Pešť** a **Budín**, utvorí zákon osobitné sriadenie. —

Poznámka. — Takto predpisuje sriadenie slob. kráľ. miest 42. čl. nových zákonov z r. 1870. Dľa predošlého sriadenia slob. kr. mestá — a) nemaly svojich županov; — b) zastupiteľstvo jejich pozostávalo len z volených výborníkov a — c) mestá ty maly svoje súdy pod predsedníctvom *mestského súdca*.

III. Obce.

K obcam počítajú sa: a) mestá a mestečká, ktoré majú sriadenú radu čili magistrát; — b) veľké obce t. j. mestečká, ktoré nemajú sriadenej rady, a veľké dediny; — c) malé obce t. j. malé dediny.

Obce spravujú sa síce tiež samy, avšak nie vo všetkom samostatne, lež stoja v mnohom ohlade pod dozorstvom a vrchnou správou stolíc. Jedny z nich majú väčšiu, druhé menšiu moc a samosprávu.

V mestách a mestečkách so sriadenou radou vykonáva stolica dozorstvo a vrchniu správu svoju kroz podžupana; vo veľkých a malých obcach ale kroz služného.

Záležitosti svoje pokonáva každá obec (mesto, mestečko, dedina) kroz svoje **zastupiteľstvo** na **valnom shromaždení**, a kroz svoje predstavenstvo.

Zastupiteľstvo toto záleží z polovice z vyvolených členov voliaceho obyvateľstva, a z druhej polovice z tých, ktorí najviac daní platia. Sriadzuje sa podľa podobných pravidiel, jako u pravomocností.

Vrchnosť čili **predstavenstvo** tvoria

a) *v mestách alebo mestečkách so sriadenou radou*: **mešťanosta**, ktorý je predsedom mestského zastupiteľstva a mestskej rady; potom mestský **kapitán** a t. d. podobne jako vo slob. král. mestách. — Predstavených čili úradníkov týchto volí si mestské zastupiteľstvo, pod predsedníctvom podžupana, a síce na šesť rokov;

b) *vo veľkých obcach*: **rychtár** jako predseda zastupiteľstva a predstavenstva obecného; potom najmenej štyria radní čili **prísazní**; **pokladník**; **obecný zápisník** čili notár, jeden alebo viacej; **sirotský otec**,

a kde jesto, riadny **lekár**. — Týchto všetkých volí si volebná obec t. j. všetci právo volenia majúci údovia obce, na sriaďujúcom shromaždení, pod predsedníctvom a vedením služného, a síce zápisníka doživotne, ostatných na 3 roky;

c) *v malých obcach*: **rychtár** jako predseda zastupiteľstva a predstavenstva obecného; najmenej dvaja radní čili **prísazní** a **okresný zápisník** čili notár. — Rychtára a prísazných volí si volebná obec pod predsedníctvom a vedením služného na 3 roky; okresného notára ale volí, a síce doživotne, spojené zastupiteľstvo všetkých tých obcí, pre ktoré má byť a ktoré ho spoločne platia.

Práva a povinnosti predstavenstva v obcach sú úzko spojené, a záležia vôbec v tom, že ono má právo a povinnosť, nariadenia obecného, poťažne mestského zastupiteľstva, jako aj nariadenia od stolice uskutočňovať, a preto potrebné opatrenia robiť. — Pri tom má vo veľkých i malých obcach najviac účasti a práce *zápisník*, ktorý tu nie len vôbec všetky písenné, lež aj zvlášte účtovné záležitosti vybavúva.

Práva a povinnosti zastupiteľstva obecného, poťažne mestského sú vôbec tyto:

1. pojednáva, uzaviera a nariadzuje o vnútorných čili domácich svojích záležitostach;
2. môže té nariadenia stoličné, ktoré nepoťahujú sa na krajinskú alebo stoličnú správu, pod pretras čili do pojednávania brať, a proti ním u ministerstva sa ozvať.

Menovite ale prislúcha obcam: a) spravovať obecný majetok a dôchodky, viesť účty o dôchodkoch a výdavkoch svojích, a predkladať tyže stoličnej vrchnosti; — b) starať sa o obecné cesty, o obecné (sú-li kde také) školy a iné ústavy; — d) spravovať hasičstvo, udržiavať verejný poriadok, riadiť a oznamovať väčšie priestupky a zločiny u patričných úradov, a riadiť záležitosti chudobných;

— e) rozdeľovať na jednotlivých občanov a vyberať od nich dane podľa nariadenia stolice, jako tiež aj vo zrejmosti držať t. j. náležitý soznam viest o všetkom tom, od čoho platí sa daň alebo poplatky; — f) spolupôsobiť pri nováčení čili rekrutácii, a dozerať na náležité vykonávanie verejných prác a iných tiarch občanských.

Aj vykonávanie spravodlnosti čili súdnicstvo patrí obcam v istej miere; o čom pri vrchnostach súdnych.

Jesú ešte v krajine našej tak zvané **pusty, promontória** t. j. obývané vinohrady, a iné obývané miesta, ktoré nemajú obecného prestavenstva. Té sa len ešte majú sriaďiť, a síce buď tak, že sa utvoria vo sriadené obce s vlastným predstavenstvom, alebo, kde by to nešlo, privtelia sa k nejakej najbližšej obci.

B. Vrchnosti súdnè.

1. **Vrchnosti čili úrady súdnè** sú té, ktorým prislúcha, právo a spravodlnosť v krajine dľa zákonov udržovať, vykonávať, a proti tým, ktorí ju urážajú, brániť, slovom: spravodlnosť prisluhovať. — Toto **prisluhovanie spravodlnosti** stáva sa tak, keď príslušná vrchnosť o patričnej nejakej veci čili záležitosti zkúma, či a nakoľko srovnáva alebo nesrovnáva sa s právom a spravodlnosťou; a keď dľa toho o nej rozhoduje, ktoré rozhodnutie čili výrok potom vo skutok sa uvádza. Takéto zkúmanie a rozhodovanie volá sa na krátko **súdením** čili súdom; vrchnosť, ktorá sa tým zanáša, vrchnosťou súdnou alebo tiež **súdom**; a celé sriadenie súdov a súdenia **súdnictvom** alebo súdobníctvom.

2. **Súdnictvo** je vôbec dvojaké. Súd totiž účinkuje buď len tak, keď mu neкто, súkromý človek, sťažnosť nejakú, ktorá sa len jeho týka a všeobecnosti zrovna neškodí, sám prednesie a odpomoženie žiada (na pr. aby mohol nazpak dostať i s patričnými úrokami peniaze od druhého, ktorému ich bol do istého času požičal, ktorý však mu ich nevracia): a to je **súdnictvo občanské** čili súkromno-právne. —

Dopustí-li sa ale niekto nejakého zločinu, t. j. takého priestupku, ktorý všeobecnú bezpečnosť ohrozuje a tak všeobecnosti je škodným (na pr. krádež, podpaľačstvo a t. ď): takého vinníka súd sám úradne stíha, a postihnutého nie len ku prinavráteniu (na pr. ukradnutej veci) alebo k vynáhrade, je-li táto možná, donucuje, lež krom toho ešte aj osobitný trest (peňažitú pokutu, žalár alebo aj smrť) naň vznáša, — a takéto pokračovanie súdu, to je **súdnicstvo trestné**.

Súdnicstvo občanské vedie sa *dľa občanských, trestné dľa trestných zákonov*.

3. Súd vedie **súdca**, a síce buď len jeden, alebo ích je viacej, ktorí o záležitostiach súdnych spoločne sa radia, a tak potom výrok nad nimi vynášajú. Takýto z viacej súdcov záležajúci súd menuje sa aj **súdnou stolicou, súdnym dvorom, súdnou tabuľou** a p.

Súdcovstvo je úrad veľmi dôležitý: lebo súdca vynáša výrok nad majetkom, slobodou, ba aj životom iných, a tak má na sebe veľkú zodpovednosť. Preto požaduje sa právom zvlášte od súdca, žeby bol človek rozumný, svedomitý a v úradovaní svojom neodvislý, že by totiž bez všetkých ohľadov na osoby, dľa najlepšieho vedomia a svedomia svojho, prísne po spravdливosti súdiť mohol.

Preto ustanovuje u nás zákon z r. 1869. ohľadom na súdcov nasledujúce:

Súdcov nevolí občanstvo (jako predtým bolo), lež kráľ ích vymenúva na predlohu ministra spravdливosti, a síce doživotne (predtým volení boli na istý čas); plat dostávajú z krajinskej pokladnice, a keď sa stanú pre starobu alebo nemoc nespôsobnými k ďalšiemu úradovaniu, vykáže ím štát tak zvanú „pensiu“ t. j. plat na pokojnú výživu. — Príbuzní čili v rodine stojací nemôžu byť súdcami u jedného a toho istého súdu. Ďalej, súdca nemôže byť ani krajinským vyslancom, ani účinkujúcim pravotárom (advokátom), ani profesorom, učiteľom, ani jakýmkoľvek iným úradníkom, ani údom politických alebo robotníckych spolkov. Konečne nesmie súdca za účinkovanie

svoje, krom zákonitých taks a príslušností, žiadnych darov ani požadovať ani prijímať, lež musí stránkam spravodlnosť zdarma vysluhovať.

I. Súdnicstvo občanské.

1. **Právne konanie.** — Spôsob dľa ktorého vybavuje sa u súdu alebo súdca súdna záležitosť čili „pravota,“ menuje sa *právnym* čili *súdnym konaním*.

Právne čili súdne konanie je dvojaké: jedno, podľa ktorého súda v menej závažných záležitostiach pojedinní súdovia, to je *summárne* (krátke, stručné); druhé ale je to, podľa ktorého súda, v závažnejších záležitostiach, z viacej súdcov záležiace súdy, čili súdne stolice alebo súdne dvory, a to je konanie *riadne*.

a) **Pri summárnom konaní** nemusí *žalobník* žiadneho písma predložiť, lež prednesie sťažnosť svoju osobne patričnému súdovi. Súdca zaznačí vec i s požadovaním žalobníkovým; potom v istý deň pozve k sebe obe *stránky* žalobnú i obžalovanú, ktoré nemôžu-li sa dostaviť osobne, na miesto seba aj druhých jako *poverenníkov* ta poslať môžu. — Pri nastalom tam *pojednávani* hľadí súdca otázkami, ktoré obom stránkam predkladá, *pravý stav veci* vyzkúmať, a snaží sa stránky k tomu pohnúť, aby sa *priateľsky* *pokony*; jestli sa mu to ale nepodarí, zaopatrí si potrebné *snad* ešte ďalšie vysvetlenia a vynesie hneď súdny *výrok* čili *sentenciu*. Vo výroku tomto určí stránke, ktorá *prehrala*, najviac 8-midňovú lehotu k vykonaniu toho, k čomu ju súdny výrok zaväzuje. — Jestli daktorá stránka k pojednávaniu ani sama sa nedostaví, ani poverenníka na miesto seba ta nepošle, považuje sa tak, jako keby proti žalobe, poťažne za ňu žiadneho zvláštneho dôvodu udat nevedela, a výrok vynáša sa dľa toho. — Pojednávanie je pri tomto summárnom konaní ústne; súdca ale vedie o celej pravote zápisnicu.

b) **Pri riadnom konaní** način žalobu jasne a úplne zostavenú na písme a s potrebnými prílohami podať (*žalobopis*). Aj pojednávanie a celá pravota vedie sa tu na písme, a súd vynáša výrok svoj na základe podaných mu písom a listín.

K vedeniu pravôt dľa riadneho konania volia si stránky *pravotárov* čili advokátov, ktorí ich zastupujú, a miesto nich všetko to vykonávajú, čo vedenie pravoty vyžaduje. —

K dokazovaniu slúžia pri pravotách: *priznanie sa*; *listiny* čili dokumenta; výpovede *svedkov*; *súdna ohliadka* čili okuláta bez znalcov alebo so znalcami, a *prísaha*.

2. **Odvolanie sa.** — Keď daktorá pravotiaca sa stránka s rozhodnutím súdcovým, t. j. s konečným súdnym výrokom jeho je nie spokojná, má právo **odvolať sa** s pravotou svojou k patričnému vyššiemu súdu, čili *appellovať*.

Sú totiž súdy dľa istého postupu rozličné, nižšie a vyššie. Taký súd, u ktorého treba pravotu zaviesť, začať, je **súd prvej inštalcie** čili prvej stolice. Od tohoto možno sa odvolať k vyššiemu, to je **súd druhej inštalcie** čili druhej stolice; ale aj od tohoto zase možno utiekať sa s odvolaním ešte k vyššiemu, a to je **súd tretej inštalcie** čili tretej stolice, súd to najvyšší.

Odvolanie čili appelláciu način pri pravotách dľa summárneho konania hneď po vynesení výroku oznámiť; pri pravotách dľa riadneho konania ale musí sa ono podať na písme, a síce riadne najneskôr za 15 dní. — Toto odvolanie, i ústne i písomné, način učiniť obyčajne u toho súdca alebo súdu, kde sa pravota začala, bárs by aj odvolanie to platilo proti rozhodnutiu súdu vyššej už inštalcie.

Možno totiž odvolať sa aj proti výroku od súdu druhej inštalcie. Jestliže ale aj súd tretej inštalcie vynesení výrok potvrdí, a spolu najde, že patričný odvolávateľ (appellant) dokončenie pravoty protizákonne, len preto prekáža, aby buď súdovi alebo protivnej stránke priekor robiť mohol: vtenkrát tento najvyšší súd vznáša na

takého, jakožto na *tvrdosijneho pravotníka* peňažitú pokutu od 10 do 300 zlatých. —

Zvláštny druh odvolávania sa je tak zvaná **ponosa o ničemnosť** t. j. prosba, vo ktorej patričná stránka ponosuje sa, že konanie alebo vynesenie výroku nebolo zákonité, a preto prosí o vyhlásenie tamtoho alebo tohoto za ničemné, neplatné.

II. Súdniectvo trestné.

1. **Právne konanie.** — Súdniectvo trestné koná sa nasledovne:

Udal-li sa nejaký zločin, to patričná vrchnosť ihneď stíha *páchateľa* jeho kroz svoju *políciu* t. j. stráž nad verejným poriadkom: a keď ho postihla, oddá ho patričnému *trestnému súdu*. — Tento započne proti páchatelovi *vyšetrovanie* (inkvizíciu), aby vyzkúmal, nakoľko len možno, každú okolnosť pri vykonanom zločine. — Po dokončenom vyšetrovaní určí sa istý čas pre konečné *pojednávanie*. Pri tomto napred *verejný žalobník* t. j. ustanovený na to štátny pravotár prednesie a dotvrdí spáchaný zločin, a žiada v mene štátu potrestanie vinníka. Na to vystúpi *obranca* obžalovaného, ktorý ho v obrannej reči svojej v ochranu berie a zastáva proti štátnemu žalobníkovi. Potom utiahne sa súd a rozhodne napred: či obžalovaný skutočne spáchal otázky zločin, alebo nie?; dľa toho potom obžalovaného buď za nevinného vyhlási, alebo trest naň vznesie, obyčajne žalár, alebo peňažitú pokutu, alebo smrť.

2. **Odvolanie sa.** — Aj od tohoto výroku možno sa odvolať k vyššej, i k najvyššej súdnej stolici.

3. **Náhly súd.** — Jestli sa v daktorej stolici, okrese alebo meste nektoré zločiny, jako: *lúpežníctvo*, *podpaľačstvo*, *vraždy* a p. veľmi nebezpečne rozmôžu, udeľúva im ministerstvo spravodlnosti právo, **náhly súd** čili *statárium* vykonávať. Pri náhlom súde ide po-

konávanie a vynesenie výroku zkrátka a chytré, podobne jako pri summárnom konaní. Keď totiž patričná vrchnosť dajedného takého zločinca na skutku dolapí, postaví ho ihneď pred náhly súd a tento vynesie naň čo najkratšou cestou výrok, obyčajne smrti, ktorý aj zaraz sa uskutočňuje.

III. Súdny.

Súdy sú rozličné nie len dľa stupňa, lež aj dľa tých záležitostí, pre ktoré sú ustanovené a dľa miesta, kde účinkujú. Menovite sú v krajine našej nateraz nasledujúce súdy:

1. **Obecný súd.** — V mestečkách bez sriadenej rady a v dedinských obciach je *obecný súd*, ktorý pozostáva z miestneho rychtára, jedného prisažného a zápisníka. Súdtento ale môže pokonávať len také osobné žaloby, ktoré poťahujú sa najviac na 30 zlatých r. č. Súdné konanie je tu nasledujúce: — Po učinenej žalobe, obecný súd vyzve jako smierca patričné stránky, aby sa k nemu osobne dostavily. Čo keď sa stane, súd pokusí sa o vyrovnanie medzi stránkami. Jak sa mu to nepodarí, a stránky podrobia sa dobrovolne súdu obecnému, vynesie tento, dľa pravidiel summárneho konania, súdny výrok. Proti výroku tomuto nielo odvolania, lež odsúdená stránka môže zaviesť, začať pravotu pri riadnom — nie obecnom — súde. Toto môže urobiť žalobník aj vtenkrát, keď sa stránky pred obecným súdom nevyrovnaly, ani obecný ten súd neprijaly, alebo keď povolaná stránka sa nedostavila; len že musí preukázať o tom vysvedčenie od tohože obecného súdu.

2. **Kráľovské okresné súdy**, počtom nateraz 360, v rozličných mestách a mestečkách krajiny. Okresný súd tvoria: *okresný súdca*; *okresný podsúdca*, jeden alebo viacej, ktorý o. súdca v páde potreby zastu-

puje; *pisár* čili kancelista, jeden alebo viacej; a služobné osobníctvo. Okresné tyto súdy vybavujú summarne záležitosti občanské a nektoré menej dôležité trestné, a síce v prvej inštancii, pre občanov toho okresu, v ktorom sa súd okresný nachodí.

Préd r. 1872. účinkovali miesto týchto okresných súdov: *mestský súdca* alebo jeho námestník, vo sl. kr. mestách a v mestečkách so sriadenu radou, — a *služný* s božennikom, v jednotlivých okresoch stoličných.

3. Kráľovské súdne stolice čili súdne dvory, počtom 102 v značnejších mestách krajiny. Každá súdna stolica má podriadených sebe niekoľko okresných súdov. K súdnej stolici patria: *predsedník*; *prisediaci súdcovia*, z ktorých najstarší dla úradu predsedníka v páde potreby zastupuje; *zápisník*, jeden alebo viacej; *správca pisárne* (kancelarie); *kancellárny úradník*, jeden alebo viacej: *pisári* čili kancelisti; *dozorca žalárny* a služobné osobníctvo. Súdne tyto stolice súda v prvej inštancii, dla riadneho konania, v záležitostach občanských a trestných.

Krom toho sriadený je pri každej súdnej stolici úrad pre záležitosti nemovitých majetkov, pozemkov čili grunтов, pod názvom: *pozemkový čili grunтовný úrad*. Úrad ten vedie, spravuje *pozemkovú čili grunтовnú knihu* t. j. knihu, vo ktorej zaznačený je nemovitý majetok každého občana: jeho dom alebo domy, zahrady, role, lúky, vinohrady a t. d. podľa domového čísla, spolu s dlžobami v tom poriadku, jako jedna po druhej na ten majetok urobené boly.

Ohľadom pozemkovej knihy načín znať občanovi nasledujúce:

1. Keď nejaký nemovitý majetok kúpi, alebo za druhý zamení, začaruje, alebo keď ho zdedičí, má si ho dať v pozemkovej knihe

prepísať na svoje meno; bo len potom stane sa zákonným jeho majiteľom.

2. Keď chce dakomu väčšiu summu peňazí požičať, má — pre lepšiu istotu — žiadať od neho *výťah z pozemkovej knihy*, aby uvidel, či na majetok jeho není snaď už primnoho dlžob zapísano; a keď mu žiadanú požičku dá, má si ju dať do pozemkovej knihy na majetok dlžníka svojho pod svojím menom pripísať, čili, jako sa vôbec hovorí, *intabulovať*. Lebo keď sa taký majetok úradne snaď odpredá, vyplatia sa požičané naň peniaze len zákonným veriteľom, t. j. tým, ktorí požičané summy naň intabulované majú.

Pre pozemkový úrad pridání sú k súdnej stolici: *gruntovnoknižný správca*; *gruntovnoknižný pomocník*, jeden lebo viacej; a *gruntovnoknižný pisár*, jeden lebo viacej. — Pozemkový úrad nachodí sa aj pri nektorých okresných súdoch.

Kr. súdne stolice vybavujú aj *záležitosti zmenkové, obchodnické* čili kupecké, *urbariálne* a iné, pre ktoré do roku 1872. osobitné súdy sriadené byly. A k nektorým súdnym stolicam patria krom toho aj *záležitosti baňské*, ktoré též predtým k osobitným baňským súdom prináležaly. Teraz je len v **Pešť-Budíne** osobitná obchodnická a zmenková súdna stolica.

Veľmi ťažké priestupky, jako: urazenie Jeho Veličenstva, zrada na panovníkovi, falšovanie peňazí, nepatria ku ktorejkoľvek, lež v celom vlastnom Uhorsku len k pešťanskej a v Sedmihradsku ku maroš-vášárhelskej kr. súdnej stolici.

Pred rokom 1872. účinkovaly miesto terajších kr. súdnych stolic súdy čili „*sedrie*“ v slob. kr. mestách, vo výsadných okresoch a vo stolicach.

Pri kr. súdnych stolicach účinkujú aj kr. štátni *zástupcovia* čili *fiškusi*, ktorých ta kráľ na to vymenúva, aby pri trestnom súdnictve jako *verejní žalobníci* vystupovali, na riadenie žalárov a zachádzanie s väzňami dozerali, a pri súde vôbec všetko to zastávali, čo blaho štátu požaduje. Títo štátni zástupcovia sú od súdnej stolice neodvislí, a majú ku svojej podpore pomocné a služobné osobníctvo.

4. **Kráľovská súdna tabuľa v Pešti** je súd druhej inštancie v občanskom i trestnom súdnictve pre celé vlastné Uhorsko, a **kráľovská súdna tabuľa v Maroš-Vášárheli** práve taký súd pre celé Sedmihradsko.

5. **Uhorsko-kráľovská kúria v Pešti** je najvyšší čili tretej inštancie súd pre Uhorsko a Sedmihradsko spoločne.

Delí sa na dva oddiely. Jeden oddiel, totiž *najvyššia kráľovská súdna stolica*, je vlastne súd tretej inštancie; druhý oddiel je *najvyššia zrušujúca súdna stolica*, ktorá pojednáva predložené sebe ponosy o ničemnosti, a buďto uznáva udané v nich chyby a nedostatky za také, alebo nie: keď uznáva, vtenkrát súdobný výrok zrušuje; keď ale neuznáva, vtenkrát zostáva patričný súdny výrok platným.

Krom týchto všeobecných sú v krajine našej ešte súdy pre nektoré zvláštne záležitosti. To sú menovite:

Cirkevné súdy pre pravoty manželské, a pre záležitosti stranivá pobožných fundácií čili základín. — Takéto súdy sú v sídelných mestách biskupství a arcibiskupství katolíckych pod menom: **Sväté stolice**. Cirkevné súdy ale majú aj nesjednotení gréci, evanjelici, kalvíni a unitári.

Porotné *) súdy, ináč aj prísazné súdy, sú teraz u nás pre priestupky tlačové, t. j. také, ktorých dopúšťajú sa nektorí spisovatelia vo svojich tlačou

*) **Porota**, porotník, porotný súd, od zastaralého slova „*rota*“ t. j. formula prísahy, prísazná. Porotník teda = kto po rote prísahu zkladá.

vydaných spisoch, knihách, novinách, časopisoch, keď z verejnej mravnosti a z náboženstva posmech robia, alebo keď proti zákonom, kráľovi, vláde, uradníkom i proti jednotlivým súkromým osobám zlomyselne píšu a búria.

Porotný súd pozostáva: a) z 12 porotníkov čili prisazníkov t. j. 12 občanov toho mesta, kde súd porotný sa vydržiava; tak sa volajú preto, lebo pred započatím súdu každý raz prisahu zkladajú, že totiž svedomite, jedine dľa pravdy a spravodnosti, podľa presvedčenia svojho súdiť budú; — b) z riadneho trojčlenového súdu. — Porotníci len a jedine to rozsudzujú, či predstavený im obžalovanec je „vinný“ alebo „nevinný,“ t. j. či zlý ten skutok, pre ktorý pred súdom stojí, skutočne spáchal alebo nie. Ten trojčlenový súd ale je na to, aby celé porotno-súdne pokračovanie spravoval, a potom na toho, koho porota za vinného vyhlásila, dľa patričného zákona trestný výrok vyniesol.

Takéto porotné sudy sú v Uhorsku nateraz len v *Pešti, Debrecíne, Prešove, Kyseku a Trnave*. Pod tento poslední patria stolice: prešporská, nitranská, tekovská, trenčanská, oravská, liptovská a zvolenská, spolu s nachádzajúcimi sa v nich kráľ. mestami. —

Ktorí obyvatelia majú každý raz jako porotníci súdiť, to sa určuje nasledovne. — Napred popíšu sa tí obyvatelia patričného mesta, ktorí dľa zákona *porotníkmi byť môžu*, a to sú: a) tí ktorí majú už 24, a ešte nie zúplna 60 rokov, jestliže majú najmenej 200 zlatých ročitého dôchodku; — b) bez ohľadu na to: pravotári, zeme-merači, vysokoučenci čili doktori bohoslovní, právnickí alebo lekárski, ránhojči, členovia učenej spoločnosti maďarskej, verejní riadni alebo pomocní učítelia. *Porotníkmi nemôžu byť* dľa zákona: duchovné osoby, vojáci, súdovia a verejní žalobníci, sluhovia a nádenníci, potom tí, ktorí neznajú písať a čítať, ďalej nemí, slepí, hluchí, a napokon tí, ktorí stoja pod trestom čili trestanci. — Keď sa dľa toho soznam občanov k porotníctvu oprávnených náležite vyhotovil, utvorí sa z neho tak zvaná *služobná listina* t. j. vylosujú a poznačia sa mená tých, ktorí v tom roku a síce štvrtročne úradovať majú, a rozdelia sa preto

na 4 oddiely po 32 členov, v tom poriadku, jako byly ich mená povytahované. — Taký 36-členový oddiel svolá sa potom k súdu, keď tento držaný byť má, a keď už riadny súdca potrebné vyšetovanie a iné prípravy porobil; a síce svoláva sa osobitným svolávacím hárkom, na ktorý sa každý patričný porotník vlastnoručne podpísať musí. Keď sa už všetci dostavili (a dostaviť sa musia, výjmc jak ich choroba alebo iná dôležitá príčina zdržuje), napíše sa meno jedného každého z nich na osobitný kus papieru a vloží sa do jednej nádoby (do osudia). Z tej potom vyťahuje ich predseda súdu po jednom, a tu má právo verejný žalobník 12, a obžalovaný tiež 12 porotníkov, a síce bez udania príčiny, odvrhnúť. Keď už vyťahnuto 12 mien takých porotníkov, proti ktorým ani jedna ani druhá stránka nič nemamietla, alebo keď po odvrhnutí 24-ích v nádobe už len 12 mien sa nachádza, to potom tí tvoria porotu.

Po zloženej prisaha zasadnú títo porotci (a síce pravo proti obžalovanému), a jednanie súdne sa započne. Prednesie sa spáchaný zločin a všetko, čo ohľadom naň z vyšetovania vysvitlo; vyslychajú sa svedkovia, predkladajú sa potažné na to listiny a t. d. Potom reční žalobník alebo jeho zástupca, a za ním bráni sa proti nemu obžalovaný alebo bráni ho jeho obhájca. Na to predloží predseda súdu porotníkom jednoduché otázky stranivá toho zločinu k zodpovedaniu. Tí sa utiahu do osobitej izby, vyvolia si z pomedzi seba starostu čili náčelníka, poradia sa vospolok, rozhodnú jednoduchým hlasovaním s „áno“ alebo „nie“ jednu každú z predložených otázok, navráta sa do súdnej dvorany, a tu ozve sa jejích starosta takto: „Na moju česť“ a dobré svedomie, pred Bohom i pred ľuďmi, odpovedajú porotci s toľkými a toľkými hlasy: obžalovaný je „vinný“ (alebo: obžalovaný je „nevinný“). Ku vyhláseniu za „vinného“ potrebná je prostá väčšina t. j. z 12 hlasov aspoň 7. — Vyhlásia-li porotníci obžalovaného jednohlasne alebo prostou väčšinou hlasov za nevinného, vtedy je oslobodený od každej ďalšej žaloby; vyreknú-li ale „vinný“, vtedy riadny súd, ktorý sa tam nachádza, vynesie naň trest podľa zákona, totiž peňažitú pokutu alebo žalár, alebo obidvoje, — podľa veľkosti zločinu.

C. Vrchnosti cirkevné.

1. Najvyššou hlavou cirkve katolíckej v Uhrách je tak, jako kdekolvek inde, Jeho Svätosť rímsky Pápež, nateraz: slavne panujuci Pius IX. On sprá-

vuje z Rímu záležitosti celej cirkve katolíckej, jako je po celom svete rozšírená.

Vo vznešenej úlohe tejto podporuje ho v Ríme stály **sbor kardinálov** t. j. vysokých cirkevných hodnostárov tam bývajúcich, a keď je toho potreba, **všeobecný snem cirkevný**, ináč **koncil**, t. j. shromaždenie biskupov a biskupskú hodnosť majúcich mužov z celého katolíckeho sveta.

Takýto všeobecný snem cirkevný zasedal roku 1869. a 1870. v Ríme vo Vatikáne.

2. Vo spojení a porozumení s touto najvyššou cirkevnou vládou a mocou, riada cirkev katolícku v Uhrách uhorskí biskupi a arcibiskupi, a podriadené im kňazstvo. Tým cieľom podelená je celá krajina na biskupstvá čili diecézy, biskupstvá na dekanáty; a dekanáty na farnosti. Pre celé biskupstvo je vrchnosť diecezánka, pre dekanát dekanátska, a pre farnosť farská.

I. Vrchnosť diecezánka.

Vrchnosť diecezánka pozostáva z biskupa alebo arcibiskupa, a zo sboru kapitulského.

1. **Biskup** alebo **arcibiskup** je hlavou celého biskupstva. On vedie v ňom *vrchniu správu v záležitostiach náboženských*. On dáva potrebných pre diecézu kňazov v biskupských semeniskách (semenároch) vychovávať a vynaučovať, on ich vysväcuje, a vysiela na vyznačené ním stanice k duchovnej správe veriacich. — On vymenúva sám nektorých farárov; potvrdzuje tých, ktorých iní, cirkevní to „patróni“, z viacej od neho predložených vymenúvajú; a dáva všetkým potrebnú cirkevnú moc (investitúra). — On ustáľuje statky a dôchodky farárov tak zvanou „kanonickou vizitáciou“ t. j. smlúvou, ktorú s patričnými

veriacimi, s farníkmi uzaviera, alebo uzavretú zmeňuje. — On z času na čas po biskupstve cestuje, a dorastajúcim veriacim sviatosť birmovania k posilneniu vo viere udeľuje.

On spravuje tiež *záležitosti katolíckych škôl* v celom biskupstve kroz podriadené mu katolíckej školské vrchnosti.

Biskup je aj *cirkevným veľmožom*, a jako taký členom vyššej snemovny krajinskej. —

Biskupa alebo arcibiskupa *vymenúva kráľ*, a síce, podľa doterajšieho ustanovenia, na návrh a s protiznačením ministra náboženstva; vymenovaného potom rímsky *Pápež prekonizuje* t. j. potvrdzuje. —

Keď je stolica biskupská upráznená, vedie správu biskupstva námestník biskupský pod menom „**generálny kapitulský vikár**.“

2. **Sbor kapitulský**, čili kapitula, záleží z väčšieho alebo menšieho počtu **kanoníkov** v sídelnom meste biskupstva. Kanonici títo tvoria *svätú stolicu* t. j. cirkevný súd, ktorého záležitosti udané sú hore vyššie. Členami tohoto súdu ale sú aj iní kňazi, tí totiž, ktorých biskup za *prísediacich sv. stolice* vymenúje. — Kanonikov, tak jako aj iných *cirkevných hodnostárov*, totiž: *prepoštov* a svetských *opátov* vymenúva kráľ s protiznačením ministra náboženstva, dľa toho návrhu, ktorý mu tenže minister dľa predloženia biskupovho predostiera. —

Reholné rády volia si *opátov* svojích samy, kráľ ich potom len potvrdzuje.

II. Vrchnosť dekanátska.

Vrchnosť dekanátsku tvorí **dekan** patričného dekanátu čili diecezánskeho okresu. — Dekan, a) prijíma nariadenia biskupského úradu čili ordinariátu, sdeľuje ich ostatným farárom okresným, a dbá o to,

aby sa uskutočňovali, plnily; — b) predsedá a vedie poradu na shromaždení okresných farárov, ktoré obyčajne každého pol roka sa vydržiava a „korunou“ alebo „kongregáciou“ sa nazýva; — c) je dozorcom katolíckych prostonárodných škôl v okrese svojom. — Dekanov vymenúva biskup.

III. Vrchnosť farská.

Dekanáty delia sa na farnosti. K farnosti patrí buď len jedna obec (mesto, mestečko alebo dedina), alebo viacej obcí, z ktorých jedna „matkou,“ materskou cirkvou, ostatnie ale „sestrami“, filiálkami, sesterskými cirkvami sa nazývajú.

Vrchnosť čili predstavenstvo farnosti tvorí farár buď sám, alebo spolu s jedným alebo viacej kaplánmi.

1. **Farár** vedie duchovnú správu všetkých sebe sverených veriacich, a správu miestnych prostonárodných škôl. On totiž

a) *z ohľadu duchovnej správy*: 1. koná od biskupského úradu predpísané služby božie, vysluhuje veriacim svojim sväté sviatosti, v kostole i v jejích dome, keď sú nemocní; — 2. vynaučuje veriaci svoj ľud vo viere a vo mravoch, držiac kázne v nedele a vo sviatky, vysvetľujúc katechismus v kostole, vynaučujúc tých, ktorí do stavu manželského vstúpiť majú, a pri iných ešte príležitostiach; — 3. vyrovnáva roztržky medzi manželmi, alebo, nedarí-li sa to jemu samému, predostiera ich vyššej vrchnosti cirkvnej k pokonaniu; — 4. vedie matriky t. j. soznamné knihy pokrstených, zomrelých a sobášených, a robí i vydáva z nich, keď potrebné, hodnoverné výťahy.

b) *Z ohľadu správy školskej*: stará sa, jako správca čili direktor miestnej katolíckej prostoná-

rodnej školy, alebo jako predseda katol. školskej stolice (t. j. školského výboru) o to, aby sa v nej prisne podľa náboženstva katolíckeho, a podľa školských zákonov vyučovalo a vychovávalo.

Za všetko to požíva statky a dôchodky, v kanonickej vizitácii naznačené.

Farári prichádzajú k úradu svojmu rozličným spôsobom. Nektóri bývajú vymenúvaní, a síce od biskupa, alebo na odporúčanie biskupovo od ministra náboženstva alebo financií v mene kráľovom, iných mestá, alebo zemské panstvá, alebo spolky volia; a mnohých napokon vyznačujú za takých súkromní patróni cirkevní biskupovi, ktorý im potom potvrdenie dáva.

2. **Kaplán**, jeden alebo viacej, kde jesú, pomáhajú farárovi v dôležitých jeho úkonoch a povinnostiach. — Kaplánov na patričné stanice biskup vysielia.

D. Vrchnosti školské.

Vrchnosti školské sú rozličné podľa toho, nad jakými školami sú postavené. Tu bude reč len o **vrchnostiach škôl prostonárodných** t. j. *počiatočných* so žiakmi a žiačkami od 6.—12. roku, a *opakovacích* so žiakmi a žiačkami od 12.—15. roku.

Prostonárodné školy sú buď náboženské alebo všeobecné. **Náboženské**, ináč aj *konfessionálne*, sú té, vo ktorých vyučujú učitelia len toho náboženstva (konfessie), ku ktorému škola patrí (teda v katolíckych len katolíci) — a vo ktorých celé vyučovanie a vychovávanie koná sa v duchu toho istého náboženstva (teda v katolíckych v duchu náboženstva katolíckeho.) **Všeobecné školy** ale sú té, vo ktorých vyučovať môžu učitelia jakéhokoľvek náboženstva, a vo ktorých vyučovanie a vychovávanie nesmie alebo aspoň nemusí sa konať v duchu istého náboženstva. Preto aj školy tyto ináč *nekonfessionálnymi* menujú.

Náboženské školy riadi a spravuje si patričná cirkev; všeobecné ale patričná obec a štátna vláda. Vláda ale vykonáva dozorstvo aj nad náboženskými školami, strážac nad tým, aby zodpovedaly všeobecnému krajiniskému zákonu školskému.

I. Vrchnosti škôl katolícko-náboženských.

Katolícke náboženské školy delia sa podľa biskupství, dekanátov a farností.

1. Nad katolíckymi školami v celom biskupstve vedie vrchniu správu **biskupský úrad** čili **ordinariát**.

2. V jednotlivých dekanátoch riadi katolícke školstvo patričný **dekan** jako **okresný škôldozorca**.

3. Záležitosti škôl v jednotlivých farnostach vedie **miestna katolícka stolica**. Táto pozostáva najmenej z 9 údov, farníkov to dľa možnosti takých, ktorí sa školstvu rozumejú, a medzi ktorými je aj miestny učiteľ, alebo je-li učiteľov viacej, vyvolený zpomedzi nich zástupca. *Predsedom je patričný farár*. Z údov je jeden *zápisníkom*, a jeden (alebo aj viacej) školským *starostom* čili kurátorom. Starosta opatruje školský majetok, stará sa o potreby budovy školskej, o rozličné učebné prosriedky a t. d., a predkladá účty o tom školskej stolici.

Práva a povinnosti školskej stolice sú nasledujúce: 1. volí učiteľa, a síce doživotne, u prítomnosti a pod vedením patričného dekana, z pomedzi tých, ktorí na stanicu, od biskupského úradu k *súbehu* (konkursu) vypísanú, sa hlása. Vyvolených potvrdzuje tenže biskupský úrad; — 2. navštevuje týdenne kroz jedného a jedného zo svojich údov miestne školy, a prítomná je pri ročných zkuškach; — 3. stará so o to, aby všetky povinnovaté dietky do školy riadne chodily, a nalieha u obecnej vrchnosti na potrestanie nedbalých v tom rodičov; — 4. ustanovuje školský plat od dietok, a ustáľuje plat učiteľský; dozerá kroz kurátora na opatrovanie školskej základiny, a robí potrebné kroky, aby budova školská bola cieľu svojmu

primeraná, a potrebnými učebnými pomôckami zaopatrená; — 5. vyrovnáva, jako prvý súd, sporné záležitosti medzi učiteľom a rodičmi alebo opatrovníkmi školských dietok; — 6. dbá vôbec prísne o to, aby sa vo škole všetko zachovávalo, čo zákon školský predpisuje.

II. Vrchnosti škôl všeobecných.

Vrchnosť všeobecných škôl pozostáva zo stoličného škôldozorca, zo stoličnej školskej rady, a z obecnej školskej stolice.

1. **Stoličný škôldozorca.** Tohoto vymenúva kráľ na návrh ministra vyučovania. Stoličný škôldozorca postavený je nad všetkými, aj náboženskými školami jednej alebo aj dvoch menších stolíc, a zastupuje v nich vládu krajinskú. *V náboženských školách* ale má len právo dohliadať na to, či sa v nich náležite zachováva školský zákon, menovite: či budovy školské cieľu svojmu zodpovedajú a či sú potrebnými školskými pomôckami zaopatrené, jako tiež aj, či sa v nich prednášajú té predmety učebné, ktoré zákon predpisuje; on preto, jako všeobecné, tak aj náboženské školy aspoň raz do roka navštevuje, a dáva o nich každoročne zprávu ministrovi vyučovania. — *Vo všeobecných školách* vykonáva krom toho všetky nariadenia tohože ministra a má tak v nich aj vrchniu správu, vrchnie riadenie. — On je tiež predsedom stoličnej školskej rady.

2. **Stoličná školská rada** je sbor, z istého počtu členov záležajúci, a v každej stolici na to sriadený, aby stoličného škôldozorca vo spravovaní záležitostí všeobecných škôl napomáhal.

Členovia rady tejto shromažďujú a radia sa tým cieľom štvrtročne vo hlavňom meste stolice pod predsedaním stoličného škôldozorca.

Stoličná školská rada sriadzuje sa každý piaty rok, a síce nasledovne: a) stoličný výbor volí z pomedzi seba najmenej 14, najviac

34 členov do nej (podľa počtu obyvateľstva stoličného); kde ale jesú vo stolici aj slob. kráľ. mestá, tam volia aj ich zastupiteľstvá, a síce každé toľkú čiastku z tých 14—34, koľká na každé také mesto dľa počtu obyvateľstva jeho pripadá; — b) každé vierovyznanie (konfessia) vo stolici volí do tejže rady zo svojích mužov jedného člena; — a c) všetci učitelia všeobecných škôl vo stolici volia z pomedzi seba 4 členov.

3. **Obecná školská stolica** sriadená je podobne jako katolícka, aj práva a povinnosti má také, len že predsedom jej je ten, koho si údovia za takého zpomedzi seba vyvolia; a pri volení učiteľa predsedá jej vyslanec stoličnej školskej rady, ktorej predkladá sa aj voľba k potvrdeniu.

VII. Odsek.

Občanstvo uhorské.

Všetci tí, ktorí ku štátu uhorskému, pod jeho kráľa, zákony, vládu a vrchnosti patria, tvoria spolu **štátné občanstvo uhorské**; a každý z nich osobite je **štátny občan uhorský**, a pofahom len na svoju krajinu, **občan krajinský**.

Patrí ale ku štátu uhorskému, a tak aj **občanom krajinským je**: a) každý ten obyvateľ krajiny, ktorý sa v nej zrodil; — b) i ten, ktorý síce odinud, z cudziny pochádza, ktorý ale po dlhšom prebývaní v krajine, dal sa v nej udomáčniť čili „uvlastiť t. j. do počtu krajinských občanov zapísať. — A kto je raz občanom krajinským, neprestáva ním byť, trebárs aj za nejaký čas v cudzine sa zdržuje; ano aj narodené tam deti jeho sú krajinskými občanmi. Len *ten prestáva byť krajinským občanom*, kto sa vlastnosti tejto

buď sám zrekne, alebo koho krajinská vrchnosť z trestu o ňu pripraví.

Není to totiž len púhy, prázdny názov, keď sa niekto krajinským občanom menovať môže; lež znamená to isté práva, ktoré on len jako taký požívať môže, a isté povinnosti, ktoré plniť musí. Sú to, preto tak zvané **práva a povinnosti občanské**.

Práva a povinnosti tyto do r. 1848 — jako už hore zpomenuto — neboly rovnako medzi všetkých podelené; lebo mnohé práva, a síce té najvýznamnejšie, požívali len niektorí uprednostení občania, iní boli z nich vytvorení; povinnosti ale museli zväčša práve títo poslední znášať, kdežto tamtí prví od nich oslobodení boli, alebo snadno oslobodiť sa mohli. — Menovaného roku ale vyslovil zákon: že **každému občanovi krajinskému bez rozdielu patrí rovnaká účasť jako v povinnostach, tak aj vo právach občanských**, keď len ináč je k tomu schopný a spôsobilý, t. j. keď je **dospelý** čili plnoletý (lebo deti a vôbec máloletí nepožívajú ešte práv krajinských), a keď má krom toho **iné ešte vlastnosti**, ktoré zákon predpisuje. *Ženské* požívajú mnohé práva občanské len spolu s mužmi svojimi a kroz nich.

Mnohé práva a povinnosti občanské boly už doteraz zpomenuté; tuná ale ich, pre lepší priehľad, v istom poriadku predložime, doplníme, a kde treba, určitejšie vysvetlíme.

A. Práva krajinských občanov uhorských.

Práva krajinských občanov v Uhorsku sú teraz nasledujúce:

I.

Každý občan krajinský môže si kdekoľvek vo štáte uhorskom jakýkoľvek movitý alebo nemovitý

majetok dľa zákona slobodne nadobudnúť, ním vládnuť, a s ním slobodne nakladať.

Majetok je vôbec všetko to, čím človek podľa práva vládne. Je on dvojaký: **movitý** čili pohybný, na pr. statok, náradie, zbožie; a **nemovitý** čili nepohybný, na pr. dom, pole, zahrady. — Kto nejakým majetkom vládne, ten je jeho **majiteľom**.

Majetok môžeme si nadobudnúť rozličným spôsobom menovite: a) keď si ho *kúpime* alebo iný záň *zameníme*, čo pri predmetoch väčšej hodnoty, najme pri nemovitých, tak zvanou smlúvou čili kontraktom vykonávame; — b) keď ho *najdeme*; najdená vec ale, či movitá či nemovitá, stáva sa majetkom naším len vtedy, keď sa jej vlastník vynajst nemôže, alebo keď takého ani nemala; — c) keď ho *do daru dostaneme*; to ale môže byť len taká vec, ktorou darovateľ sám právne vládnuť; — d) keď ho *zdedíme* t. j. po nekom zomrelom obdržíme.

Prídavok o dedení.

Ohľadom na dedenie načín znat nasledujúce.

1. Občan má právo s majetkom svojím dľa zákona slobodne nakladať, menovite i vtedy, keď sa už blízko ku smrti svojej cítí. Vtenkrát on písomne alebo ústne vyjadrí posledniu vôľu svoju ohľadom na to, čo sa má stať po jeho smrti s pozostalým majetkom čili s *pozostalostou* jeho, kto ju má *zdediť*, jej *dedičom* sa stat; a na to potom hovoríme, že on urobil *písomný* alebo *ústny závet* čili **testament**.

2. Aby ale závet tento, či písomný či ústny, platný bol, musí i *závetník* t. j. ten, kto závet o majetku svojom jako *pozostaviteľ* jeho robí, i sám ten závet zodpovedať istým zákonitým požiadavkám. — **Závetník totiž musí** a) byť pri zdravom rozume; — b) musí mať právo závet robiť lebo máloletí a verejnej cti pozbavení ho nemajú; — c) musí byť zákonitým majiteľom toho majetku, o ktorom závet robí. — **Pri závete samom ale musia sa zachovávať nasledujúce pravidlá:** — a) Musí byť urobený u prítomnosti 5 k tomu zvlášte požiadaných a hodnoverných *svedkov*, takých totiž, ktorí závetníka, keď závet robil, videli, a čo hovoril, rozumeli. Len *bývalí poddaní* môžu robiť závet aj len pred dvoma hodnovernými svedkoma. Sú ale aj také závety, pri ktorých netreba žiadnych svedkov; to sú tak zvané *výsadné* čili *privilegované závety*, t. j. té, ktorými poručuje sa nečo na pobožné ciele, alebo výlučne len pre dietky, alebo ktoré robia sa v čas vojny, alebo v čas moru a vôbec chytlivej, nákazlivej nemoci. Nepíše-li ale závet taký závetník sám vlastno-

rúčne, potrební sú dvaja svedkovia. — b) Písomný závet musí závetník vlastnorúčne podpísať a pečatou svojou potvrdiť; jestli ale nezná písať, musí dať meno svoje od nekeho iného, jako šiesteho svedka, podpísať. — c) Aj svedkovia musia sa na závet sami, alebo nezajú-li písať, kroz iných podpísať, a podpisy té každý vlastnou pečatou potvrdiť. Keď sa závet svedkom neprečíta (*zatvorený závet*; ináč *otvorený*), vtedy musia oni ku podpisom svojim ešte i to dodať, že ím listinu, na ktorú sa podpísali, závetník jako závet predstavil. — d) Musí sa udať v záвете deň, mesiac a rok, kedy, a miesto, kde sa závet urobil. — e) Napokon nesmie byť v záвете nič vyškrobovaného alebo prečiaraného, aby sa tak vyhlo všetkým pochybnostiam a klamstvám.

3. Závetník môže v záвете svojom celkom slobodne nakladať s pozostalostou svojou t. j. môže kohokoľvek ustanoviť za dediča alebo dedičov, ale len vtedy, keď nemá **prímých dedičov** t. j. dietky alebo rodičov. Lebo žijú-li mu títo, prislúcha ím istá čiastka pozostalosti podľa zákona, a síce napred dietkam, a jak tých nieto, rodičom, a závetník nemôže ích čiastky tejto v záвете pozbaviť; jak to ale preca urobil, prislúcha ničmenej polovica pozostalosti jeho prímym jeho dedičom. *Len v nasledujúcich veľmi dôležitých pádoch môžu byť deti zo zákonitého údelu vytvorené:* a) jestli rodičov svojích veľmi urážaly a bijaly; — b) jestli ích z ťažkých zločinov žalovali; — c) jestli ím po žití číhaly, chcejúc ích na pr. otráviť alebo zavraždiť; — d) jestli napriek napomínaniam rodičovským marnotratný a nemravný život vedú; — e) jestli rodičov svojích zo zajatia, trebárs mohly, nevyslobodily.

4. Urobený raz závet môže závetník neskôr nečím doplniť; to je potom **závetný prídavok** čili **kodičil**, ktorý tak jako prvotný závet, buď písomne alebo ústne spraviť sa môže, voždy ale pred troma svedkami; je-li ale písomný, a jak závetník písať nezná, musí byť pri tom ešte aj štvrtý svedok, ktorý ho píše a potom aj meno závetníkovu podpíše.

5. Jako doplniť, tak môže závetník závet svoj aj čiastočne alebo docela premeniť, alebo odvolať, alebo zničiť. Musí sa to ale stať voždy pred dvoma hodnovernými svedkami. A keď potom závetník iný druhý alebo aj tretí a t. d. závet urobí, má platnosť voždy len **poslední** t. j. ten, ktorý závetník poslední raz náležite vystavil.

6. Neraz sa stáva, že neкто bez závetu zomre. Vtenkrát pozostalost jeho dedia tí, ktorí dľa zákona k tomu právo majú: a to je potom **dedenie dľa zákona**, ktoré teda način rozoznávať od de-

denia dľa závetu. Dedenie dľa zákona nastupuje ale nie len — a) keď neкто bez závetu zomre, lež aj — b) keď závet svoj odvolal; — c) keď je závet jeho neplatný, pretože nemá hore naznačených zákonitých vlastností; d) keď tí, ktorým sa v záвете pozostalost jako dedičom zanecháva, alebo nejaká osobitá vec, nejaká summa peňazí z nej poručuje, „dedictvo“ alebo „poručenstvo“ to prijať nechcú; a konočne — e) voždy ohľadne zákonitého údely, ponevác závetník s týmto slobodne nakladať nemôže. — *Právo k dedeniu dľa zákona majú tí*, ktorí k pokrevnej rodine zomrelého patria a síce najsamprv pokrevní I-ho stupňa, t. j. manželka a deti: niet-li týchto, teda rodičia; jak ani tých není, bratia a sestry; — potom pokrevní II-ho stupňa, a síce napred vnuci a vnučky, po nich starí rodičia, a jak ani tých nieto, deti od bratov a sestár, a strýkovia, stryné, ujcovia, ujčíné; a tak ďalej — vo III. a IV. stupni. Jestli ale po zomrelom žiadnej pokrevnej rodiny nezostalo, jestli teda s ním rodina celkom vymrela, vtedy pri dedení dľa zákona majetok jeho krajine pripadá.

7. Pozostalost prechádza na závetných dedičov a poručencov, alebo na zákonných dedičov nasledovným spôsobom. —

Napred sa všetok pozostalý movitý i nemovitý majetok popíše a odcení (odsácuje). Toto kouá sa *úradne* vtedy: keď odomrelý máloleté siroty po sebe zanechal; alebo keď daktorý z dedičov je na rozum pomätený, alebo z inej príčiny pod opatrovníctvom čili tútorstvom stojí; alebo napokon, keď dedič abo dedičia nie sú prítomní. Vtenkrát totiž musí to odumretie miestna vrchnost, rychtár alebo sirotsky otec, ihned patričnému okresnému úradu oznámiť, ktorý potom bezodkladne všetku pozostalost, aby sa nič z nej preč nedelo, na mieste popíše, odcenit dá a popečatí, neprítomných dedičov úradne o tom uvedomí a celú záležitosť i s popisom (inventárom) stoličnému sirotskému úradu predostre.

Popísaná a odcenená pozostalost *podeli sa* potom na tolko čiastok čili údely dedičných, koľko je dedičov podľa závetu alebo podľa zákona; každému pripadne tá čiastka, ktorú si v porozumení s ostatnými vyvolí, alebo vylosuje, alebo (keď sa dedičia sami medzi sebou dohodnúť nezajú) tá, ktorú mu vyvolení na to alebo zákonom ustanovení súdcovia prisúda. Pri tomto delení vpočíta sa do údely i to, čo nektorý dedič z pozostalosti už predtým dostal. Otcovský dom patrí dľa zákona najmladšiemu synovi, len že musí ostatných z neho vyplatit; rodinné listiny ale prislúchajú najstaršiemu údovi rodiny. — Listinu podelenia musí potom každý údelník, a jak sú aj súdcovia pri tom, i títo podpísať.

II.

Každý občan krajinský má právo požadovať od štátu, aby jako osobu tak aj majetok jeho chránil a bránil, čili aby **bezpečnosť osoby a majetku** jeho udržoval; a žeby mu, keď način, chytro, nestranne a slušne *spravedlnosť prislúhoval*.

III.

Každý občan krajinský má právo požadovať od štátu, aby ho neprekážal vo vykonávaní jeho **náboženstva**, keď je ono v krajine uznané *), lež naproti aby mu potrebnú k tomu slobodu proti každému náležite zabezpečoval.

Menovite má to právo občan katolícky; bo a) náboženstvo katolícke je vo štáte uhorskom najdávnejšie, od jeho prvoti; — b) katolíkov je v ňom najviacej (z asi 15 miliónov celého obyvateľstva je 8 miliónov katolíkov); — c) sám kráľ je katolík, jako to dľa zákona aj byť musí; — d) všetky té slavnosti a obrady, ktoré sa verejne a úradne vydržiavajú, na ktorých totiž štátnè vrchnosti úradne účasť berú, konajú sa dľa obradov katolíckych; a napokon — e) náboženstvo katolícke, jako jedine pravé, lebo nie od ľudí, lež od Boha samého založené, najistejšie napomáha blaho štátu, a tvorí najpevnejší jeho základ, jako to všeobecný dejepis jasne dosvedčuje.

IV.

Každý občan krajinský má právo svoju materskú, teda Slovák slovenskú, **reč** slobodne kdekolvek upotrebovať, v nej vrchnostam prosby, žaloby, vy-

*) V Uhorsku zákonom uznané náboženstvá sú: rímsko-katolícke, grécko-katolícke, grécko-východné (nesjednotení gréci), luteránske, kalvínske, unitárske, židovské.

svedčenia a iné písomnosti podávať, v nej vo shromaždeniach obecných, mestských a stoličných hovoriť, a požadovať, aby deti jeho touto rečou boli vo škole vyučované a vzdelávané, a aby úradníci s ním v jeho reči hovorili, v nej mu sdeľovali súdne výroky, oznamy, odpovede, nariadenia a t. d. Pre vyššie ale úrady, pre vyššie školy, a pre snem krajinský predpisuje zákon terajší reč maďarskú za úradnú, poľažne za vyučovaciu; jedine Horvátom je dovoleno aj na uhorskom sneme po horvátsky hovoriť.

V.

Každý občan krajinský má právo jakýkoľvek **úrad v krajine zastávať**, jestli je len k tomu spôsobilý.

VI.

Každý občan krajinský, keď len má zákonom predpísané vlastnosti, má právo účasť brať vo **volení rozličných vrchností** v obci, meste, stolici, a vo spravovaní jejich záležitostí.

VII.

Každý občan krajinský má právo **účasť brať v zákonodarstve krajinskom** kroz snemového vyslanca, ktorého má pravo voliť.

B. Povinnosti krajinských občanov uhorských.

I.

Každý rodič, alebo opatrovník čili tútor, a každý ten, u koho v dome dietky jako učni alebo máloletí domáci služobníci sa zdržujú, povinný je dietky svoje alebo sverencov alebo služobníkov svojích od 6. až do ukončeného 15. roku do verejnej školy **k vychovávaníu a vyučovaniu** posielat, jestli ích buď sám ne-

vyučuje, alebo od iných doma alebo v súkromej (privátnej) škole vyučovať nedáva. Ináč podrobený je zákonitej pokute; a to preto, lebo od náležitého vychovávania a vzdelávania občanov závisí blaho krajiny a štátu.

II.

Každý občan krajinský zaviazaný je pod prísnyimi tresty k úplnej **poslušnosti naproti zákonu** krajinským, a k nezlomnej **vernosti naproti vlasti, kráľovi, a zákonitým vrchnostiam**; lebo bez toho štát udržať sa nemôže.

III.

Každý občan krajinský má tak žiť a tak sa držať, aby aj blaho svojej obce, a tým aj blaho stolice a celej vlasti dľa možnosti napomáhal. Preto má on **v tom obore života, ktorý si vyvolil, usilovne a svedomite účinkovať**; ale aj **práva svoje občanské náležite upotrebovať**, menovite: na shromaždenia obecné, mestské, stoličné a iné, ktorých je údom, usilovne sa dostavovať; na nich dľa najlepšieho vedomia a svedomia svojho účinkovať; všetko to, čo mu tam snaď poverili a čo na seba prijal, verne vyplňovať; a napokon pri volení krajinského vyslanca mužne, ale pokojným a poriadnym spôsobom na to usilovať, aby za takého len ten bol vyvolený, koho jako bohabojného, statočného a na to súceho človeka buď sám zná, alebo koho mu druhí statoční občania za takého odporúčajú.

IV.

Každý občan krajinský povinný je zákonom predpísané všeobecné **farchy krajinské znášať**. Sem patria

1. Krajinské **dane**. Aby totiž štát bezpečnosť osoby a majetku medzi štátnymi občanmi pojišťovať, spravodlnosť a verejný poriadok zachovávať, a vôbec

štátny život náležite riadiť mohol: musí udržiavať rozličné školy, úrady, vojsko a iné ustanovizne. Ku všetmu tomu ale potrebuje peňažité prosriedky, a tyto môžu a majú mu dávať len tí, pre ktorých sa to všetko udržiava, t. j. údovia štátu čili štátni občania. Títo musia k tomu peňažite prispievať, a tyto jejich peňažité príspevky volajú sa daniami (berňami).

Za starodávna, keď potreby štátu neboly ešte tak veľké a riadne jako teraz, boly aj dane menšie, a ukládaly sa občanstvu len časom a vo zvláštnych potrebách. Keď ale štátny život behom časov všestrannejšie sa rozvinul, a štátné i dvorské (panovnícke) potreby sa rozmnožily, boly potrebné, a preto aj zaviedly sa stále a väčšie dane.

Dane sú rozličné; menovite ale rozoznávajú sa nasledujúce: — a) **prímè dane**; to sú té, ktoré znáša sám ten, kto ich platí, a ktoré nie sú od náhody, od príležitosti odvislé; sem patria: *daň pozemková* čili gruntovná, *daň domová* t. j. od domu, *daň dôchodková* t. j. od dôchodkov, a *daň výrobková* čili výdelková t. j. od osobného výrobku (výdelku);*) — b) **potravné dane** t. j. také, ktoré neznáša vlastne sám ten, kto ich od nejakého k výžive určného predmetu platí, lež kto taký predmet od neho ku vlastnej spotrebe o toľko drahšie kupuje, koľko dane tamten od nej platil; takéto dane sú: daň od silice (špiritusu), od vína, mäsa, piva, cukru a t. d., ktoré sa ináč aj „akcis“-om menujú, a rozličné clá (o ktorých už hore reč bola, v. str. 50.; — c) **poplatky**, ktoré platia sa pri istých nahodilých príležitostach, jako sú zvlášte: kolok (štampel) a rozličné taksy (pri dedičení, kupovaní, dosiahnutí hodnosti nejakej a t. d.); — d) **prípady**, ktoré vyberajú sa cestou samoobchodu (samopredaja, monopólu,) v. str. 50. jako pri soli, doháne a loterii.

Jestli sa neкто daniami prílišne obťažným byť cíti, môže sa zavčas obrátiť k tak zvanému *reklamačnému výboru* o umenšenie dane. Výnimečne možno sa uchádzať aj o povolenie neskoršieho platenia, áno aj o celkovité odpustenie daní.

2. K farchám krajinským patria ďalej rozličné **dávky**, t. j. také peňažité alebo aj inakšie príspevky,

*) Predtým platievala sa *daň od hlavy* t. j. od každej osoby (výjmc detí), daň to veľmi nespravedlivá, pretože neberúc ohľad na dôchodok, často práve najchudobnejšieho najviac obťažovala; preto je aj už vo všetkých vzdelaných štátoch zrušená, len v Turecku trvá ešte posiaľ pod menom „*haradž*.“

ktoré zákon alebo zákonná obyčaj pre potreby jednotlivých stolíc, miest, obcí, cirkví, škôl a pre iné ciele patričným občanom ukladá; jako též aj rozličné **mýta** (od dlažby, mostov), miestne peniaze t. j. plat od zajatia istého miesta pri trhoch, veľtrhoch (jarmakoch) a t. d., nakoľko sú mestám, obcam alebo jednotlivcom zákonom povolené.

3. **Verejné práce** pri stoličných, mestských a obecných cestách, mostoch, násypoch, riekach. Každému občanovi krajinskému ukladá zákon istý počet dní, ktoré ročite týmto prácam venovať má; len že je každému slobodno, miesto pripadajúcej naň práce ustanovenú peňažitú výmenu zložiť.

4. **Odvážanie** úradníkov, keď v úradných záležitostiach, a vojanských osôb, keď z naloženia vyššej vojanskej vrchnosti cestujú; týmto je občanstvo v taký pád povinno zápraž svoju za istú vynáhradu poskytnúť.

5. **Uhospodovanie vojska** a vystanovovanie toho, čo ku prechovávaniu jeho je potrebné; ale i za toto dáva sa patričným vynáhrada.

V.

Napokon patrí k povinnostiam občanským, a síce jako najzávažnejšia, **povinnosť vojanská**.

1. Jako jednotlivým ľuďom druhí často krivdu robia a ích napádajú, tak je to aj s jednotlivými krajinami a državami: jedna neraz napáda druhú jako nepriateľ. Krom toho povstávajú aj vnútri v krajine mnohé trenice, neporiadky a zbúry občanské. Tak prichodí každej krajine potreba, proti zovňajším nepriateľom sa brániť, a vnútorných buričov k pokoju a poriadku privádzať. K tomu ale musí mať ona takú moc t. j. takých ľudí, ktorými to keď nie ináč, násilným spôsobom, zbrannou čili zbrojnou rukou vykonať vládze; a to je, preto tak zvaná *zbrojná moc* čili vojanstvo.

Zastarodávna zbrojná moc utvorovala sa zväčša len z času na čas, jako to práve potreba kázala, a tvorili ju tí, ktorí chceli, alebo ktorých k tomu prinútili, alebo často aj z cudziny najali. Teraz ale má už skoro každá država svoje *stále vojsko*, stále vojanstvo.

K vojanstvu uhorskému povinový je dľa terajšieho zákona, jedonkaždý mužský občan krajinský, a musí povinovatost túto, keď je na to súci, sám osobne plniť, ani sa nemôže od toho peniazmi vykúpiť.

Spôsob, jako sa povinovatost táto plní, je rozličný, tak jako rozličná je zbrojná moc.

Zbrojná moc štátu uhorského totiž je teraz hlavne trojaká. Je to — a) **radové vojsko** a **válečné námorníctvo**, ktoré sú pre obranu celého rakúsko-uhorského mocnárstva proti zovňajším nepriateľom, a pre udržovanie vnútorného pokoja a bezpečnosti v celom tomto mocnárstve, a síce radové vojsko k válčeniu na pevnine, námorníctvo ale k válčeniu na mori na loďach (loďstvo); — b) **domobranstvo** (honvédstvo), ktoré je na to, aby v čas vojny radovému vojsku vo hraniciach štátu uhorského (mimoriadne aj von z hraníc jeho) pomáhalo, a štát uhorský bránilo, v čas pokoja ale vnútorný pokoj a bezpečnosť v domácom tomto štáte udržovalo; — c) **povstanie ľudu**, alebo hotovosť vojanská, keď totiž aj ostatní na to súci ľud krajiny proti nepriateľovi zbrojne vystupuje; čo sa ale len v čas najväčšieho nebezpečenstva stáva.

2. **K radovému vojsku, válečnému námorníctvu a domobranstvu** odoberajú sa vojanskí povinovanci každý rok jako *nováci* čili rekruti, prí *nováčení* čili rekrutácii. Tým cieľom delia sa oni na rozličné *triedy dľa veku*. Do prvej triedy patria tí, u ktorých sa táto povinovatost vojanská začína, a to sú všetci 20-roční, čili vlastne tí mladíci, ktorí v patričný rok od 1. januára do 31. decembra 20-ty rok veku svojho doplňujú; do druhej triedy náležia 21 -, do tretej 22 - roční, a t. ď. K nováčeniu povoláva patričná

vrchnosť po každý raz prvé tri triedy, čo sa každoročne riadne v čase medzi 15. januárom a 15. marcom stáva. — Každý z povolaných musí sa pred odberajúcim výborom (kommissiou) ustanoviť; kto bez dostatočnej príčiny vystal, musí potom, jestli ho neskôr odoberú, o rok alebo o dva dlhšie slúžiť, alebo padne pod žalárový trest.

Z tých, ktorí sa ustanovili, a ktorých jakožto súcich odobrali čili assentirovali, vradia sa cestou žrebovania (losovania) napred k radovému vojsku (poťažne k válečnému námorníctvu) tolki, kolkých snem krajinský na ten rok povolil; ostatní súci vradia sa z polovice ku domobranstvu, a z polovice do *reservy* čily vojanskej zálohy, t. j. do počtu tých, ktorí v čas pokoja pri občanských zamestnaniach svojich sa ponechávajú, a len ku niekoľkotýdňovým vojanským cvičeniam každoročne, v čas vojny ale ku skutočnej službe pri radovom vojsku alebo domobranstve sa povolávajú.

Čas služby vojanskej začína sa u novákov riadne odobraných s 1. oktobrom toho roku, kedy ich odobrali, a *trvá* pri radovom vojsku a válečnom námorníctve: 3 roky vo skutočnej službe, a 7 rokov v reserve; — pri domobranstve ale: 2 roky u tých, ktorí až po desať ročnej službe u radového vojska medzi domobranov sa vradzujú (tí, ktorí pri válečnom námorníctve roky svoje vyslúžili, niesu povinovatí k domobranstvu), a 12 rokov u tých, ktorých hneď jako novákov k domobranstvu odberajú. Veľkú čiastku ale z tohoto 12-ročného času domobrání, podobne jako rezervisti, v čas pokoja doma jako *slobodníci* trávia, a len k niekoľkotýdňovým cvičeniam vojanským každoročne, a síce obyčajne po ukončenej žatve, dostavovať sa musia.

3. **K povstaniu ľudu** povolávajú sa z nariadenia kráľovho, ale len v čas veľikého nebezpečenstva, všetci tí zbroja schopní mužskí občania, ktorí ani k radovému vojsku alebo válečnému námorníctvu, ani k domobranstvu nepatria, jestli majú už úplných 18, a ešte nie vyše 40 rokov.

4. Od riadnej povinovatosti vojanskej, t. j. k radovému vojsku alebo válečnému námorníctvu alebo domobranstvu, môžu byť nektorí **dočasne oslobodení**, keď sa o to u odberajúceho výboru (assentirujúcej kommissie), alebo, jak je táto proti tomu, u ministerstva krajinskej obrany uchádzajú čili reklamujú.

To môžu ale len nasledujúci: — a) jediný *syn* alebo jak toho není, jediný *zat* k zárobku neschopného otca alebo vdovy; — b) po smrti otcovej jediný *vnuk* k zárobku neschopného starého otca alebo ovdovelej starej matky, keď títo žiadneho syna nemajú; — c) jediný *brat* celkom osiralých sestár. — Podobne môžu byť dočasne oslobodení aj *tí, ktorí majú ešte jednoho alebo aj viacej bratov, jestli títo sú už vojakmi vo skutočnej službe alebo v reserve, alebo jestli nie sú ešte 18 roční, alebo jestli sú pre nejakú telesnú alebo duševnú chybu ku práci a zárobku nesúci.* — Ale aj všetci títo môžu byť oslobodení len vtenkrát, keď sú nevyhnutne potrební k výžive rodičov alebo starých rodičov, alebo rodných bratov a sestár; a oslobodenie toto je len dočasné, lebo keď príčina oslobodenia prestane, alebo keď oslobodenec povinnosť vyživovania svojích neplní, padá zase pod povinovatosť vojanskú.

5. Krom dočasného oslobodenia poskytuje zákon ešte nektoré **výnimky od všeobecnej povinovatosti vojanskej**, takej, jaká je v predchádzajúcom naznačená. Výnimky tyto sú menovite nasledujúce:

a) K vojanstvu povinovatí *žiaci vyšších škôl*, keď k radovému vojsku alebo válečnému námorníctvu dobrovoľne sa oddajú skutočnú službu vojanskú v čas pokoja *jako dobrovolníci* za jeden rok odbavit môžu; po vybavení tohoto jedného roku púšťajú sa jako rezervisti domov, aby v učení svojom ďalej pokračovať mohli.

b) *Čakatelia kňazstva* t. j. katolícki klerici a tí, ktorí chystajú sa na kňazstvo alebo tomuto podobný úrad duchovný u iných viero-vyznaní; títo hneď po assentirovaní prepúšťajú sa na slobodu, aby

sa k úradu takému pripravovať mohli; po dosiahnutí úradu tohoto ale povinní sú v čas vojny jako vojanskí kňazi slúžiť.

c) Verejní *úradníci* (štátni, krajinskí, a ti stoliční, mestskí a obecní, ktorí právnické učenia prekonali), jako aj verejní *profesori* a národní *učitelia*, trebárs sú k vojanstvu zapísaní, ponechávajú sa aj v čas vojny na svojich stanicach, nakoľko sú pre ďalšie spravovanie sverených im záležitostí nevyhnutne potrební.

6. U povinovancov vojanských ohraňené je **právo ženby**. Dľa zákona totiž neslobodno sa ženiť nikomu z nich, jestli nebol raz na vždy uznany 'za nesúceho k vojanstvu, alebo jestli ho v tretej triede vekovej dočasne neoslobodili; a neslobodno to až do tých čias, pokým patričný povinovanec z tretej triedy nevystúpi. Výnimčne ale možno dosiahnuť povolenie k ženeniu od ministéria krajinskej obrany.

O B S A H.

	Strana
Predmluva. Slovo k predbežnému uváženiu.	3
Ú v o d.	
1. Spoločnosť ľudská. — 2. Rodina. — 3. Obec. — 4. Národ, krajina, vlast. — 5. Štát. — 6. Štátna moc. — 7. Štátné sriadenie. — 8. Rozličné monarchie. — 9. Sloboda. — 10. Občanské práva a povinnosti. — 11. Ústava. 12. — Ústavopis . . .	7
I. Odsek.	
Štát uhorský.	
1. Územie štátu uhorského	15
2. Obyvateľstvo štátu uhorského	17
3. Pôvod štátu a ústavy uhorskej	18
4. Štátné sriadenie državy uhorskej	20
5. Znaky (címere) krajín štátu uhorského	23
II. Odsek.	
Kráľ uhorský.	
1. Zákonitosť kráľa uhorského	24
2. Korunovanie kráľa uhorského	25
3. Uhorsko-krajinské klenoty	28
4. Práva a dôstojnosť kráľa uhorského	31
III. Odsek.	
Snem uhorský.	
1. Štyri krajinské stavy do r. 1848	34
2. Krajinský snem do r. 1848	38
3. Krajinský snem teraz, od r. 1848	39

IV. Odsek.

Vláda uhorská.

1. Vláda uhorská pred r. 1848	48
2. Uhorské ministerium	49

V. Odsek.

Spoločné rakúsko-uhorské ministerium
a delegácie.

1. Spoločné rakúsko uhorské záležitosti	55
2. Spoločné rakúsko-uhorské ministerium	56
3. Delegácie.	57

VI. Odsek.

Vrchnosti uhorské.

A. Vrchnosti politické	58
I. Pravomocnosti	—
a) Stolice *)	59
b) Výsadné okresy a vidieky	65
c) Slobodné kráľovské mestá	—
II. Obce	67
B. Vrchnosti súdne	69
I. Súdnicstvo občanské	71
II. Súdnicstvo trestné	73
III. Súdny	74
C. Vrchnosti cirkevné	79
I. Vrchnosť diecezánka	80
II. Vrchnosť dekanátska	81
III. Vrchnosť farská	82
D. Vrchnosti školské	83
I. Vrchnosti škôl katolícko-náboženských	84
II. Vrchnosti škôl všeobecných	85

VII. Odsek.

Občianstvo uhorské.

Štátny občan uhorský	86
A. Práva krajinských občanov uhorských	87
Prídavok o dedení	88
B. Povinnosti krajinských občanov uhorských.	92

*) Na str. 64. v 3. riadku zdola čítaj: *bol* miesto: *je*; — a tamže v 2. riadku zdola *patriły* m. *patria*.

U

150287*